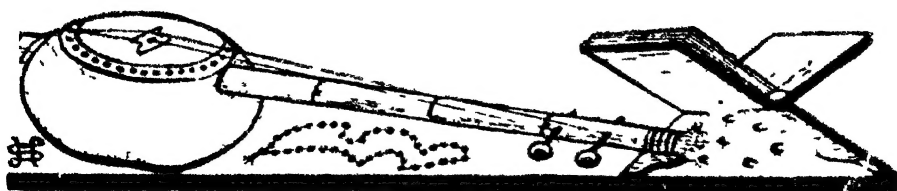

સોરઠી સંતો

:: ભાગ પાંદો ::

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશ્ટ્રિ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૩૨૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સોરઠી જાહાંચર-૧

વિષય ડેરેટીવ

સાચી સંતો

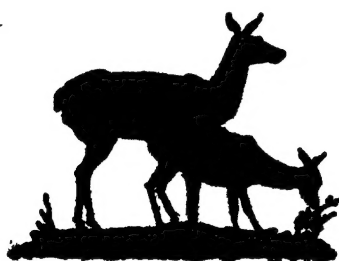
સૌરાષ્ટ્રનાં પુસ્તકો

લગ્ન-ગીતો	ચુંદડી
મતકથાઓ	કંકાવટી
લોકગીતો	રઠીયાળી રાત (ત્રણ ભાગ)
પ્રેમશૌર્યની કથાઓ	સૌરાષ્ટ્રની રસધાર (૧ થી ૫) સોરઠી બહારવટીયા (૧-૨)
ફપકથાઓ	ડાસીમાની વાતો ઢાઢાળની વાતો
નાટકો	રંજિત પ્રતાપે સાહજહાં
જીવન ચરિત્રો	ઝંડધારી સત્યવીર શ્રદ્ધાનંદ શિવાજી મહારાજ દેશખંડુ
મોગલવંશની કદમ્બ કથાઓ	બુઝાતો દીપક (૧-૨)
અન્ય પ્રભુઓનાં સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધો	હંગેરીના તારણહાર એશિયાનું કલંક રાષ્ટ્રાવધાયકોનાં રેખાચિત્રો

મૂલ્ય માટે લખો : સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર, રાણપુર.

સો રઠી સંતો

:: ભાગ પહેલો ::

અનેશ્વર મેઘાણી

△૨૫૭૧

ગુજરાત વિધાપીઠ મંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૩૨૧

મુદ્રક અને પ્રકાશક
અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

આવૃત્તિ પહેલી

પ્રત ૨૦૦૦

સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૯

મૂલ્ય

કાચું પુઠું : આઠ આના

પાકું પુઠું : આર આના

મુદ્રણસ્થાન

સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય : રાણપુર

નિવેદન

નહેરાત ક્યાં પછી ધણે લાંબે ગાળે આ 'સતો'ની જીવન-કથાઓ હાથમાં લઇ શકાય છે. વાર્ષિકનારાં લાખોએ જાહેરની સહાય હશે તો હવે પછીના ખડો આટલા વિશ્વએ આશીન બની નહિ પડ્યા રહે એની ખાત્રી આપું છું. હજી આવા બીજા ચારેક ખંડ થશે.

આ વૃત્તાંતોમાં વર્ણવાએલા પરચાઓની સામે ધણા વાચકોને કદાચ મનદુઃખ થશે એમ માનું છું. એ પરચાને લમતી મારી જે વિચારણા તેમજ મારી ફરજ મેં પ્રવેશકમાં સમજાવી છે, તે વાંચી ગયા પછી જ વૃત્તાંતોમાં ઉતરવાની સર્વેને મારી વિનંતિ છે.

સોરડી કથા વાર્તાના સાહિત્યમાં મને સહુથી પ્રથમ પ્રવેશ કરાવનાર વ્યક્તિ તે હડાળા દરબારશ્રી વાજસૂરવાળા છે. 'રસ-ધાર'ના આસ પર એ માનવંત નામ પ્રથમથી જ અંકિત થઈ ચૂક્યું છે. પરંતુ તેમાં જે આ 'સંતો'ના પ્રદેશમાં મને તેડી જવાનો તેમનો ઉપકાર તો વિશિષ્ટ છે. એમના મધુર સહવાસથી જ આ બધો રસ લાગી શક્યો છે અને એમની ખંત થઈ જ આમાંની ધણી ધણી સામગ્રીઓ એકઠી કરી શકાઈ છે. એમનો આભાર માનું તો એમના આત્મીય ભાવને મેં અપ-માન્યો ગણાય. આ બધું સાહિત્ય લખવાની ઉમેદ તેમની જ હતી. પોતે પ્રવૃત્ત પણ થયા હતા. પરંતુ આખરે તો એમણે નિર્લેપ ભાવે મને જ પોતાની સેવાનું મધ્ય દાર-Medium-બનવા દીધો છે. આ લખાવટ મારી પોતાની છે. લખીને હું એમની નજર તળેથી આ કથાઓને કઢાવી નથી શક્યો. એટલે ભાષા વગેરેના જે દોષો રહી ગયા હોય તેનો ભુખ્તેદાર મને એકલાને જ સમજવો.

ખીજો આભાર સોરાષ્ટ્ર કાર્યાલયના રત્નેહ્રીના તંત્રી મંડ-ળનો માનવો રહે છે. બાઈશ્રી કકલભાઈ કોઠારી, ભાઈશંકર દ્વિવેદી તથા હરગોવિંદલાલ પંડિત મળીને ત્રણે બંધુઓએ પોતાની માહેતી, વિચારણા અને વિવેક દષ્ટિ વડે મારા કાર્યમાં જે મીઠો સાથ પૂરાવ્યો છે, તેનાં મૂલ્ય મારે મન ઓછાં નથી.

સોરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર }
ભાદરવા શુદ્ધ ૮
સં. ૧૯૮૪

સંપાદક

સાંકળિયું

૧	પ્રવેશક	૧-૧૬
૨	પાંચાળનું ભક્તમંડળ મેષો, રતો, બદરો તથા ગોરમે	૧-૨૮
૩	દાના ભગત વીસામણ ભગત ગીમે ભગત	૨૬-૬૬
૪	વેલો બાવો રામ બાવો	૭૦-૧૧૦

સુધારો

પાનું ૨૬ : દાના ભગતની મૃત્યુ-સંવત ૧૮૫૨ ને બદલે
૧૮૭૮ લેખ્યે.

કાઠી લાખા : ના જે બૂના પ્રયોગો થયા છે તેમાં 'નો'ને
બદલે 'નથી' અથવા 'નય' લેખ્યે.

કુરબાનીની કથાઓ

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરે શીખો, મરાઠાઓ,
રાજપૂતો, જોડ્ધો વગેરેના ઇતિહાસમાંથી વીણી
કાઢી ત્યાગ, સમર્પણ, શૌર્ય અને એકનિષ્ઠા
પ્રમોદથી જ્વલંત ઘટનાઓ ગુજરાતી ભાષામાં
ઉતારેલી છે. યુવાન યુક્તીઓની એ ગીતા છે.
ગુજરાત છ વર્ષથી આ ચોપડીને વધાવી રહ્યું
છે : લખો—સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર, રાણપુર.

કિંમત ઘટાડી છે.

૦-૬-૦

પ્રવેશક

શૈલી, વૈભવ, જૈન, અથવા રવામીપંથી: એવા કોઈ એક સંપ્રદાયની અંદર મહિમા પામેલા ધર્મગુરુઓનાં આ વૃત્તાંતો નથી. આહોં સંધરવામાં આવ્યાં છે તે અને હવે પછી સંધરશે તે તમામ તેજ સમભગ બીનસંપ્રદાયી અને આગ્ય વસતીના નીચામાં નીચાપડ સુધી ઉતરેલા ઇશ્વરપ્રેમી ને સેવાભાવી સામાન્ય સંતોનાં બચાનો છે. એનું 'લોક-સંતો' એવું નામ બરાબર અર્થવાહી લાગે છે. કેમકે તેઓ લોકોને રંગે રંગાચા હતા, અને લોકો તેઓને રંગે. લોક-સમાજના નજીકમાં નજીકના ચોક્કીદારો તેઓ જ હતા. સાંપ્રદાયિક સંતો પૈકી જેઓ જેઓ આ કક્ષામાં આવી શકે, તેઓને પણ બેરાક અને સંધરવામાં આવશે.

ધાર્મિક વાતાવરણ

'સૌરાષ્ટ્ર' એટલે મિલન-ભોમ : શુરાઓની તેમજ સંતોનોની : સૌરાષ્ટ્ર એટલે પ્રણય-ભોમ : સાંસારિક તેમજ પરમેશ્વરી પ્રેમિકોની : સૌરાષ્ટ્ર એટલે સમરાંગણ : ધરાકામી તેમજ મુક્તિકામી, બન્ને બતિના લઠવેયોંઓનું : આં રસકંસભરી ભોમ પર લોભોંધને જેમ ત્રણ દિશાએથી ક્ષત્રિકુલો ખડખડ વીંચવા આવ્યાં, કુંજરિયાળ જોયરો અને અખંડ વહતી નદીઓથી નજરાઈને જેમ આહિર ચારણ ને ભરવાડે રખારી માલધારીઓ જોધન ઘોળી ઉતર્યા, તેમ ગરવા ગિરનાર, સોમનાથ અને દ્વારામતીને ધર્મ-આકર્ષણે ભરતખંડના ખુણે ખુણેથી સંતો પધાર્યા. ગિરનાર એટલે ગુરુ દત્તની નવ નાથ અને ચોરાસી સિદ્ધોવાળી તપસ્વી-સેનાનું બેસણું : અરધ ગુપ્ત અને અરધ પ્રગટ એવું એક તપોવન : પહાડનો પોતાનો જ દેખાવ કોઈ પહાંડી વાળી ચોગાસને બેઠેલા ત્રિકા-લાલિત ચોળી જેવો : પાપાણુ પાણી અને વનસ્પતિના ત્રિગુણુ પ્રભાવ

તે ગરવા ગિરનારના : જૈન તીર્થંકર નેમીનાથ, હિન્દુ દેવતા દત્ત ગુરુ, સુરક્ષીત ઓલીઆ જમીયલશા અને શાકત બેગણી અખાણ : એવાં સર્વેનું એ સંચાર સંગમ-તીર્થ : એની સર્વદેશીય અસર સારા થે ભરતખંડ પર ગરવા ગિરનારે છાંટી.

સૌરાષ્ટ્રના આથમણ મહાસાગરને કિનારે સોમૈયોજી સ્થપાયા. કૃષ્ણચંદ્રના ઉતારા પણ સાગર-તીરે મંડાયા. એ બન્ને તીર્થોએ દીધું દરિયાઇ વાતાવરણ. અને આ ભરતખંડમાં વિરલ એવી સૂર્યદેવની તીર્થ-સ્થાપના પણ સોરઠને પાંચાળ-પ્રાંતે 'સૂરજ દેવળ' નામે પ્રખ્યાત થઇ. કોઇને ન નમનાર એવા કાઠી-કુથે ત્યાં જઇ એ આકાશી દેવની સન્મુખ શિર નમાવ્યાં.

લોભાઇ લોભાઇને દૂરદેશવાસી ભકતજનો સોરઠમાં ઉતર્યા : ને એણે પર્યટનનો માર્ગ સમુદ્રના કિનારે કિનારે લીધો. આપણે ઉગમણે કિનારે ભેતા બએક : ત્યાં યાત્રિકોની કેડી પડી છે : તળાબ, કોળીઆક, ખારી મીડી વીરડી, ગાપનાથ, પીપાવાવ, મૂળ દ્વારકા, ઉપરગાળે આવેલાં ગુપ્ત-પ્રયાગ, તુળસીસ્થામ, પ્રભાસપાટણ, સુદામાપૂરી અને ત્યાંથી દ્વારામની : એ મહાયાન પર તીર્થગામીઓનો સંઘ કેં સેંકડાથી વાહ્યો જ આવે છે. ભકત પીપાણ, રહીદાસ, તુળસીસ્થામના દ્વાધાધારી સ્થાપક વગેરે ધણા ધણા ત્યાં થઇને આવ્યા ને માર્ગે જ્યાં જ્યાં મન ઠર્યાં ત્યાં ત્યાં ધર્મશાળાં, સદાવ્રતો કે ગૌશાળાનાં તોરણ બાંધતા ગયા. અનેક ખાખી બાવાઓનાં ખેસણાં પણ એ જ રીતે આંહી બંધાયાં. શ્રીમત્ વલ્લભાચાર્યના દેશ-પર્યટન દરમ્યાન પાવન થયેલી ગણાતી ચૌરાસી 'બેકકો' પૈકી એક સામઠી આટેક બેકક તો આંહી સૌરાષ્ટ્રમાં જ ગણાવાય છે.

પરંતુ આપણે તો તેથી થે જરા બૂની તવારીખમાં ડોકીયું કરીએ : સૌરાષ્ટ્ર પર મહાન અસર પાડીને અહિંસાને રંગે રંગનારો બોદ્ધ ધર્મ એક વાર આંહી કેવળ રેવતાચળની જ આસપાસ નહિ, પણ એક પૂર્વ ખુણામાં તળાબ સુધી પ્રવર્ત્યો હશે. એભલ-મંડપ શાં ખંડિયેશે એની સાક્ષી પૂરે છે.

આમ કેટલાં કેટલાં ધર્મ તત્વોનો પાસ સોરઠનાં લોકોનાં અંતઃકરણો પર બેઠો હશે એ સમજી શકાય છે. યોગીઓના યોગ તત્વનો, સોમનાથ-પ્રેમીઓનાં શૈવ તત્વનો, બોદ્ધમતના દયાતત્વનો, અને ઇસ્લામની એકે-પાસનો. ને આ બધી ભાત્ય ઉડી તેનું કારણ સૌરાષ્ટ્રની જન-પ્રકૃતિ : સુખ્યત્વે પશુધારીઓ, લક્ષ્મીનાં લાલચુ ઓછાં, કુદરતનાં સંજીઓ, સ્વપ્નાવસ્થ, ઉર્મિભર્યાં, ભાવધેલડાં, શ્રદ્ધાળુ, અંધશ્રદ્ધાળુ અને બહેમી પણ સારી પેટે ! વળી દેહ મનથી જેમ યુદ્ધ વૈર અને પ્રેમમાં ભેરાવર, તેમ-

અથવા તેથી જ ત્યાગ, આસ્થા અને ભક્તિ પરત્વે પણ હમ આલેશમય એવી ભોં ઉપર ભક્તિનાં બીબાં ધાટાં ઉઠ્યાં. જેમ લક્ષ્મીના ઢગલામાં લોટી લોટીને ચાકેલાં અમેરિકાવાસીઓ કોઇ ધર્મ કલા કે સાહિત્યના બ્યાખ્યાન તરફ અથવા આધ્યાત્મિક વાતો તરફ તૃષ્ણાપૂર્ણની ધખનાથી ઢળે, તેમ લડાઇઓ, ધાડાં, રક્તપાત વગેરે બીનસલામતી જીવનક્રમમાં પીટાતાં સૌરાષ્ટ્ર-વાસીઓ ધર્મની શાંતિ તરફ સહેલાઇથી વળતાં હતાં.

કેટલી ભતના સંતો

એ રંગોમાં રંગાઇને પ્રવર્તેલા સંતોની હવે આપણે જોવાનું કરવી બેઠશે. હું એ સમુદાયના આટલા ભાગ પાડું છું.

૧ : લંગોટધારી, ભભૂતધારી ગિરનારીઓ : ખાખી બાવાઓ : જેનાં મુકામો મુખ્યત્વે કરીને ગિરનાર ફરતાં મળે છે. ધુધળીનાથ, સિદ્ધનાથ, કરેણીનાથ, વગેરેની ‘પટ્ટણુ સો દટ્ટણુ’ જેવી અલગારી કથાઓનાં પ્રચલિત છે. તેઓ સદંતર ત્યાગીઓ હતા. વસતીથી નિરાળા ગુફાવાસી કે તરછાયાના નિવાસી હતા. તપસ્વીઓ હતા.

૨. બીનભજનિક, ધંધાર્થી, સંસારભોગી સત્પુરુષો : બેખ પહેરીને એકાંત તપશ્ચર્યા માટે અરણ્યમાં કે પર્વતોમાં ચાલી નીકળેલા નહિ : પણ શૂદ્ધ-સંસાર ચલાવતાં ચલાવતાં અથવા તો ફક્ત અવસ્થામાં રહે રહે સુકૃત્યો, લોક સેવાનાં કૃત્યો કરે, વિકારોને જીતવા મથે.

તેઓને ખાસ કોઇ પંથ સંપ્રદાય નહોતો. ખાસ કોઇ દેવપૂજન, ક્રિયા-કાંડ, ધ્યાન કે સમાધિ નહોતાં. ભક્તિ-રસમાં તેઓ તન્મય બનેલા નહોતા. ભજનસાહિત્યના પણ બહુ ભોગી નહોતા. તેથી જ મોટે ભાગે ભજનની વાણીનો અભાવ. અથવા દાના ભગત અને શાકુલ ભગતની ભવ્ય ધટના બની ગયેલી તે પ્રમાણે વાણીની બહુલતા પ્રતિ કટાક્ષ પણ ખરો-એટલી સંસ્કારિતા-culture-પણુ ઓછી : મોટે ભાગે કમપ્રધાન હોવાથી વ્યવહાર-કુશળતા વાપરી જાણે. તદન પ્રભુમય ન હોવાથી રાગદ્વેષને કવચિત આધીન બની દુભાય, અંતરમાં ધવાય, હુષ્ણે શાપ પછુ આજી બેસે ખરા. એને ‘સંતો’ કરતાં ‘સમાજ-સેવકો’ કહીએ તો ચાલે.

એમનાં સુકૃત્યો ખાસ કરીને કયાં કયાં ? ગૌ-સેવા અને અન્નદાન.

ગૌ-સેવા

‘કામચેનુઓની ટેલ’ એ પ્રત્યેક સંતને દેવમાં આવતો શ્રદ્ધાજ હોતો. નાનપણથી જ ‘વાછરૂ પારણુ’ને ઘોળી ચારવા-લગ જવા માટે

આપવામાં આવતી 'લાકડી' એ સંતના ધર્મદંડ સમી લેખાતી: આયોનાં છાણ વાસીદાં ઉપાડવાનો સૂઝો એની દિક્ષાના પ્રથમ પ્રભાતથી જ એનો સંગાથી બનતો. બદરા, દાના અને ગીગા કે વીસામણ જેવા દરેક સિદ્ધિવંત ગણાતા સ્થાપકને જીવન-પ્રારંભ આયોની જ ચાકસીથી થયેલો. દિવસ અને રાત્રિ આયોનાં જ ચરણો, જળાશયો વગેરેની ચિંતા એ લોકોને બાહ્યાવસ્થાથી જ ચોંટાડવામાં આવતી. એ ગૌસેવા જ તેઓની ત્યાગ વૈરાગ્યની કસોટી ગણાતી. ગીગા જેવા ભક્તનું જીવન એ તાત્કાલિક જ શુદ્ધ કુંદન બન્યું હતું. અને તેઓને આયો પ્રત્યેનો પ્રેમ કેટલી કોટિએ પહોંચ્યો હશે તેના દષ્ટાંત રૂપે આપણે ગોરખા ભગતના જીવનમાં વાંચીએ છીએ કે જ્યારે મોરખીના દરબારી માણસો પાંચાળમાંથી એની જગ્યાની ગાયો છુટી ગયાં, ત્યારે ગોરખાએ કહ્યું કે "ભાઈ, વાંસે વાછરૂ સોત દહ મેલો: નીકર બાપડી કામચિનુ દુવારો !"

અન્ન-દાન

ગૌસેવા જેટલું જ તીવ્ર લાગણીભર્યું કર્તવ્ય તે સદાવ્રતો તેમજ રાંધ્યું અન્ન આપવાનું હતું. પોતાને આંગણે આવેલા હર કોઈ ક્ષુધા-તરોને આહાર દેવો એ સર્વ ધર્મથી પરમ ધરમ ગણાતો. જગ્યાઓના આદ્ય સંસ્થાપકો પ્રથમ તો ઝાળી લઈને રોટલાના ટુકડા માગવા નીકળી પડતા. એમ કરતાં કરતાં તેઓને આંગણે અનાજનાં ગાડાંની ભેટો આવવા લાગતી, પછી વસ્તી પોતાના શિર પર લાગા નાખીને દાણા પૂરા પાડતી અને પછી ધીરે ધીરે જગ્યાઓને જમીનો પણ અર્પણ થતી ગઈ. આ બધી આવકને ભક્ત રાંધ્યા ધાન રૂપે ખેરાતમાં દહ દેતો. પોતે ભૂખ્યાંને રામરોટી આપે છે એ એનો મોટો આત્મ-સંતોષ હતો. એ આપવામાં લાયક નાલાયક ન બેવાતાં. અન્નદાનમાં ભેદબુદ્ધિ નહોતી રખાતી. કતી-કડા જેવા પ્રમાદી બાવાઓ, નિરાધાર ઘરડાં કુલાં પાંગળાંઓ, કે ચેપીલાં કોઠીઆં રક્તપીતીઓ, સડુ સમાન ભાવે આ ચોપણ પામતાં. પર-નાતીલાંની કે રોગીઓની સૂગ રાખવી એ આવી ધર્મ જગ્યાઓમાં નામંજૂર હતું. કોઠીઆં પીતીઓ રસોઈમાં કામે લાગે અથવા પિરસવા ઉટે, તો કોઈથી ગ્રહોં બગાડી શકાતું નહિ.

ભજનિક સંતો

૩. ત્રીજે સમુદાય તે ભજનિક સંતોનો:

એને આપણે કવિ-ભક્તો કહીશું : ખાસ કરીને કબીર સાહેબની વાણીની અસર તમે આવેલા એ મીરાં અને નરસિંહના અનુયાયીઓ હતા. લોક-સેવાને બદલે સાહિત્ય-સૃજન એમનો મનપસંદ વિષય હતો. ઉર્મિના આવેશ અનુભવી અપાર્થિવ મસ્તી-ecstasy-માં ચડી જઈ એ ભજનિકો કવિતા બેડતા. અલખ, અગમ, ગમન-જયોત, જાણ-ઝાલરી, વગેરે તત્ત્વનું ચિંતન કરનારા એ શોધકો-seekers હતા. અગમ-ગમની ન સમન્વય તેવી વાતો તેઓનાં કાવ્યોમાં ઉતરતી. એ પોતે પણ કદાચ સ્પષ્ટ ન સમજે તેવી શબ્દ-રચના તેઓ કાવ્યોમાં આણતા. એ કવિતા શુદ્ધ વૈરાગ્યની નહોતી. જીવનની અસારતાનાં એ કષ્ટપાતો નહોતાં. એમાં તો આત્માની સમાધિના સૂર હતા. જાણના ભેદ પામવાની તાલાવેલીના, વિરહાકૂલ ગોપીના, સુદી દિવસુદના તેમજ બ્યવહારગામી સુજ્ઞના સૂરોનું એમાં એકીકરણ હતું.

એ કાવ્યમાં કોઈ પંથનો આશ્રય નથી. કોઈ એક દેવતાની સ્તુતિ નથી. પણ શરણાગતી, મરડી, આનંદ-ઉદ્વેગ, ને પ્રભુવિરહના ભાવો ગવાયા છે. જીવનની લોહપતા, સ્વાર્થાધિતા ને જડતા ઉપર મર્મ-પ્રહારો પણ છે. શુદ્ધભક્તિ પણ સવિરોધ છે.

આ પ્રથમ ખંડમાં તો આપણે ફક્ત એ પ્રદેશની કોર જ 'વેલા ખાવા'ના વૃત્તાંતમાં દેખીએ છીએ. એના ખરેખરા વિહાર તો હવે પછીના ખંડોમાં કરીશું.

આ ભજનિક-સંતોના સંઘમાં કેટલાક તો ઉદ્ધમવંત ધરખારીઓ જ હતા: જેવા કે મીરો દાદી, ભોળે ભગત વગેરે. બાકી ધણા ખરા ધરખારી છતાં પણ બીનરોજગારી, કેવળ વસ્તીની સહાય પર રહે-નારા હતા : જેવા કે ભાણુ સાહેબ, ખીમ સાહેબ, રવિ સાહેબ વગેરે : કબીરજીની માફ સંસારવાસીઓ હતા, છતાં ભેખધારી કહેવાતા.

અંત્યજ સંતો

૪. ઐશે સમુદાય વાદીના સાધુઓનો: એટલે કે અંત્યજ ભક્તોનો, જેમાં રહીદાસ ચમાર, ત્રીકમ ને ભીમ મેથવાળ, જીવણદાસ ચમાર વગેરે નામો જણકે છે. એ વેદ્ય તો બહુ કુલી ફાલી છે. એની ફેરફારો સફુથી અનેરી છે. એની વાણીની તો બહુ ગુપ્ત મંત્રો કુદી નીકળી છે. 'દાસી જીવણ'નાં ભજનો મીરાંના ચદેની બરાબરી કરે છે. એનો પણ અભાગદો જ વિશ્વાસ કરીશું.

તેઓની ફિલ્સુફી

આ સોરઠી સંતોની જીવન-ફિલ્સુફી શી હતી ? તેઓના ચિંતનમાંથી કંથો ધ્વનિ ઉડતો ?

પ્રથમ તો તેઓની દૃષ્ટિમાં ન્યાત જતોનું ઉચ્ચનીચપણું નાશ પામ્યું હતું. સર્વે મનુષ્યો પ્રભુ પિતાનાં અને પૃથ્વી માતાનાં સંતાનો હતાં. સર્વેને ધર્મ આચરવાનો, ઉપદેશ દેવાનો, મુક્તિ મેળવવાનો અધિકાર હતો. તેથી જ આપણે તેઓના સંઘમાં આહિર, ચારણ, ગધધ, કુંભાર, કાઠી, અધમ મનાતા અંત્યજ કોળી, વગેરે તમામ જાતના સંતાનો બેધડક સમાવેશ જોઈએ છીએ. મોટા નાનાની મારામારી મર્યાનો બહુ ઘટિત્વાસ આપણને મળતો નથી.

એજ ઉદાર વલણ પાપીઓ અને પતિતો પ્રત્યે અંગીકાર થયેલું જોવાય છે. ઘોરમા ધાર પાપાત્માની સામે પણ પરિત્રાણનાં દ્વાર બંધ થઈ નથી જતાં એ આ સંતોનો સૂર છે. રામડો શિકારી, બદરો ચોર, વીસામણ લુટારો, ભરકર્મ કરી બેસનારી ગધધ નારી લાખુ, અથવા ગરીબોનાં ગળા કરનાર વ્યાજખાઉ વાળીઓ રવિદાસ : એ તમામને તરી જતાં કાણ માત્રની પણ વાર નથી લાગી. તેઓને કોઈ સતે શાપ આપી નરકવાસની વાટ દેખાડી નથી. પણ પરિપક્વ થયેલા ફળની માફક, તેઓનાં પાપાચરણની મધોમધમાં પરતાવાની એક જ ધડી અવતાં તેઓને ઘુંટી લીધા છે. સમાજ પોતાની મરજદી રૂઢીઓના મિશ્રાભિમાનમાં ચકચૂર થઈ જ્યારે ગધધ યુવતી લાખુને એક જ ચારિત્ર્ય-દોષને કારણે તિરસ્કાર દઈ કુવામાં ધકેલતો હતો, ત્યારે એજ વસ્તીમાં રહેનાર, વસ્તીની જ સખાવત પર નિબનાર અને જૂના યુગના સંસ્કારો ધરાવનાર ભગત દાનાએ દુનિયાની તમજના રાખ્યા વિના એ અબળાને ઉગારી, આશરો દીધો, ગર્ભ-પાલન કર્યું, સૂવાવડ કરી, ગીગલા બેઠાને રમાડ્યો અને છેવટે સંત પદ દીધું. પોતે એ ગધધ માતાની રાંધેલી રસોઈ એની સાથે એક જ થાળીમાં બેસીને જમ્યા.

એવી જ રીતે આપા દાનાએ ન્યાતની નિર્દય રૂઢીચુસ્તતા સામે ઉમ લડત કરી બે રાજગર બાળકોને ન્યાતમાં લેવરાવ્યા. વટાળના સાંકડા વિચારો એનાથી સહન ન કરી શક્યા. આ રીતે તેઓ દુનિયાની અંદર રહ્યા રહ્યા પણ દુન્યવી સમાજના સાંકડાપણાની સામે ઉઠેલા હતા.

ત્રીજું : સૌરાષ્ટ્રની ઉતરની ભૂતિઓમાં દેવી-પૂજની ઓથે જીવહિંસા પ્રચલિત હતી. અને કાઠી રજપૂત જેવી ભૂતિઓમાં માંસાહાર સુશાન્યાન

વગેરેનું ભેર હતું. એ મેલાં દેવ-દેવીની પૂજા ત્યજીવી મજબૂતિ વળે સદાચરણ પર ધણા મોટા સમૂહને લઈ જનાર પણ આ સંઘ વર્ગજ હતો. જીવહિંસાનું ભેર તેઓએ ધણે મોટે અંશે તોડ્યું હતું. પશુઓનાં અલિદાન, ભૂવાનાં ધુણવાં, દોરા ને ધાગા, વગેરે બહેમો ઠાળી 'કાકર' અને 'દયા દાન' પર પ્રીતિ નીપજવવાનો તેઓનો પ્રયત્ન હતો.

ઐશુ : મોટાં મોટાં મંદિરો ચણાવી, દિવસ રાત પત્થરની પ્રતિ-
માઓને સાજા શણગાર કરાવવા : દિનમાં આઠ વાર આરતી, રાત્રી 'કે
ઉત્થાનનાં દર્શન કરાવવાં : અન્નકૂટ પૂરવા : પ્રતિમાઓનાં વજાબૂધણ
પર દ્રવ્યની છાજો ઉરાડવી : એ બધા બાહ્ય આચાર આ વર્ગમાં બહુ
ભાગે નજીવા જ ભેવામાં આવે છે. તેમ સામાન્ય રીતે પોતાની નિરક્ષ-
રતાને કાણે, તેમજ કર્મમાર્ગી જીવનનાં શેકાણાને પરિણામે, શાસ્ત્રાભ્યાસ,
પુરાણ કથાનાં કથન વગેરે તો ભાગ્યે જ તેઓનાં જૂતાંતોમાંથી નીકળે
છે. જે કાંઈ વાણી હતી તે અનુભવની, નિરીક્ષણની અને વહેવારની જ
હતી; ધર્મના અવગાહનની નહોતી. ઉલટું વિદ્યાભ્યાસ તેમજ વિધિ
ક્રિયાકાંડ સામે તો તેઓના બજન-સાહિત્યમાં ધણા ઉગ્ર કટાક્ષો ફેર ફેર
નજરે પડે છે : જેવાં કે

ધટડામાં ચાંદો, ધટડામાં સૂરજ,
ધટડામાં નવલખ તારા રે
કાચી કંછે ધીરેલ મોરી કાચા !

અથવા

ગરવાનાં ત્રોવર મારે રોમે રોમે રોપાણાં,
શિખર રોપાવેલ મારે શિષે જી.

નવરો નવાણું નદીયું અંગડે ઉલટીયું રે
ગંગા જમના સરસતી જી.

ગંગા-ચમૂના કે કાશી કેદારની યાત્રાઓ ન થાય તો કશી ફિકર નહિ :
સદાચરણ પાળનારાને તો અંતઃકરણમાં જ ગંગા, અને ખુદ
ગંગાને પણ પોતાનાં મજ ધોવા સંતોને ચરણે આવડું પડે છે, એવાં
સાદાં જીવન-સૂત્રો તેઓ લોકોને શીખવી ગયા છે.

મેળાઓ : મેળાઓની પ્રથામાં સંતોએ ધણું જીવન મેલી રીધું હતું.
મેળાને તીર્થસ્થળો સાથે સંધાઈ દઈ, તીર્થસ્થાન, બજન-કીર્તન,
અન્નદાન અને પોતાની હાજરી વગેરે વડે ધાર્મિક વિશુદ્ધિનો પાસ
આપવાનો એ પ્રયત્ન હતો. એના નિર્ભય વાતાવરણને કારણે જ તેમજ

નારી, બંનેનાં વૃંદ ઉમટતાં. એ શુદ્ધ વાતાવરણની ઓથે સાહિત્ય, કળા, રમતો, શરીરબળ, હટાણાં, પશુપાલન વગેરે પોષાતાં. મેળાઓની આંબે ઝડપભેર જે અધ્યાગતિ થતી નય છે, તે પરથી ગમ પડે છે કે જે આ લોક-સંતોની જીવન-વિશુદ્ધિ મેળાઓમાં ન સીંચાણી હોત, તો તેમાં સારાં તરવો ખોલી શક્યાં જ ન હોત.

સંતોની જગ્યાઓ

પ્રથમ સાદી-પર્ણકૃદી કે માટીનું સાકું ભીંતકું : પંથીઓને અથવા પશુઓને પાણી પાવાની ને ન્હાવાની કૂંઢ કે અવેદી : નિરાધાર કુધાવરોને માટે રોટલા માગી લાવવાની એક ઝોળી: એકાદ દૂબળી 'કામધેનુ' : આ રીતે જગ્યાઓ પાયો રોપાય. પાંચ પાંચ સાત સાત ગાઉ સુધી સંતો ઝોળી ફેરવે. ટુકડા ઉધરાવે. સહુ સાથે ભેસીને ખાય.

પછી લોકો પોતાનાં ખેડ વેપાર પર લાગા કરી આપે : સદામત ચાલુ થાય : પરગણુ ને ઉઘમી પ્રભ પોતાની કમાઇમાંથી ધર્માદાને હિસ્સો કાઢી અનાજની ગુણીઓ કે ગાડીઓ કલવી નય. રસોડાં બ્હેતાં ચાય. ધેનુઓ વધે. કામ કરનારા વધે.

તે પછી સંત પુરૂષની સિદ્ધિનો મહિમા દાખવારા બે ત્રણ પરચા-ચમત્કારો બહાર પડે : વસ્તીની આસ્થા વધે : છુટ ફળની સિદ્ધિ માટે માનતા માની હોય તે પરિપૂર્ણ થતાં લોકો પોતાનાં ગાયો, ઘોડાં, નિવંશી-ઓની ધરવકરી વગેરે જગ્યામાં અર્પણ કરી નય.

એટલે જગ્યાએ ધર્મી બે રૂપ : એક અનાથ-આશ્રમનું અને બીજું 'ગૌશાળાનું'. અર્પણો, કોઠીયાં પીનીયાંઓ, નમાયાં ને નખાપાં, નિરધારો ને ચુકું, અશક્તો, સાચા ત્યાગીઓ અને નૂકા એદીઓ, બધાનો ત્યાં આશરો અંધાયો. રાજ, સમાજ કે બહાલામાં બહાલું સગું પણુ જેને ન સાંચવે તેને આ જગ્યાઓ સાંચવતી : વિના સૂગાયે એનાં પાસ પડે ને મળમૂલ આંહી ધોવાતાં.

પછી રાજદરબારોએ તો આસ્થાને વશ બની જમીનો આપવા માંડી. પણ મૂળ સ્થાપકો આ પ્રલોભનનું પુરું પરિણામ સમજતા હતા. તેથી જ આપા દાના જેવા ડાહ્યા પુરૂષે આખાં ને આખાં ગામ-ડાંનાં દાન સ્વીકારવાની પણુ ના પાડેલી. છતાં બહોળી લોક-સેવાની અભિ-લાષ્ટ્યે આવા ગરાસો આખરે સ્વીકારાયા. એટલે સેવાનો પરિવ્રજ વધ્યો.

એનું મેલું ફળ મૂળ સ્થાપકના મૃત્યુ પછી વર્ત જ આવ્યું. સ્થાપકોએ

કાંતો પોતાના અથવા ભાઈ ભત્રીજાનાં વંશમાં એ જગ્યાની સોંપણી કરી, અથવા કોઇ સુપાત્ર ચેલાને-બેસાડવાની પ્રથા પાડી.

નવા સંતો સેવક મંત્રીને ગાદીપતિ બન્યા. છઠી, પદ્મરામજી ને સામૈયાની ભળમાં ફસાયા. પૂર્વજે કરેલી કમાઇને ભેરે અંધશ્રદ્ધાળુઓમાં પોતાના ભૂડા પરચાની વાતો ફેલાવી. મૂળ સ્થાપકની દીન મદુલીની સન્મુખ જ મોટા મહેલો ખડા કર્યા. મંદિરોનાં ઇડાં પણ આસમાને ચડાવ્યાં. વાહનો, રેયાસતો, ને વેલવવિલાસો વધારી રાજદરબારોની હોડ કરી. જગ્યાને વંશ પરંપરાની ભગીરો બનાવી, ને કાં તો જગ્યાના વારસા માટે લડતા ચેલાઓએ અદાલતે ચડી લાગતી વળગતી રાજસત્તાઓનાં આધિપત્ય સ્વીકાર્યાં. બેળને નામે કેવળ ભગવા રેશમની ધબ રહી. ગોરાળામાં ગાયો ઉપવાસ કરતી ખીલે બંધાઇ રહી. ઘોડહારમાં ઘોડાં લાંબાં કરી કરી મુવાં ને કાં અમલદારોને જ ખપમાં આવ્યાં. અને ધર્મધેલડાં અંધશ્રદ્ધાળુ લોકોએ તો “ગાયના કૂંધ સામું” બેઠાં, ગાયના ઓખર સામું કાંઇ બેવાય ?” એવાં નાદાન સૂત્રો પકડી રાખી આ પાપનાં થાનકોને પોતાની સખાવટો વડે પોણે જ રાખ્યાં. એટલે જ આજે ‘આપા વીસામણ’ જેવાની જગ્યાઓ બધા ધર્મકર્મથી પરવારી બેઠી છે, આપો વીસામણ તો કાઠીઓને કેવળ ભૂડા સોગંદ ખાવા પૂરતો જ રહ્યો ને બીમનાય જેવાં સ્થળો પર મંહત નામધારી પામર માનવી બસન, બુદ્ધપત્નીત્વ વિલાસ વગેરેમાં ફૂળી ગયો છે ત્યાં સુધી પણ લોકોએ પોતાની સખાવટોના લાગા બંધ નથી કર્યા. આપા દાનાની જગ્યા તો કેવળ કુટુંબી ભગીર જ બની ગઇ છે. સંત દેવીદાસની પરબવાવડીની જગ્યા પર એક અંબાણી બાઇએ કુંડુબનું સ્વામીત્વ જમાવ્યું છે. વીરપુર જલા ભત્રીજાની જગ્યા એના કુટુંબીઓને વારસામાં ઉતરી છે. બચી હોય તો અપવાદ ૩૫ એકાદ પીપાવાવ જેવી પુનિત જગ્યા. ત્યાંના મંહત આજ પણ સાચા સેવક જ રહ્યા છે. બાકીના ઘણા ઘણા સંત મહંતોના મકોનો ઇતિહાસ વધતો ઓછો રોચનીય છે.

પરચાનાં સત્યાસત્ય

હવે આપણે સોરડી સંતોના એક રોચનીય, જામણાજનક અને અનર્થકારી અંગ ઉપર આવીએ છીએ. એ અંગ છે પરચાનું—અમલદારોનું. અમલદારોના થર કેવળ સોરડી સંતોની જ નહિ, પણ દુનિયાના ભગવાન સમક્ષ મહેરીના પુરાતન સંતોની તવારીખ પર આજેલા બેવાય છે. કુદરતી રીતે આંતરે, અથવા તેની થે પૂર્વેના ચઢી સંતોથી આરંભી,

શ્રીસ્ત ધર્મતા અનેકાનેક ઓલીઆઓ-કે જેને saints કહેવામાં આવે છે તેઓના ચમત્કારો સુવિખ્યાન છે. ઇસ્લામના ઓલીયાઓનાં અરિઓમાં પણ “કરામતો”ની ખાબૂ હારચળનક હદ લગી ગયેલી વર્ણવાય છે. દક્ષિણ હિન્દના તામિલ તેમજ મહારાષ્ટ્રી સંતોના ચમત્કારો પુસ્તકોમાં સંપ્રદાયા છે. આપણે ધર આંગણે મીરાનું વિષયાન, પ્રભુ-પ્રતિમા સાથે મીરાંની પ્રેમગોષ્ટિઓ, નરસિંહ મહેતાની હુંડીનો શામળા ગિરધારીએ કરેલો સ્તીકાર, કુંવરબાઇનું મામેરું પૂર્યાની, કારાજીહમાં રત્નહાર પહેંચાડ્યાની, મલ્હાર રાગિણીના ભેરે મેઘ વરસાવ્યાની વગેરે વાતો આવે છે, ને સાહિત્યમાં એ બધી લકીકતો સત્ય જેવી બની વણાઇ ગઇ છે. એ જ રીતે આ સોરઠી સંતોના પહેલા જ પાના પરથી પરચાની શરૂઆત થાય છે અને તે છેલ્લે સુધી આવ્યા જ કરે છે.

આ ચમત્કારો ને પરચાઓ શું છે? એ કેવળ નિર્મૂળ છે? મેલી બદ્દુગરી છે? નજરબંદી છે? કે શુદ્ધ સત્ય વસ્તુસ્થિતિ છે? વાદળીના ધોધમાર વર્ષાણુ વચ્ચે કારાં નળીઆં રાખી દેવાં, મરેલાને પાછા પ્રાણુ આપવા, એક નિઃશ્વાસ અથવા શાપ વડે- લીલાંને સૂકાં કરી દેવાં, જળાશયનાં નીરમાં અદલાબદલી આણવી, દાતણની ચીર વાવી વડલો ઉગાડવો અથવા પીપળાની ડાળી કુદરતી રીતે ન કોળે છતાં તેને કોળાવવી, સૂકી ધરતીનાં પડોમાંથી પાણી ખેંચી પીયાવા રચવા, પથુને વાગેલી ગોળીનાં વીંધ પોતાના દેહમાં અનુભવવાં, એ સર્વ સૃષ્ટિમાં શો ભેદ સમાયલો છે?

એનો ભેદ પામવાના પ્રયાસો આ યુગે-વિજ્ઞાનનાં નક્કર સત્યો પર પોતાના પાયા ચાળીને બુદ્ધિનું શુદ્ધ આરાધન કરનાર આ યુગે પણ કરી ભેથા છે. આ મહાયુગની સત્યરોધક વૃત્તિએ કોઇ પણ વસ્તુને કોઇના ભરોસા પર ન સ્વીકારતાં, પરંપરાની પૂજનીયતાને ઠોકરે વધાવી, દરેક સત્યને પોતાની બુદ્ધિ-તુલાએ ચડાવી ભેળી ભેળું છે, અને એ તુલામાં ખેસી ભેખાવાની ના પાડનાર ચાહે તેવી પ્રતિષ્ઠાવંત વસ્તુને પણ ફગાવી દીધી છે. પરંતુ પ્રત્યેક માન્યતા અથવા વસ્તુની આવી ઉઘાડાજરી લેવાના હક્કદાર આ મહાયુગે સાથોસાથ પોતાની ચકાસણીનાં સાધનો પણ બની શક્યાં તેટલાં સૂક્ષ્મ, પરગામી ને બહોળાં વસાવ્યાં છે. એણે પોતાની કોઇ રોધને કે પોતાના કોઇ પણ નિર્ણયને છેલ્લાં નથા માની લીધાં. આ પંચમહાભૂતોના કેવળ સ્પૃશ સ્વરૂપ સુધી જ પોતાની દૃષ્ટિમર્યાદા ન માનતાં એણે તો અણદીઠ, અગોચર, ગેબી લેખાતી દુનિયાનાં દ્વાર પણ ખખડાવ્યાં છે, ને કલેરવાચન્સ, ઓકલ્ટીઝમ, મેરમેરીઝમ વગેરે ચાલીઓ શોધી કાઢી એ ગેબનાં તાળાં ઉઘાડી નાખ્યાં.

છે. એ રોધકો મહાશુ ધર્મિષ્ઠો નથી, પણ કડક કઠોર વૈજ્ઞાનિકો છે. એ આશ્ચર્ય જેવા પ્રભુદેહડા ને ધર્મદેહડા દેશનાં નિવાસીઓ નથી. પણ પશ્ચિમના બુદ્ધિપ્રધાન જડવાદમાં જન્મેલા, ઉગરેલા, નિર્દય સ્વરૂપ-રોધકો છે. ને તેવાઓની રોધકતા આસ્તે આસ્તે પોકારે છે કે આ પંચમહાભૂતનું પૂતળું જે માનવ-શરીર, તેને અને બાહરની પ્રથંડ પંચભૂત-સૃષ્ટિને ધારો સંબંધ છે. માનવ-દેહમાં રમતી માનસિક ને આત્મિક શક્તિઓ એ પંચમહાભૂતની રચના પર અદરય કાણ મેળવીને પોતાની ઇચ્છા અનુસાર એની ઘડબાંજ કરી શકે છે. superhuman અથવા supernatural એવી એ સિદ્ધિ નથી. એ કોઈ આકાશવાસી ઇષ્ટદેવની આરાધના વડે સાંપડેલી જડીબુટ્ટી અથવા મંત્રસિદ્ધિ નથી. પરંતુ સારા ને નરસા સહુ માણસોની આંતરિક ઇચ્છાશક્તિને કેળવવાથી, સાંકળવાથી, કુદરતના ગુપ્ત નિયમોનું જ્ઞાન પામવાથી, અટલ પરિણામ તરીકે પ્રાપ્ત થતી સિદ્ધિ છે-વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધિના જેવી જ એ સિદ્ધિ છે. વિજળી, વરાળ, પાણી, વાયુ, અગ્નિ વગેરે પર વિજ્ઞાનના બાબુલેદુગ્ધ જે.કળને મેળવી કાઢ્યો, તે જ પ્રકારના કળની આ બધી માનસિક સિદ્ધિઓ છે. તદ્દાવત માત્ર એટલો જ છે કે વિજ્ઞાન-વીરોએ પોતાના મરિમિત વિજ્ઞાનના નિયમોને રીતસર ગાંઠવી સર્વગમ્ય ને સર્વસુલભ બનાવી લીધાં, જ્યારે આ ગંભી વિજ્ઞાનને એવા બંધારણ-પૂર્વકના નિયમ પર ગાંઠવવાનું કાર્ય એ રોધકો હાંદુ કરી શક્યા નથી. આ બધા વિષયને લગતું સાહિત્ય થીઆસોફીના ક્ષેત્રમાં ખેડાયું છે, અને બીજા ઘણાઓ એને ઉકેલી રહ્યા છે. જ્ઞાનુઓએ એ સર્વ રોધી લેવું રથું છે. આંહી તો એના આટલા ઉલ્લેખથી જ આપણું કાજ સરે છે.

પરચા અને સંતો

હવે સંતોને તથા આવી ગંભી સિદ્ધિઓને શો સંબંધ હોય શકે ? એ સવાલ ઉઠે છે. આના જવાબમાં આપણને જ્ઞાનીઓ એવી સમજ આપે છે કે સંતો બે પ્રકારના હોય : એક ત્યાગી ને બીજો યોગી : ત્યાગીનું લક્ષ્ય બહારની કોઈ શક્તિ સિદ્ધિઓ મેળવવા ન જતાં કેવળ પોતાના જ મનની શુદ્ધિ કરી લેવાનું-કામ ક્રોધ મદ મોહ આદિ વિકારો પર વિજય મેળવવાનું છે; જ્યારે યોગીનો મનોરથ શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી પ્રકૃતિ પર રાજ ચલાવવાનો હોય છે. ત્યાગી સાત્વિકતાને આરાધે છે, યોગી રાજસી તત્વને લગે છે. ત્યાગી તો વિકારમૂક્ત બની જગતને ચરણે ચમદાઈ જવા પણ તત્પર રહે છે, જ્યારે યોગી-સત્તા પ્રાપ્ત કરી પોતાને દમવા આબનાર દુનિયાને ડારવા

ચાહે છે. ત્યાગી મુક્તિનો કામી છે, યોગી શક્તિનો કામી છે. ઝોતમ બુદ્ધ ત્યાગીની કોટિમાં સંચર્યા હતા, અને તે પછીના ધણા યૌધ સાધુઓ શક્તિને માર્ગે વળી તાંત્રિકો બન્યા હતા. જૈન તીર્થંકરો ત્યાગીઓ હતા, જૈન સાધુએ સદા ત્યાગના જ માર્ગો રહી ઇન્દ્રિયજીવ બનરાનું છે; પણ તેમાં જે યોગનો, તંત્રનો, શક્તિનો ઉપાસક ચતિવર્ગ નીકળ્યો હતો. મહાત્મા ગાંધી ત્યાગધર્મી છે, અરવિંદ ધોષ યોગને પંથે શક્તિના ઝરા શોધે છે. દયાનંદ, સહજનંદ, વગેરે કેવળ ત્યાગી જે નહિ ને કેવળ યોગી જે નહિ, પણ બન્નેના મેળ મેળવનારા હતા. દયાનંદનું વૈરાગ્ય ન્યાં ન્યાં એના વ્યક્તિત્વની છાપ પાડવા અશક્ત નીવડ્યું હતું, ત્યાં ત્યાં એણે પોતાનાં નેત્રોનાં તેજ વડે, અવાજના પ્રતાપ વડે, મજબૂત ઇચ્છાશક્તિની મદદથી માણસોને ડાયાં છે, ને પોતાનાં વર્ચસ્વ સ્થાપ્યાં છે. સહજનંદ ત્યાગમય હતા, છતાં ધણા મોટા અને જડ, પાખંડી સમુદાય પર પોતાનું પરિબલ પાથરવા માટે એણે ચમત્કારો બતાવ્યા.

આ સોરઠી સંત મંડલની અંદર પણ ત્યાગ અને યોગ ઉભયનું મિશ્રણ આપણી નજરે ચડે છે. ખરેખરા વૈરાગ્યમાં ગળી જઇ પ્રભુ-ઇચ્છાને માર્ગે પોતાનું શુદ્ધ સમર્પણ કરી દેનારા નિર્વિકારી જીતેન્દ્રિયો એ નહિ જ હોય. પોતાની ઇચ્છાશક્તિને—Will powerને—હિંસક પણ બની બચ એટલી હદ સુધી એણે કેળવી હશે. એટલું પોતાનામાં પ્રભુત્વ-ઇશ્વરી તત્ત્વ વસેલું હોવાનો કદાચ પોતાનો જ એ જ્ઞાન હશે. જન્મથી જ અથવા તો કહો કે પૂર્વજન્મથી જ ઇચ્છા શક્તિના—will—forceના અથવા soul—forceના એવા બળીયા મનુષ્યોનું અસ્તિત્વ માનવું કઠિન નથી. માની શકાય એવી વાત છે. એમાં આત્મશ્રદ્ધા ને પ્રભુશ્રદ્ધા બન્નેની શક્તિ કામ કરી રહી હોય છે. એ શક્તિની વ્યવસ્થિત કેળવણી તેઓને કદાચ ન જે આવડી હોય. એ કેળવણી કુદરતી રીતે જ થઇ ગઇ હોય, અને પોતે એ શક્તિની પ્રાપ્તિને ઇશ્વરની પ્રસાદી રૂપ જ સમજી લીધી હોય. આ દેહે અને ચાહે તે હરકોઇ માનવીને માટે એ સાધ્ય છે તેવું તેઓ ન જે માનતા હોય. અને આવા અજ્ઞાનને પ્રતાપે જ કદાચ તેઓએ પોતાની સિદ્ધિઓનો સ્ફોટ જગતની સન્મુખ નહિ કર્યો હોય.

એટલે જ આ ચરિત્રોમાં કેટલાક ચમત્કારો ચાહીને અમૂક કાજ સાધવા માટે બુદ્ધિપૂર્વક અજમાવેલા લાગે છે, કેટલાકમાં ચમત્કારોને અંશ ઓછા અને ઇચ્છાશક્તિ, કંટાળા કાવના તથા કાંઈક વિશ્વાસતરૂપ એ ત્રણેનો અંશ અધિક છે. દષ્ટાંત તરીકે દાના ભગતે કણ્ઠીની ઢીક-

રીનાં માથું આઢી લેધને ઉંદરીનો બાધિ મટાડ્યો, એ ઘટનામાં કશી અપ્રાપ્ય ને ઇશ્વરી સિદ્ધિનું આરોપણ કરવાની જરૂર નથી. એક તો શુદ્ધ થોતે જ સામાન્ય રીતે અકસીર ઓપધિનાં તરવો ધરાવનાર વસ્તુ છે. તેની અંદર એ ચાટનાર પુરૂષની અનંત કશ્ચા રેડાણી. અખૂટ પ્રભુ-શક્તિ પણ સીંચાઈ ગઈ. અનુકરણ અને આસ્થા તો લગભગ દરેક માનવના જીવનમાં કેવા બળવાન ઉપચારની ગરજ સારે છે તે આપણા સહુના અનુભવની વાત છે. એ પ્રબલ ઉપચાર-શક્તિ સામાન્ય જીવ-દયાના પ્રસંગ કરતાં દાના ભગતવાળી આ ઘટનામાં સહસ્ર-ગણી પ્રબળ બની ગઈ હોવી જોઈએ. નહિ તો જીવે ચાટવાની ઉર્મિ કદિ ન આવે. ને આટલા પ્રાબલ્યની તાત્કાલિક અસર એ છોકરીના માથાના બાધિ પર નીપજે તેમાં કશો યે અશ્ચર્યો નથી.

તે જ મિસાલે દાના ભક્તે ઘોડાની જીમ સાંધ્યાનું દષ્ટાંત સમજીએ : શરીર-શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે શરીરના સર્વ ભાગો કરતાં જીભનાં પરમાણુઓની રચણ-શક્તિ ઘણી વધુ ત્વરિત છે. એનો જન્મ ક્ષપથી મળી નય છે. તે ઉપરાંત ઘોડાની જીભના ટુકડાના રેવણ વખતે સંત દાનાની દયા-શક્તિ પણ તીવ્રતાથી એ જીભનાં પુરૂગલોને જોડવાનું શુભ ભેર આપી રહી હશે એ કલ્પવું કઠિન નથી. જગતના કોઈ પણ સ્થૂલ સાધન કરતાં આંતરજ્ઞતાનું કૌવલ શતગણું અધિક હોય છે એ સુવિદિત છે. અંતઃકરણની શુદ્ધ દુવા, પ્રભુપ્રાર્થના, ઇત્યાદિનો પ્રભાવ માનવ-શરીર પર પડે જ છે, એમ બધા કબુલશે. અને એવો જ પ્રભાવ વનસ્પતિ કે પશુ-જીવ પર પણ પડવો જ જોઈએ એમ માનવું, જગદીશ બોક્ષની શોધ પછીના આ સમયમાં લગાડે કઠિન નથી. પંચ મહાભૂતોના હૃદય-તાર પરસ્પર રણુજાણી રહ્યા છે. એક તાર પર જરી કમ્પ થતાં જ અન્ય અનેક તારોને એનાં આંદોલનો હલાવી શકે છે. માત્ર એ જીભનાંથી સુસંવાદી સંગીત જન્માવવું હોય તો જેમ તારોની ગોઠવણ આવડવી જોઈએ, તેમ પ્રકૃતિનાં તમામ તરવોમાં આપણા હૃદય-સૂરોનાં પ્વનિ જગવવા માટે પ્રકૃતિ અને આપણે, બન્નેના આતમ-તારોની સૂરીલી ગોઠવણ જ આવશ્યક છે.

એ ગોઠવણ તદ્દન સાદી છે. દષ્ટાંત લઈએ: રતા ડાહ્યાને જોએ રમવા સાવજ આગ્યા. હિંસકોએ હિંસા મેલી સંતના ચરણ આટયા. એમાં કશો અમત્કાર નથી. જાતભાવના તારોએ ત્યાં મધુરો મેળ લઈ લીધો. એજ રીતે દાનાના આતમ-તાર પુણીનાં પડ તમે વહેતી સરવાણી સાથે કાં ન મળ્યા હોય ? પછી એ સરવાણી બહાર નીકળી પ્રતિભવનિ કાં ન પાડે ? એમાં બહુ કે અમત્કાર કશું ય નથી, વિશ્વ-તત્વોની રચના કોઈ

બહુ તારે વાળા વાલ જ્યો છે. એ તારે એક બીજનો પડખોપડખ છે. અનુકરણમાન છે. પણ એનો મેળ નથી મળ્યો હોતો. મેળ મળે ત્યારે બેશક એ મનધાતુ પરિણામ આપે. અજ્ઞાનીઓ એને પરચા કહે.

ચમત્કારોનાં પરિણામ

આટલે સુધી તો ચમત્કારનું વૈજ્ઞાનિકપણું આપણે ચર્ચું. અને દલીલ ખાતર અથવા શ્રદ્ધાપૂર્વક માની પણ લઇએ કે સોરડી લોક-સંતાએ પ્રકૃતિના નિયમો સાથે આટલી હદ સુધીની એકતાનતા સાધી હશે. પરંતુ તેથી શું એ સિદ્ધિનો ચમત્કારરૂપે ઉપયોગ થવો ઘટિત હોતો ? ઇષ્ટ હોતો ? એનું પરિણામ કેવું આવ્યું છે ? પ્રભના માનસ પર એની અસર કેવી માડી નીવડી છે ?

સંતાનાં વૃત્તાંતો વાંચતાં પરચાને લગતી આટલી વાતો તરી આવે છે:

૧. એક પછી એક દરેક માણસે પોતાના ગુરૂનો કાંઇક ચમત્કાર જોયા પછી જ એનું શિષ્યપદ સ્વીકાર્યું છે. તે સિવાય એ શિષ્યને ખરો વૈરાગ્ય આવ્યો જ નથી. ગુરૂના એકલા ચારિત્ર્યના ગુણો દેખીને કોઇ ચેત્તો ખરેખરો ગળ્યો નથી.

૨. લોક સમુદાય પણ સંતાના નર્મ શિયળ તપને અથવા ત્યાગ સંયમને નમ્યો નથી. સંતાની એકલી સમજવટ વસ્તીએ માની નથી. એકલા જ્ઞાનને હૃદયપૂર્વક કાન દીધા નથી. એકલી નિર્વિકાર જીવન-દશા જોઇને જનતા પીગળી નથી. પણ એના એકાદ પરચા થકી અંભુ જઇ માથું નમાવ્યું છે. કાં તો એના કોપનું ભુરું પરિણામ કદાપી ભય સેવીને સીધાં આચરણ કર્યાં છે, અથવા એની માનતા માનવામાં ઇષ્ટ કૃષ્ણની સિદ્ધિ થવાથી એનો પ્રતાપ અંગીકાર કર્યો છે. પરિણામ એવું આવ્યું કે

૧. સંતાજીવનની ત્યાગમયતા, નિર્વિકારતા અને તપશ્ચર્યા કરતાં વધુ મોટા મહિમા પરચા બતાવવાની નીચેરી સિદ્ધિને મળ્યો. લોકોને ન સમજાયું કે પરચા તો પાર્થિવ વસ્તુ છે, એક જાતનું માનસિક સત્તા-બળ છે, સુક્તિનું સાધન નથી. અને જેમ એક પાપી માણસ પણ કસરત કરીને અંગબળ ખીલાવી શકે છે, તેમ પાપી અથવા સામાન્ય ચારિત્ર્યનો માણસ પણ પરચાની સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ પ્રયત્નો વડે કરી શકે છે. આ વસ્તુ સદંતર વિસરાઇ ગઇ. પરચા-શક્તિને પ્રભએ પ્રમુદત માની લીધી.

૨. ગુરૂશ્રદ્ધાનું મંડાણ શિયળમય જીવન પર નહિ, પણ ભય અને લાલચ પર મંડાયું: “લાઇ ! ક્યાંયક આપણું ધનના પનોત માઠી નાખરો ! અથવા તો દીકરા દેરો. રોગ મટારો ! માટે પગે પડો !”

૩. પરચ્યા આપવાની શક્તિ મહિમા-પદે સ્થપાય પછી તો અહીં
તેવા પતિત પુરુષના નામ સાથે પણ કલ્પિત પરચ્યાઓ બેઠી લોકોમાં
તેનો પ્રચાર કરવાની કુનેહો વપરાવા લાગી. અમૂક સંતે અમૂક માણ-
સને અમૂક ભતનો પરચો બતાવ્યો એવી ગપ અત્યંત રહેલાઈથી ગળી
જવાની પ્રકૃતિ આર્ય પ્રભમાં રૂઢ થઈ ગઈ છે. એટલે 'પરચ્યા' સિદ્ધિની
વસ્તુ મઠી પાખંડની વસ્તુ બની ગયા. અને એનું સત્યાસત્ય ચકાસ-
વાનું કોઈ સાધન જ હોઈ શકે નહિ તેથી પાખંડ પ્રવર્ત્યું.

ઉપર કહ્યા અનર્થનો વિચાર કર્યા પછી આપણે સ્પષ્ટ નિર્ણય
એક જ હોવો જોઈએ કે પરચ્યા-એ સાચા હોય અથવા ખોટા-અતિ
અનિષ્ઠ વસ્તુ છે. એ બંને સિદ્ધિ હોય, બંને કેળવી શકાય તેવી હોય,
છતાં એ બ્રામ્હ, બહેમપોષક અને વિપથગામી મનોદશાની માતા હોવાથી
આપણને ન ખપે. પરચ્યા-શક્તિના પડદા આડે પાપાચાર ચલાવનાર
સિદ્ધિની નહિ, પણ પરચ્યા-શક્તિ વિનાના ચારિત્ર્યવંત અને પ્રભુપરાયણ
ભક્તોની જ આપણને જરૂર છે. અથવા તો પરચ્યા-શક્તિ વડે પ્રભુ પર
અનેકાનેક ઉપકારો કરી શકાતા હોય-જેવા કે દાના ભક્તે કર્યા-તો તે
ઉપકારોને પણ આપણે જતા કરવા જોઈએ, કેમકે એ બહેમને તેમજ
અધર્મજ્ઞને ઉત્તેજે છે. તેમજ એ અનર્થ માટે વપરાવવાનો પણ ભય છે.

ગોરખો ભગત પોતાના જ ઉપર ત્રાસ વર્તાવનાર દરબાર નાબૂ
કરપડાને, એના પ્રજાજનને સમે એને નગ્નદશામાં પડેલો સાંભળી, હુડડાંની
પોટલી લઈ એને પહેરાવવા ગયા, અથવા પોતાની ગાયો એની જના-
રાઓને વાછરડાં પણ મોકલી દેવાની સૂચના કરી; એવી એની ક્ષમા-
ભાવનાની પડખોપડખ જ્યારે આપણે સાંભળીએ છીએ કે એણે હોકાની
નળી કુંકાવીને શાનમાં ખેટે ખેટે મોરબીનો ગઢ પાડયો, ઘણ્ણાર તોડી
તથા કુંવરને પછાડયો, ત્યારે આપણને બે ભતનો અકસોસ થાય છે :
એક તો પોતાની સિદ્ધિના આવા હુડપયોગ માટે, ને બીજો આવા ક્રૂર
સામર્થ્યને નર્મન કરનારા લોકોને માટે. ગોરખાની સંત તરીકેની મહત્તા તો
પેલા ક્ષમાના પ્રસંગોમાં ઝલકે છે, આ વેર લઈ શકનારી સિદ્ધિમાં નહિ.

એજ દૃષ્ટિથી બદરા ભગતને તપાસીએ: મેપા ભક્તની આકર્ષણના
પ્રહારો ખાઈને પણ એણે મારનારના ચરણો ચૂમ્યા. એ એની મહા-
નુભાવતા : રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ પરનો એનો વિજય : પછી એણે
બકરી જીવતી કરવાના કે મોઢરી સાટે ગાયો આપવાના પરચ્યા ન
બતાવ્યા હોય તો પણ એનું સંતપણું ઝાંખું નથી જ પડેલું.

સાચા કે જુઠા, પરચ્યા નજી જોઈએ. સંસારમાં નંદન-વન ઉતારે તો
પણ ન જોઈએ. પ્રભુએ પાંચાલીનાં ચીર ન પૂર્યા હોત તો તેથી જ એ

સતીનું સતીત્વ નિસ્તેજ થઇ જવાનું હતું ? પાંચાલીની હનરો પુત્રી-
ઓની શિયળા-હાંટને સમયે પ્રભુ નથી પધારતા તેથી ચે શું ? એ વચ્ચે-
હરણનો જવાબ ઇશ્વરી વચ્ચે-પૂરણથી નહિ પણ લીમની ગદા વડે
અથવા અભૂનના ગાંડિવ વડે થવો જોઈતો હતો.

નરસિંહ મહેતાને કારાબૂદમાં હાર ન મળ્યો હોત તો ? અથવા
કુંવરબાઇનું મામેરું પ્રભુએ ન પૂરું હોત તો ? તો શું નરસિંહની
ભક્તિમાં ન્યૂનતા બહાત ?

મીરાંનાં વિષ-કટોશ અમૃતમય ન બન્યા હોત તો ? તો શું
ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ અને મીરાંનું સતીત્વ ખોટું પડત ?

ના. એની નિરાધારતામાં અને સહીદીમાં જ સંતો તો અમર બને
છે. દયાનંદ કે અદ્વાનંદને પરચા પૂરવાની જરૂર નથી પડી.

પરચા આપણને ઠગે છે. શુદ્ધાત્મા ન હોય તે પણ એ સિદ્ધિ પામી
શકે છે. મેલાને પણ મળે એવી એ વિશ્વા છે. ચારિત્ર્યને બદલે ચમત્કાર
આપણી હુબનાનું ધોરણ બને છે. એનાથી ઉત્પન્ન કરેલી શ્રદ્ધા તે શ્રદ્ધા
નથી, ભય છે, સ્વાર્થની લાલચ છે.

આ ચોપડીમાંના ચરિત્રો આલેખવા બેસતાં, પરચાઓ મારાથી છોડી
રાકાયા નથી. કંઠસ્થ ઇતિહાસ-સાહિત્યને વફાદાર રહેવા માટેની મારી
એ ફરજ થઇ પડી હતી. સલાહકારોની સલાહ પણ એવીજ પડી. અન્ય
પ્રાંતોમાં ને દેશોમાં થયેલા આવા સંગ્રહોમાં પણ એ જ પ્રણાલી જોવામાં
આવી. એટલે લાચુ' કે કંઠસ્થ સાહિત્યના સંપાદકે પોતાની વિવેકબુદ્ધિ
પોતાના પ્રવેશકમાં જ વાપરવી રહી. વસ્તુના સંગ્રહકાર્યમાં તો એના હાથ
અમુક રીતે બંધાયેલા જ હોય છે. વળી 'પરચા' એક શાસ્ત્રીય વિષય છે,
અભ્યાસનું અંગ છે. અનભ્યાસી એની સાથે મનફાવતી રમૂત રમી શકે
નહિ. એના ઉપર ખાસ અભ્યાસી જનોના નિર્ણયો મેળબ્યા પછી જ એનું
સાચું ભૂલ નક્કી થઇ શકે. માટે જ મેં એ બધાને આંહી સંધરેલા છે.

છતાં એક છટ મેં લીધી છે. પરચાઓના થર પર થર ચડેલા છે,
તેમાંથી હું આ સંતોની નક્કર જીવન-મહત્તા વીણી લેવા મથ્યો છું.
પણ કેટલીક મહત્તાનું સુવર્ણ એ માટીની સાથે એડું તો એકમેક થઇ
રહ્યું છે, કે સાચા કીમીઆગર થતી જ એ ભૂલ પાડી શકાય. હું એ
નથી કરી શક્યો. છતાં નરી માટીને તો મેં ફેંકી જ લીધી છે. જેટલી ધૂળ
સોના સાથે બળેલી છે, તેટલી જ મારે રાખવી પડી છે. જેટલા પરચા સંતોની
જીવદયા ને જન-સેવાનાના ધોતક છે, એટલા જ આંહી સંધર્યા છે.

પાંચાળનું ભક્તમંડળ

૧. આપો મેપો
૨. „ રતો
૩. „ ભરો
૪. „ ગોરજો

(૧)

“એ લા મેપા ! આ આભમાં વાણી મરી. તારાં નળીમાં ઝટ ઝટ દાંડી વાજ્ય. નીકર હંભાં નળીમાં પાણી મધ ભરી.”

“આપા રતા ! આમાં નળીમાં દાંડીયાં ર’ એમ નથી. વાહળ વૃદ્ધ વૃદ્ધ થયું છે ત્યાં, ઠાકર વિના બીજું કશું બાકી હાથ લપ્પ મોકે એમ છે ! આટલો પથારો શે દંકાય ?

“માળા મૂરખ ! ઠાકર તારો ક્યાંય સુધ રે’શે. મને બીજા સફ કુંભારને પોતાનાં નળીમાં દાંડી લીધાં એમ લાગી લે, નીકર તારો ઠાકર સો માઉ છેડો રહી જશે.”

“ના ના હરખાર, ઠાકરને દાંડીયું હતો તો વાર નહિ લાગે. ને ઠાકરને પચાળયું હતો તો દાંડીયાં ન રહેશે નહિ.”

પાંચાળમાં નવું મોલદી ગ્રામ બંધાય છે. ખેડમાં માળવા માટે નળીમાં પાણ્ય જાન જામના કુંભારોને લેવાયા છે. જોડને પાદર એકે સામંટો પચીસે સામંટો વહેતા મળી નળીમાંના હંભાક છેલારે છે. પણ હલુ નીચાડે નથી પાકવો. ત્યાં લે એ મહિનાની મળી વાણીએ આજને લાંબી લીધી. સફ

કુંભારોએ દોટાદોટ કરી પોતાનાં કચરીયાં નળીયાં ઢાંક્યાં, પણ એક મેપા નામનો કુંભાર તો માત્ર ઇશ્વર ઉપર જ આસ્થા રાખીને ઉભો થઈ રહ્યો. એટલા બધા નળીયાંના પથારા ઉપર ઢાંકવાનું મેપાની પાસે કંઈ સાધન જ નથી. મેપા કુંભારની ઇશ્વર ઉપરની આસ્થાની ઢાંસી કરનાર આપો રતો તે મોઢડી ગામનો કાઠી ગજલેરો હતો. કાકરની એ ટેકડી જ કરે.

એટલી વારમાં તો આકાશ માથે વિજળીનો કપ્રકો ગાળ્યો. વાદળી તૂટી. રતા દરબારે હસીને રીડ પાડી કે “લે મેપા, હવે બોલાવ તારા કાકરને. તે છતરી ધરે !”

“કાકરને રાખવું હશે તો એ....આની એથે ય રાખશે !” એટલું બોલીને મેપાએ પોતાના અંગનું ફેડીયું ઉતારી નળીયાના પથારા ઉપર ફગાવ્યું, અને મેપાના અનરાધાર પાણી જ્યારે બીજાઓનાં નળીયાંને પલાળી તાણી ગયાં, ત્યારે મેપાનાં નળીયાં ઉપર છાંટા પણ ન પડ્યો; ચારે કોર છેટેથી જ પાણી બજેળીને આડ્યાં ગય છે. મેપો આકાશ સન્મુખ બે હાથ જોડીને ઇશ્વર-ધ્યાનમાં તસ્લીન બનેલો ઉભો છે. ઇશ્વરી ગેઝની અંદરથી એને તો જાણે કે આજ આ કાલ પુનંદનાર કુંભારની મારફત કાંઈએ ઇસારો કર્યો. આબનાં નોતરાં ઉતર્યાં.

સદ્ગુણે સમભવ્યું સાર્વભૌમ
માયાં લેહેનાં બાલ્ય

વિચાર કરું તો જોના બારી
એ છ મારે જાણકણ પ્રગટયા રવિ બાલ્ય
રજક બાલરી
બલ્યક બાળી રે !

એ છ મુને સંત મળ્યા રે કુહાણી
રજક બાલરી
બલ્યક બાળી રે !

એ છ મે તો એવું રે તખત ખે જાણી
રજક બાલરી
બલ્યક બાળી રે !

વરલાકનાં પાણીમાં તે દિવસ જેવી-મુઠી પીગળી ગઇ હતી, તેવા જ ઓગળી ગયેલા અંતરવાળો રતો દરબાર, પોતાની ડેલી મેલીને હોકા લઇ મેપા કુંભારને ચાકડે આવી બેસવા લાગ્યો. કુંભાર અને કાઠી વચ્ચેના ભેદ એને મનથી ટળી ગયા હતા. એણે હાથ લંબાવીને કહ્યું “હ્યો ભગત, હોકા પીશો ?”

“અરે આપા હિંતમે ગલઢેર”, ને અમે વસવાયાં ! તમારો હોકા એઠો કેમ કરાય ? આ મારા ગારાળા હાથમાં હોકા બગડશે.”

“ના ભગત, હવે આભડછેટ મેલી દીધી. મારો મમત્રા મંડ્યો છે.”

એમ હોકા પીવાવા લાગ્યા. પછી તો રતા દરબારે મેપાને હોકા ભરી દેવા માંડ્યું. અને ત્રીજો દિવસે તો મેપાના પગમાં પડીને અરજ કરી કે “ભગત ! મને તમારી કંઠી બાધો.”

કુંભારની પાસે બકિતની દીક્ષા લઇને કાઠી દરેક સહિયારી બીજો મોહકીથી આઠ ગાઉ થાનની જગ્યાએ આવતો ગયો. એક દીકરી સિવાય રતાને કંઈ છાં નથી. દીકરીને થાન પાસેના સોનગઢ ગામના એક કાઠી વેરે પરણાવીને રતો અત્યંત ગામના બેત્તી ગયો છે. એનો ‘માપલો’ મરી ગયો છે.

(૨)

એક અહર સંમળી સમસમે
એની મારો સંદેસો લઈ બા !

મારા હાથની ડેલીએ, જઈ કેલે
તમારી દીકરીને-પરિયાં દુઃખ !

દીકરી દુઃખ રે હોય તે વેડીએ
દીકરી સુખ વેડે છે મો !

હાલ એતર હોય તે બેડીએ
સોલ્યા કુંભાર બેડ્યા કેમ બેડ્યા ?

હાહા કુવોં રે હોય તો માગીએ
જોડયો સમંદર માગ્યા કેમ જાય !

હાહા હાંટો રે હોય તો વેચીએ
જોડયો પરજુયા વેચ્યો કેમ જાય !

હાહા કાગળ હોય તો વાંચીએ
જોડયાં કરમ વાંચ્યાં કેમ જાય !

“એ આપા જાદરા ! અમે તો તારી ગા’ કહેવાંછે બલે
અધને મારી ઘોડી પાછી દણ દે. હું તારાં પગમાં પડું છું.”

“બલેં બાવાજી ! તું કાલો મહતનો રમરમ મા, ને ઘોડી
દુહે ને’ મળે. તાજે ભેખધારીને વળી રાગમાં ઘોડું કેવાનું ?”

“અરે આપા, બીજું કંઈ નહિ, પણ મેં ને મારાં ભેંક-
રાંએ પોંચા કરાવીને ઘોડીને ઉઝેરી છે. એ બાપ, હથેળીમાં
પાણી પાછને મોટી કરી છે. અને હવે હું માગણી લેવા શી
રીતે જાઉં ? મારાં જમવાં ખાશે શું ?”

“હવે ડખ ડખ કરતો જાગ્યને આસેથી, જોવડીના ! જાગુ
જા, નીકર પરાણે ખાઇશ.”

પાંચાળમાં થાન નામે મામ છે. એ મામમાં રતાનો જમાજી
જાદરા કાઠી રહે છે. આખા મામને થરથરાવનાર એ જાદરા
આજે એક ગરીબ બાવાની સુંદર ઘોડી ચોરી લાગ્યો છે અને
આત્મારે બાવાજીની તથા જાદરાની વચ્ચે એ વાતની રમઝક
ચાલે છે. પહેલેથી જ કમાળી આડશે ઉભી ઉભી આપા જાદ-
રાની ધરવાળી માંકબાઈ, રોટલા કરતી કરતી, એકે હાથે
આવીને આ વચ્ચે સાંભળતી હતી. પોતાનો ધાતકી પશુ એ
બાવાને સંતાપી રહ્યો છે એ જાણીને માંકબાઈ અંતર થવાતું
હતું. એમાં પણ બ્યારે જાદરાએ પરાણે ઘોડીને સુવાને
ઉઘટો માર મારવાની તૈયારી કરી, ત્યારે તે કમીજાણી કંકુનાં
પગલાં ફેલી જોસરીમાં ઉતરી અને અંતર પીગાળી નામે એવા
મીઠા સૂરે બોલી કે

“એ કહી ! ગરીબની આંતરડી ફળકળાવે મા; આમાં આપણી સારાવાદ નથી. અને એમ જુઝા ! કાંઈ પણ એક મર તને છે હો !”

“જે છે બહેનું બચતડી ! તું બહેનું તાને મોટે મોટી મોટી વાતું કરવા આવતી સો ! ઉભી રે'જે સાહુદી !” કહીને બહારે કાઢ્યો. ફડક, ફડક, ફડક, એમ ત્રણ પરાણાના ધા પોતાની લુવાન કાઠીઆણીના પુઠ સરીખા મુંવાળા ધરમ પર ખેંચી કાઢ્યો.

“આઈ, બેન, બાપા તું શીદને મારી સિદ્ધારથ કરવા આવી ? અરે, આપડી કળાયણને કાચવમાર ક્યે ભવ મૂક્યો ?” એમ કહીને નિઃશ્વાસ તાખતો બાત્રો ચાલ્યો ગયો.

બાંજે જ દિવસે બહારના આર બળદમાંથી એક બળદને સમ ફટકાવ્યો. અને બળદના પ્રાણ નીકળી ગયા. માંકબાઈને કહ્યું તો આગલી જ સાંજે પરાણાની પ્રાણટો પડી છે, ખતાં જે અં સતી નારીએ આવીને થીઠે કંઠે પતિને કહ્યું કે

“લે કહી ! કાલ્ય કમાણી ! કાલ્ય એલ્યો બાપો આપણે આગલુંથી ફળાઈને યો'તો, એના ફળ આપણને મળ્યાં. આપણે સાખેજો ઢાંઢો ફાટી પડ્યો. ગરીબની ધા લેવી સારી નથી કહી ! વિચાર વિચાર.”

બહારને તો એક જ વિચાર કરતાં આવડતું હતું. ફરી વાર એણે પરાણા મારીને પોતાની સ્ત્રીનું સરીર સોજાવી તાખ્યું. માર મારીને પછી કહ્યું કે “જે બહેનું મોટી સતી ! મેલડીએ જઈને તાળા બચતમ બાપ પાસેથી એક ઢાંઢો લઈ આવ્યો. નીકર બાપે મર બસ” એક તે કહ્યુંના સંતાપ એને માથે સાસુની કનડમત : ધંટીનાં જે પા વચ્ચે ઢાંઢો બીસાવ તેમ માંકબાઈ ફળાઈ રહી છે. સાસુ નિહા ઉઠીને મેલ્યાં મારે છે કે તારે બાપે કાંઈ કરીઆવર ન કર્યો ! બચતડાની કાઠી પહેર્યે લૂગડે ફાલી આવી ! થરાણું મારું હોત તો આ સંધીનું કાંઈ તને બરવા થત !

વારે વારે બાપા ધમરાળ મચે છે, મેલનાના મંડળ કાઢી

ચોરેલ ધન ધરમાં આવવાથી વારે વારે ધરમાં મોટી તુકા-
નીઓ લાગે છે, અને હરવખત માંક્યાઇ પોતાને પીયર
મોલડી જીંધને પોતાના પિતા રતા ભગત પાસેથી ખરચીનો
જોગ કરી આવે છે. જ્યારે જ્યારે દીકરી રાતી રાતી
જાય, ત્યારે ભકિતના રંગમાં રંગાયેલો વૃદ્ધ બાપ, માળાના
પાસ પડતા મેલતો મેલતો શીખામણના ફક્ત આટલાં જ વેણ
કહે છે કે “તું જાણ ને તારું તકદીર જાણે, બાપ ! મેં તે
તને કાવકાં વર ધર જોધને દીધી, પણ તારાં લલાટે લખ્યા
કોણુ ટાળી શકે ? ખરચી જોતી હોય તો લઉં જ.”

પણ આજ તો માંક્યાઇ ગળોગળ આવી રહી હતી. શું
કરવું તે સહવું નહોતું. મનમાં બહુ ધુરાં મનસુબા ઉપડતા
હતા. એવે પ્રભાતને ટાણે મોલડી ગામની રજારણો માનમાં લી
વેચવા લીની તાવણો લઇ લઇને આવેલી, તે બધી જાદરાને
ફળાએ બેનના ખચર કાઢવા આવી કે

“ માંક્યાઇ બે...નો ! ભગતને અને આધી કાંઈ સમાચાર
દેવા છે ? ”

પોતાના પીયરની પાંચ રજારણોને આટલા દેતી સમા-
ચાર લેવા આવેલી દુખીને માંક્યાઇને સાક્ષાત માવતર જ
મળવા આવ્યાં હોયએવી લાગણી થઇ ગઇ ને એની છતી ભરાઇ
આવી. એણે કહ્યું કે “ ઉભાં રો’; હું તમારી સાથે જ
આવું છું.”

ચોરસમાં જઇ પોતાની સાસુને કહ્યું કે “કુદ ! હું તમારે
માવતરે જઈ છું.”

“ કાં ! એમ જાદરાની રજા વિના જવાય ? ”

“ હવે તો રજા નથી લેવી કુદ ! ”

“ અરે નવાજમદી ! જોતો જમદત જેવો કુમળાં જાણ્યા
બેમા જ તારી વાસે પડશે અને તારે માથે ડેર વર્તાવશે, માટે
હું જવું રવા દે. ”

“ ના પ્રુષ્ઠ, હવે તો જે કરે તે કરવા દેજો, હું હવે નથી આહી રેવાની. ”

એટલું કહી પોતાની બચકી માથા પર મૂકી, રખારણુ જરેનોની સાથે માંકળાપ મેલડીને માર્ગે પડી. રસ્તામાં જોને કંઈ નથી. પેટમાં દુકા બહુ જ છે. ધડીયે ધડીયે પાછળ જોતી જાય છે.

આ તરફથી જાહેરાત સીમમાં આટો દંડ બૂખ્યો તરસ્યો ફળીએ આવ્યો, ને આવતાની વાર જ હાકલ દીધી કે “ માળા ભાવ મારે માટે. ”

અંદરથી માંએ ઉત્તર દીધો કે “ મારી, થોડીક વાર થોભ. ”
“ કા ? ”

“ માંકળાપ મેલડી ગયું છે, ને હું હમણું રોટલા દીધી હતું છું. ”

“ મેલડી ગયું ? કાની રજા લઈને ? ”

“ મારી ”

“ મને જૂળ્યા વગર ? આજ કાં તો એના કદકા કરે, ને કાં જોટલે કાળીને કેડેથી આહી ફળીઆ સુધી દસરડી આપું છું. ”

એટલું મેલડીને કાપાયમાન જાહેરાતે બચકીમાં તરવાર લઈ થોડી ઉપર રાંધે વાળી. બાગે તો અગિવા ન હો, ને બાગતાને બે બરવા ન હો, એવી તો એની થોડી હતી. સીંચે પડે એ છે ત્યાં જ એણે રખારણુના થેરામાં આવી જતી પેલાની ગજાર જોને દેખી. “ ઉભી રેજે રાંડ ! ” એવી ચીસ પાડીને જાહેરાતે થોડી દોટાવી. જીંછ બાબુથી હંસલી જેવી કુમળી કાઠીઆણી પોતાનો જીવ લઈને નાહી આપી સીમમાં માંસીમાથી જુવાનો ચરકા કરતા જાહેરાતે વારવા દોડ્યા, ને ડોહાએ ફળજવાં જોઈ રહ્યા. પરંતુ સીમનાં લોકોએ એક કોટક જોયું : જાહેરાતી તે જાહેરાતી વચ્ચે અંતર અગિયું જ નથી. સહુ વાંકો કરવા આગ્યા કે “ આ તે શી લીલા ? આ દોહતાં હસવાને મહુ કંઈ-

દમાં લઇ લેનાર ભદરાની ઘોડી આજ એક મહારડી અળખાને
પણ કેમ આંખતી નથી ?

ખીજએ કહ્યું કે “ભાઇ, એ દીકરી ફાની ! સ્તીઅલ નાથની !
જેખી બાવાનો ચેલો આપો રતો ! ”

ત્રીજો બોલ્યો કે “અરે ભાઇ, વાતું ચાય છે કે જેખી
બાવાના ભોંયરામાં ચાર જણા બેળા થઇને ચોપાટ રમે છે :
એક સરજ, ખીજ વાલંગી, ત્રીજા જેખી બાવો ને ચોથા આપો
રતો. ચારે જણાને આંતરે માંડ્યું પડી ગઇ છે. હ કાંઇ જેખી
તેવી ભાઇખંધાઇ ન કહેવાય.”

“પણ ત્યારે પ્રથમ આપા રતાનો જેખી બાવા સાથે બેટા
ક્યાથી થયો ? ” અળવયા એકુલે છુંગળી પીતાં પીતાં પૂછ્યું.

“એતું બન્યું કે દરરોજ સવારે આપા રતાની વાડીની
વાડ્યે એક રામ-ચાળી ચરવા આવતી, ને સાંજે ચરીને પાછી ચાલી
જતી. ક્યાં જતી એ કાંઇ ન જાણે. ભગતે એકવાર નિરખીને
જેખું કે આ ચાળી ગામ બહુડી જવાને બદલે કુંગરા ઘણી કાં
હાલી ? આપો હાલ્યા વસે વસે. હિં આથમ્યો ત્યારે કુંગરાની
ઉંડી ઉંડી ગાળીમાં એક ભોંયર આબ્યું ને ચાળીએ બેં ! બેં !
એવા બેંકારા નાખ્યા. કહે છે કે એ વખતે કાંઇ હજાર વર-
સવા જૂના વડલા જેવા જટાધારી જમંદાર ગ્રામમાંથી બહાર
નીકળ્યા. નીકળીને ચાળીને માથે હાથ ફેરવી પૂછ્યું “કયું ?
આઇ બન્યા ? ” ત્યાં મહારાજની નજર આપા રતા માથે પડી.
આપે પૂછ્યું,

“આ ચાળી તમારી છે મહારાજ ? ”

“હાં બન્યા, રામજી કહે. કયું ? તેરા કુછ ખીયાડ ફીયા ? ”

“ના બાપુ, બયાડ તો કાંઇ કરતી નથી, પણ મેં જાણ્યું
કે રેદી રજાએ છે તેં ક્યાંક જાનવર વાંખી નાખશે. એટલે
આજ મૂકવા આવ્યો.”

“રામજી બકરીકો જાનવર નહિ છુંએમ બન્યા ! શિકર થત
કરે. આવ ગ્રામને ! ”

જેઝી આપાને અંદર તેડી ગયા. ચાળીનો એક આચળ દોહોને એ દૂધનો દૂધપાક કર્યો. અને પછી આપાને દૂધપાક, ખાખરાના પાનના દહીયામાં દહીને ખવડાવ્યો. ખાતાની વાર તે આપાને ત્રણે ભવનની સજવા મંડી. આ તે દિથી એવને ભાષ-અધાધ ! ”

“ અહેહો ! એવા પુરખી દીકરી માથે આજ દખનાં આડવાં હોયાં. આપો કેમ કાંઈ ટાળતા નથી ? ”

“ આપો પોતાની સિદ્ધાંતને સવારથ સારૂ ન વાવરે ભાષ, ન વાવરે, ”

“ અને આ માંક્યાધ કોનો અવતાર છે : ખબર છે ? ”

“ ના ભાધ : કોનો ? ”

“ એ માયાનો ! ”

“ શી રીતે ? ”

“ હ તો આપો રતો એક દિ’ એતરમાં સાંતી હાકવા ગયા’તા. જરાક સાંતી ચાલે ને કોશ ભણે જમીન દેહળ કો’ક કમમાં ભરાધ ભય : ઝલે ને પગલે કોશ ભરાધ ! આપાને ચયુ’ કોત્યક ! એણે તો ધરતી ખોદીને જોયું તો માયાના ચર ને ચર ! માથે મૂળ વાળી હાથે આપે હાકલ કરી, ”

“ ભણે માતા લખમી ! તારો લલચાવ્યો હું નહિ લલચાવે. હું રતો ! હું પરસેવો નીતારીને પેટ ભરનારો ! કાલી થઈને મારો મારગ મેલી દે. ને તેમ જતાં જો તારે ધરખા અતી હોય તો પેટ પડીને સંતાપી લે આવડી ! ”

“ એટલે માયા માંક્યાધ થઈને અવતરી છે ! ”

એવી વાતો કરતા કરતા એકુતે ખંભે ખંખળી કિલ્લીને મોલદી ગામ તરફ ચાલ્યા ગયા.

હમણાં ભણે હેયું ફાટી પડી એવી, કાંઈ ધવલેલી સમ-ચીના જેવા થાસ ભરતી દીકરીને દોહી આપીને ગયા ! ખા !

શબ્દે ચીસો પાડી પોતાનો દેહ ; પોતાની માના બોળામાં પડતો મેલી દીધો છે. માતા એના આખા શરીર હાથ ફેરવી, દેશ સરસી દબાવી લઇ, “ માડી ! શું થયું ! શું થયું મારા પેટ ? ” એવે શબ્દે દીકરીને શાંત પાડે છે, આખા ગામમાં કબજાટ મોલી રહ્યો છે, માણસોનાં ટોળાં ઉમટ્યાં છે, છતાં પણ ચોપાટમાં એડેલા આપા રતા ભગતના હાથમાં જે માળા ફરે છે, તે તો ફરતી જ રહી છે. એનું અંતર આ દુઃખના દેખાવથી જરાયે ચળવળ નથી. એના મુખ ઉપરની એક રેખા પણ બદલતી નથી. આવું જડ હૃદય જોઇને કાડીઆણીએ ઊંમ પાડી કે

“ અરે ભગત ! હવે તો ભગતીની અવધિ થઇ ગઇ. આમ તો જોવો, આ બાળકીને આખે ડીલે સોટા ઉપડી આવ્યા છે ! ”

માળાના પારા પડતા મેલના મેલતા પતિદેવ બોલ્યા કે “ બહોં કાડીઆણી ! એમ દીકરી આંસુમાં પાડતી પાડતી સાસરીયેથી નત્ય ઉઠુને પીયરમાં બાસુ આવે, એને મન મ્હોં નો દુખ્મોં. બાકી તો કાણો કરવો ? જેવાં આપણાં બાગ્ય ! ને જેવાં દીકરીનાં લખત ! ”

ત્યાં તો પિશાચ બહારે આવી પહોંચ્યો. આખે શરીર પર-સેવો નીતરી રહ્યો છે, ને આંખમાં લોહી ટપકે છે. થાસે લેવાઇ ગયો છે. ગામને ઝાંપેથી એને માથે પીટ પડતી આવે છે. ઘોડી દોટવી દોટાવીને થાકી ગયો છે તો પણ બાઇડીને આંખી નથી શક્યો, એ વાતની મર્મ-વેદના પણ એને વીધી રહી છે. ભગતની ડેલીમાં પણ મૂકતાં જ એ પાપી પણ અદમથી ચુપ થઇ ગયો. અને એનાં પગલાં સંભળતાં જ દીકરી, કોઇ સિકારીના હાથનું સસલું લપાઇ તેમ માતાની ગોદમાં ભપાઇ ગઇ. બહારે પોતાનો કોપ મનમાં સમાવીને આપા રતા પાસે જઇ બેઠો.

“ આબ આપ બહાર ! આબ. મેલ કાઇ. ” એવા મીઠા શબ્દો કહીને ભગતે બાણીને પોતાની બાણીમાં મેલાવ્યા. આબ પીવા ટાલે બંને બંધા એક બાલે જમવા મેલ. સતે

વાળુ પણ બન્નેએ સાથે બેસીને ક્ષી લીધું. પણ પોતાની દીકરી ઉપર જીલ્લમ ગુનારવાની વાત બગતે જરાયે છેડી જ નહીં. જાદરાને પણ લાજું કે મામે કેટલા બધા સામર્યેટા છે !

વાળુ કરીને આપા રતાએ દીકરીને કહ્યું “ બહેનં ગીમી, બાપ મુઠે બે ગાલા ગોઠાનાં દઉ દે. એટલે હું તલને ખેતરે વાસ વયો જઉં. ”

જાદરાએ ઉતરીને આસો બેસતો હતો. આપા રતાનાં ખેતરમાં ઉંટ ઓરાધ જમ એવડ તલ ઉભા હતા. અને એ તલનું રખોપું કરવા બગત પોતે જ રાતવાસો જંગલમાં રહેતા હતા.

“ અને બહેનં કાઠીઆણી, જાદરાને આસેં જ પથારી કઢે દેજે હો ! ”

“ ના મામા, મામે તો તમાળી હારે આવવો સે. ”

“ બહુ સારો. લાવ્ય માપ ! બે ખીજાં ગોઠાં. ”

જોમ બંને ગોઠાં ખભે નાખીને અંધારી રાતે મામે બાણેજ ખેતરે આઘ્યા. જમને બગતે તો આણુ આણુથી લાડકાં લખને દેવતા સળગાવ્યો. અને પોતે તાપવા લાગ્યા.

“ બહેનં જાદરા, તું તારે આડે પડખે મઉ જા, મુઠે તો નીંદર નસે આવતી. મું તો ખીઠે બીઠે પરજુની માલા કરીસ. ”

‘ પ્રજુ ’ એવો સજ્જ સંભળતાંની વાર જ કૂત-કોંસવા લાગનાર જાદરા ગોઠાં પામરીને માટીમાં લાંછુ ડીલું કરી સવા લાગ્યો. થોડી વારમાં તો એને ધસધસાટ ઉધ જાગી મધ.

ખાવળના વેદામાંથી જમિની ગુલાબી ઝળે નીકળે છે, અને આણુઆણુના આમીરા કુમરા બગતના અમોલ્ય બેઠાને સ્વેદા ઝળકળી ઉઠે છે. અલખ કુણીની આસપાસ વીંટળાઈને સુમસુમના ભૂતા તપેશ્વરીજીનું રોળું તાપવા બેઠું હોય જોમ પોંચળના કુમરા યોગાસન વાળીને આરે કરતા બેસી ગયા છે. આપા રતાની કુણીની બોલતાનાં ફરતે કરતાં બહેન ઉભાં છે. આડલા બધા તારલા :

આટલા બધા કુંચરાઃ આટલા બધાં નાનાં મોટાં ગાડવાંઃ આટલો મહિનાની અધારી અધરાતો એક જ માનવીનાં મધ્યાં મધ્યાહ્ન નહિ તેટલાં બધાં સંગ્રામીઃ પણ કાંઈ કાંઈને કાંઈ કહેવું નથી. સહુ સામસામાં મુંગી વાણીમાં ગેબી વાતચીતો કરી રહ્યાં છે. એમ થોડીક વાર વીતી. અધરાત ભાંગી, અને ભગને જમણે પડખે કુંચરા માથે નજર ઠેરવીને ચૈદ જુવવને જણે સંભળાવવું હોય એવો સાદ દીધો,

“અરે જણે મોતીરામ ! એ.....મોતીરામ !”

“આં...હા...ઉહ !” એવો ધોર અવાજ, પહાડોના પથરે પથરને ધણેણાવી નાખતો ભગતની હાટલના જવાળ તરીકે સંભળાયો. જણે કે દૂર દૂર આવળનાં ગળામાંથી કાંઈક આજણ મરડીને ઉઠ્યું હોય એવું લાગ્યું. ભગતે ફરીવાર સાદ દીધો,

“અરે મોતીરામ ! જણે તાપવા હાલો તાપવા ! મહ થાવ મા. નીકર સવારે ઠરને હીકરે મધરે શો. હાલો હાલો, ધુણીએ બેસુને બેસ જણા વાતુંના ચુમલા કરીએ, હાલો, આમ એકલાં બેઠે કાંઈ રાત નીકળશે ?”

ભગતનાં વચ્ચે જણે પ્રેત સમજ્યો હોય તેમ એક સાવજ સામા કુંચરની ગાડીમાંથી નીચે ઉતર્યો. કેવું એવું રૂપ ? ગોળા જેવડું માથુંઃ પોણા પોણા હાથની બૂહરી લટાઃ ગેંઝની લલ જેવડી જાતીઃ કાળીમાં આવે એવી કમરઃ થાળા થાળી જેવડા પંજઃ એવો સાદ અગીઆર હાથ લાગ્યા કેસરી ઉતર્યો. માર્ગે દોઢેક વાંજના પૂછાનો ઝુડો કરીને રજોળતો આવે છે. પોણા પોણા ગાઉ ઉપરથી વીસેક ગેસેની જસ ફરતી હોય એવા અવાજે એની જાતી વાગતી આવે છે. મળું ધુમવંટા આપું આવે છે. બે મથાસો જળતી હોય એવી બેસ આંખો અધારામાં ટમકારા કરતી આવે છે. મોઢા આમળ પોણા પોણા શેરના પત્થરાની મણેણાટી બોલતી આવે છેઃ અને આં...હું ! આં...હું ! એવી લા નાખીને ભગતથી આંખો ઉઘાડીને

હડીએ એણે પગની ખડતાળ મારી તે વખતે એક ગાય જોટલી થૂળ નાકા વા નાકા વામાં ઉડી પડી.

“આવો ! આવો મોતીરામ ! આવો બાપા !” એમ ભગત પંપાળવા મંડ્યા, અને સાવજ નાના મહુડીયાની માફક ભજતના પગમાં આજોટતો આજોટતો હાથપગ ચાકવા મંડ્યો. ભગતે એ પથુના પગ ઝાલીને દાખતા દાખતા પૂછવા માંડ્યું કે “કાં બાપ ! નરસંગ ! ક્યાંય કાંટો બાટો તો નસે લાગે ને ?”

ભગતના પગ ચાકીને અને ભગતને ખભે પોતાનું માથું મેલીને સાવજ પોતાનો થાપો ઉંચો કરે છે. ભગત નાનો ચીખીએ લઇને એક આંગળી જેવડો લાંબો શંખો સિંહના પંખમથ્થી એચી કાઢે છે. સાવજ એ કાંટો કાઢનારા હાથને અનોધા હેતથી ચાટવા મંડી પડે છે.

“હા, અને ભણે મોતીરામ ! આજ મંગારામ કાસે જો ?” બીજી બાલુની ઝાડી સામે મ્હોં માંડીને સિંહ સમજાવે છે કે પોતાનો સાથી એ તરફની ગુફામાં બેઠો છે.

“પણ બાટો છે ? ઠીક !” એમ ઢીને ભગતે સાંઠ દીધી “ભણે મંગારામ ! એ...મંગારામ !”

અવાજ આવ્યોઃ આં ..ઉંહ...આં !

“એ હાલો હાલો, મોતીરામ આદા સે. હાલો પુણી મનુ મધ છે. હાલો માજા જેમધર, અંદ હાલો ! નહિર દાખવા કર રેશો.”

પૂછું માથે લઇને બીજે સિંહ ઉતર્યોઃ ડુંગરના પાંચ બાજુ હમણાં હમણાં હાલો એવી ત્રાસ દેતો આવ્યો. અને બીજે સિંહો ભગતના પગ પાસે મહુડીયાં આજોટ રેશો આજોટવા લાગી ગયા. બાજુ પથુડાં કાઢતાં હોમને, એ સીંહ ભગત વતીએ ચડ્યા. પુણીની આસપાસ મણે તપાસીએ બાજુ મંડળે મપાઇ મનુ. ભગત છાંયી બેઠો હં, અને સાવ

ઝોની તો આંખો જ કોઇ અગમ ગમનાં વેણુ ઉચરી રહી છે. અનહદના દરવાજા ઉઘડી ગયા હાગે છે.

વાતોમાં ને વાતોમાં એક પહોર વીતી ગયો. ત્રીજો પહોરે આજના તારલા જેમ તેજસ્વી બન્યા, બંને ગાઉ આંધેનાં નેહડાં પાસે કોઇ પહર ચારવા નીકળેલા રખારીઓની, ચડતા ઉતરતા સૂરની મીઠી સરજુઓ સંભળાવાં લાગી, વાડીએ વાડીએ અને ખેતરે ખેતરે તાપણાં બગતાં હતાં તે જેમ ઓલવાતાં ઓલવાતાં અણસરખી જવાગાઓ કાઢવા લાગ્યાં, ત્યારે બંને સાવઝોનાં શરીર સંકોડાવા મંડ્યાં. અને બંને એક બીજા સામે જોવા લાગ્યા. ભગત સમજી ગયા.

“કાં બાપ ! ટાણો થઉં જો ?” ભલે, જવ. જૂખ્યા થીયા હશે. એટલે જવ ચારો કરવાઃ પણ જો જો હો બાપ ! જવ-તરીને મારીએ નહિ. જવતરી તો મા લણાય. અને તમે તો નરસંગ છો. ખાધાની બીજી જથ્થું ક્યાં ઓછી છે ? જવ, પાછા કાલ્ય તાપવા આવજો હોં !”

આજસ મરડીને બેય સિંહ ઉભા થયા. બેય જથ્થાએ ભગતને ખંભે પોતાની ગરદનો ચાંપી. અને ભગતના પગ ચાડીને બંને ચાલી નીકળ્યા. અંધારી અટવી આં...ઉંહ ! આં .ઉંહ ! એવા અવાજે કાંપી ઉઠી. ધીરે ધીરે સિંહના શોર શમી ગયા. આખરે ઉગમણી દિશા કંકુવરણી થવા લાગી, પંખીના માળા જથ્થે ઝાડવે ઝાડવે લટકતાં કોઇ ઇશ્વરી વાજત્રો હોય તેમ જૂજૂવે સૂરે શુંજી ઉઠ્યા.

નદરો ઉઠ્યો. પોષ મહિની કડકડતી ઠંડીમાં ફૂતરાં જેમ પોતાના ચારે પગ, પૂંછડી અને મોઢું પેટાળમાં ગાળીને થીજી ગયાં હોય તેમ નદરો પણ ટુંડીમાં વાળીને આખી રાત ફૂતરા-કુંડળ થઇ ગયો હતો. એ જમઝાળ લુંટારાએ અંધ-રાતે બે વિકરાલ સિંહોને પોતાના સસરાના પગમાં બોલતા દીઠા હતાં. એના રોમે રામમાંથી પરસેવાનાં પાણી નીતરી ગયાં. એની કાયા મર ! મર ! કાંપતી હતી. નજરોનજરો એણે

આજ પોતાની સતી સીના આપની શ્રુત સિદ્ધિ જોઈ લીધી. ઉઠીને, કાંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર, જાહેરા પ્રભાતે ભગતના પગમાં જોમ લાકડી પડે તેમ આપો ને આપો પડી ગયો. ભગત પણ કાંઈ બોલ્યા નહિ. જાણે કાંઈ જાણતા જ નથી.

ખરે જોદ્ધાના ગાલા નાખીને માથે બાણેજ ગામમાં જતા ચાલી નીકળ્યા.

(૩)

“કી બ.પ જાહેરા ! અટાણમાં કાણા સારું આંટો ખાધો ?”

“મામા, કાલ સાંજે વાછરૂ વગલમાં રહી યુવું તે જોતો નીકળ્યો તો.”

એમ બીજે દિવસ પ્રભાતથી જાહેરાએ રાજ રાજ સોન-ઝડથી મોલકી સુધીનો પંથ શરૂ કરી કીધો. રાજ અંધારામાં ઉપડે છે. અને મહારાજ ઉઠીને સમા થાય તે સમયે મોલકી પહોંચીને ભગતના ચરણમાં માથું ઝુકાવે છે. તત્કાલ જ પાછો ચાલી નીકળે છે. ભગત બધું જ કહે કે “બણે બણેજ, અશુ પાને પછે જાહેરા.” પણ જાહેરા રોકાતો નથી. એના અંતરનું બધું જ વિષ જાણે ઉતરી ગયું છે.

એમ રાજ રાજ કંઈક ને કંઈક જાહેરાનાં બતાવીને જાહેરાએ આર દિવસ ભગતને ફાસલાવ્યા. પણ પાંચમે દિવસે એ મામાએ કાંઈ કાલીને પૂછ્યું “બણે જાહેરા, નતમ ઉઠુને દસ આઉંને પંથ કાણા સારૂ કરી રીયો છો ? બધું નાખ્યું.”

“કાંઈ નહિ મામા. તમણે દરસન સારું.”

“મામા દરસન ! મામા દરસન ક્યે સહ્યું વળવાનો ? આજે મોટું તો બાપુ, પ્રસાદે મારો છો. હવે કાલથી આવીશ તો મારા વન્યા નહિ મેલું.”

“મામા, મેં તો નીચ લીધો છે.”

“ નીમ કાણુનો ? ”

“ રાજ બ્રહ્માતે તમણાં દરશન કર્યા પછી જ ગ્હોર્મક દતણુ નાખવાનો. ”

ખડ ! ખડ ! ખડ ! ખડ ! હાંત કાઢીને ભગતે કહ્યું “ જાદરા, ઇમડો બધો દાખડો રેંવા દે. હું છું હેં મારગ દેખાડાં. તાળા જ આન ગામમાં મેપો ભગત છે ને મેપો ? ”

“ મેપો કુંભાર ? ”

“ હા, ઇ મેપો પરજાપત છે ને, એને રાજ જાને પમે પડજે, એટલે હું એમાં આવી રીયો. અમે એય ગખી બાવાના ચેલા છીએ. મેપાને પગે પડ, ઇ છું હેં પરમેશ દેશે. ”

“ અરે મામા, તમે આ શું બોલો છો ? મેપો ટપલો મોટો ભગત છે ? ”

“ હા બાપ, મેપો ટપલો. એનો ટપલો જોને માથે પડે છે, એનાં તો અંતરનાં કમ્પડ ઉપકુ જાય છે બાપ ! છું એની પાસે જા. ”

અજાણ્ય થાતો થાતો જાદરો આપ્યો ગયોઃ મનમાં થયું ‘ હું જોહોહો ! માણું કાદવ ખુંદનાં રા કુંભાર મોટો ભગત !

આન ગામના કુંભારવાડામાં, માખણના પીંડ જેવો મુલાવંચ મારો ચણવીને, મેપો કુંભાર પોતાની ફેરણી વતી ચાકડો ચક્કર ચક્કર ફેરવે છે, અને એ માટીના પીંડમાંથી એક પછી એક પાટ ઉતારતો ઉતારતો ઇંધરનાં બજનો લલકારે જાય છે. ચાકડો ફરે છે, તેમાં ચાદ-નોંકનું ચક ફરેલું હોવાનું દર્શન કરી કરી મેપો આનંદના ઉજળા મારે છે. આ અલકાને ચાકડો ફેરવવા બેઠેલા કાપ મહાન પ્રજાપતિની લીલા વર્ણવે છે, અને જેમ જેમ પાટ ઉતરેલો જાય છે તેમ, તેમ પોતાની જુવાન દીકરીઓ ને જુવાન દીકરા-વહુઓ એ વાંસણે સારી સારીને ચકવવા લાઇ જાય છે. કુંભારનાં કુળની જુવાન વહુ-દીકરીઓ વાને પાટે રહી-બહુજ રહી છે. કરીરા માણમાં મર-

કાવ છે, છતાં પણ રૂડપ ઢાંકી રહી શકતી નથી. ફળીઆમાં ગધેડાંનાં નાનાં નાનાં શ્વેતવરણાં ખોલકાં ગેલ કરતાં કરતાં છલગેા મારે છે.

એવે પ્રભાતને ટાણે ગળામાં માળા નાખીને જાદરો આવી પહોંચ્યો. આવીને કહ્યું “ભગત રામ રામ !”

“રામ રામ ! આપા જાદરા.”

એમ ભગતે સામા રામ રામ તો કર્યાં, પણ એના અંતરમાં તૂર્ત ફાળ પડી: આ કાગડના મ્હોંમાં આજ ‘રામ’ ક્યાંથી? અને આ મલકનો ઉતાર આજ મારે ફળીએ શીદ આવ્યો હશે?

વહુ-દીકરીઓ પણ આ અસરને દેખી, પોતાનાં નિર્દોષ અર્ધ ઉઘાડાં શરીરને સંકોડવા લાગી. આડો સાપ ઉતર્યો હોય તેમ સાવધ બનીને ચાલવા મંડી. “એ પીટયાનો તો ઓછયો ચે આપણાં અંગને ન અડવો જોઈએ” એવી વાતો થઈ રહી.

જાદરો સુપચાપ બેસીને ચાલ્યો ગયો. બીજે દિવસે આવ્યો ને ગયો. ત્રીજે દિવસ: અને ચોથે દિવસે જોવો એ આવ્યો તેવો તૂર્તજ એને મેપા ભગતે બાવડે જાલ્યો:

“આપા, રોજરોજ આંહી શીદ આંટા ખાઓ છો?”

“કાંઈ કામે નહિ ભગત ! સુવાણે તમારો સત્સંગ કરવા.”

“સત્સંગ ! તારે ને સત્સંગને શા લેવા દેવા કાઠી ? આવ્યો છ આવ્યો, પણ હવે જો આવ્યો છો ને, આ ફેરણીએ ફેરણીએ વાંસો ખોખરો કરી નાખીશ. હાલ્યો જ બહાર.”

“બહુ સારું ભગત ! અંદર નહિ આવું.”

એટલા સુવાળા શબ્દો ખોલીને જાદરો ચાલ્યો ગયો. બીજા દિવસનું પ્રભાત પડ્યું, મેપા ભગતે ચાકડો ફેરવતાં ફેરવતાં પ્રભાતીયું ઉપાડ્યું કે

ફદીયામાં ફેંજો

એ છ મારા ફદીયામાં ફેંજો !

એ છ સુરજ વસે ફે મેહમંડ ગોખમાં

તેમ મારા ફદીયામાં ફેંજો !

ભગત ગાતા ગાતા વાસણુ ઉતારે છે, અને વહુ-દીકરીઓ વાસણુ સૂકવે છે, એવે ટાણે દીકરીએ ખડ્ડીના બારણા ઉપર મીઠ માંડીને કહ્યું “આતા, કે’ક તરડમાંથી છનુમ્નુનું ડોકાતું લાગે છે !”

ચાક-ફેરણી લઇને મેપો ઉભો થયો. ભજનના સૂર લાંગી પડ્યા. ધુધવાતે હૃદયે ખડ્ડી ઉઘાડી. જુએ તો જાદરો !

કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના, ચાકફેરણી ઉગામીને ભગત ઉતરી પડ્યા. ફડ ! ફડ ! ફડ ! એવા ત્રણ સોટા જાદરાની પહોળા પીઠ ઉપર ખેંચી કાઢ્યા. અને ત્રાડ દીધી “ચોલટા !”

કુંભારના હાથના ત્રણ સોટા ! જાદરો એવડ વળી ગયો. પણ મ્હેંની એક રેખા યે ન બદલવા દીધી. જેવો હસતો હતો તેવો જ હસતો રહ્યો.

“જાછ કે નહિ ?” ફરી ત્રાડ પડી.

“નહિ જાઉં ! હવે તો નહિ જ જાઉં !”

એટલું કહીને ગળગળે કંઠે જાદરાએ પગમાં પડી, ભગતના મારાવાળા ચરણો ઝાલ્યા લીધા. પગ ચાંપવા મંડ્યો.

ભગત ટાઢાબોળ થઇ ગયા. જાણે ચંદનનો લેપ થઇ રહ્યો હોય ને, એવું કાંઈક પગમાં થવા લાગ્યું. ભગતે જાદરાનું લલાટ વાંચી લીધું.

“બાપ જાદરા ! સીધો ?”

“તમારી દયાથી !”

બાપ નાના બાલકને તેડે તેમ ભગતે જાદરાને જાતીએ લઇ લીધો અને માથે પોતાનો હાથ મેલ્યો. એની પીઠ પર પોતાનો પંજે નીમજ્યો, ત્યાં તો જાદરાની સૂરતા જથ્થાભરમાં રમવા માંડી. એને માથેથી મરી ગયો.

(૪)

આ જે પ્રભાતના ધોરમાં જાદરા ભગતનાં ધરની પછવાડે રડારોળ થઇ રહી છે. સાંભળનારને પણ આંસુડાં પડે એવા વિલાપ અધરાતથી મંડાઇ ગયા તે હજી સુધી અટક્યા નથી. માંઠબાઇએ ડેલીએ આવીને પતિને કહ્યું:

“ ભગત, આ સાંભળો છો ! ”

“ કાણુ રૂવે છે ? ”

“ આપણા ટેલીઆની વહુ. ”

“ કાં ? ”

“ એનો પાંચ વરસનો દીકરો ફાટી પડ્યો. ભગત, મારાથી એના વિલાપ સાંભળ્યા જતા નથી. હવે તો મારી જાતી હાથ નથી રહેતી. અહોહો ! આપણી એથે આવેલાંને આવડું અધું દુઃખ ? ”

“ શું કરીએ કાઠીઆણી ! લાખ રૂપીઆ દીધેય કાંઈ કાયાનો કુપો પુટયો ઇ સંધાય છે ? આપણે એના બાળકને શી રીતે એકો કરી શકીએ ? ”

“ પણ મારાથી એની માનું રોવું હવે નહીં સંભળાતું. તમે આપા મેપાની પાસે જશો ? ”

“ જઈને શું કરું ? ”

“ એના મોઢાં પડો. એને ધણાંય ખોળાઆંમાં ગ્રાણુ પાછ મેલ્યા છે. ”

હાથમાં માળા લઈને જાદરા કુંભારવાડે હાપડ્યો. માંઠબાઇ પણ પાછળ પાછળ ગયાં. એમ વર-વહુએ મેપાની ચરણ આવીને આંસુએ ભીંજવી નાખ્યા.

“ શું છે આપ ? શું છે ગીગા ? ”

“ આપુ ! ઓલ્યા કાળીની આયડીના વિલાપ મારાથી સાંભળ્યા જતા નથી. એના છોકરાને બેઠો કરો.”

“ બેટા, મડાં ક્યાંય બેઠાં થાય ? ”

“ તમથી શું ન થાય ? ”

“ પણ આપ, હું કાંઈ પરજીનો દીકરો નથી. અને ભગવાનની મરજી હોય તો મરેલાં એ બેઠાં થાય, પણ એકને સાટે બીજું પ્રાણુ દેવા તૈયાર હોય તો ને ! ”

“ અરેરે આપુ ! બીજા કોને લઈ આવીએ ? કાંઈ માણસના જીવ વેચાતા મળે છે ? ”

બીજાને મેપાએ કહ્યું, “ એ બાઈ, બહુ પેટમાં બળતું હોય ને, તો પોતાના છોકરાનું આવજી કાળીના દીકરાને દઈ દઈએ ! કાલા દયાના ડાળ ધાલો મા. ”

પોતાનો છોકરો ! એનું આવજી ! એવાં વેણ સાંભળતાંની વાર તો ધણીધણીઆણી થંભી ગયા. એક બીજાની સામે ટગર ! ટગર ! બન્ને જણુ જોઈ રહ્યાં. બન્નેનાં મનની ઢીલપ જોઈને મેપાએ ફરીવાર કહ્યું :

“ જાવ બેય જણાં, એકલાં બેસીને પરિચાણુ કરી આવો. એમ પરિચાણુ કરતાં કરતાં બપોર કરજો, ત્યાં કાળીનો છોકરો સમથાને સળગી રહ્યો હશે ! જો મારાં વાલીડાં પારકી દયા ખાવા આવ્યાં છે ! ”

“ પરિચાણુ વળી શું કરવું ? ” બદરો બોલ્યો. “ છ છોકરામાં મારો જીવ કાંઈ ગરતો નથી. કાઠીઆણી, તું જણુ ને તારો ગંગો જણુ. પછી મને આજ દેતી નહિ.”

જનેતાનો જીવ ! બે ધડી અકળાયો. છોકરો નજર આપણ તરવરવા લાગ્યો. હૈયામાં કાંઈક જણુ થઈ ગયું. અને પછી કંઈક અતી કરીને જનેતા બોલી “ આપુ ! મારો છોકરો હું દઈ આપું.”

“ તો જ લઇ આવ.”

માતા દોડીને ઘેર ગઇ. જઇને છોકરાને નવાં ધરૈણાં લૂગડાં પહેરાવ્યાં. દીકરાને તેડીને ભગત પાસે ચાલી. માર્ગે દીકરો માતાને પૂછે છે કે

“ હેં માડી, આપણે ક્યાં જઇએ છીએ ! ”

“ તને પરગામ મેલવો છે ભાઇ ! ”

દીકરો હરખાતો હરખાતો માની આંગળીએ વળગીને ચાલ્યો. માએ કહ્યું “ હ્યો બાપુ, આ છોકરો.”

બરાબર એજ ટાણે કોળીના દીકરાનું શય્ય લઇને લોકો રેતા કંકળતા નીકળ્યા. અને પાછળ એની માતા માથાં પછાડતી ચાલી આવે છે. ભગતે કહ્યું :

“ મડદું રોકી રાખો ભાઇ ! ”

શય્ય નીચે મૂકાવીને ભગતે જાદરાના નાના દીકરાને કહ્યું “ બેટા, આ ભાઇ સતો છે ને, એના કાનમાં નીચે વળીને બોલ, કે તારે સાટે મને જવા દે.”

કોણ જાણે કેવા યે દેશમાં રમતો રમવા જવાનું હશે, એવા ઉમંગે દીકરાએ નીચે વળી કોળીના પુત્રના શય્યને કાનમાં કહ્યું. કહેતાં જ એનો જીવ જૂનું બોળીયું ખાલી કરીને કોળીના છોકરાના શય્યમાં પેસી ગયો.

છોકરો જાગીને પોતાની જનેતાને ગળે બાંધી પડ્યો. અને જનેતા વિલાપ છોડીને “ બાપુ તું ક્યાં હતો? ક્યાં હતો બેટા ! ” એમ કહેતી ચુમીઓના મે વરસાવવા લાગી.

પોતાના ટેલવાનાં સુખ નિહાળીને જાદરાની અને માંકબાઇની આંખો ફરી. એજ ઠેકાણેથી, એજ સોડ્ય ઓઢાડીને વર વડુ દીકરાને ઉપાડી સ્થશને ચાલી નીકળ્યાં.

“ જાદરા ! ” મેખા ભગતે ભવિષ્ય જાણ્યું, “ મારા કુળમાં આજે જ મધ્યે તો મલકને ઠેસમાં પૂરી, પણ તારા વંશના તેજ

એક પછી એક ઓલીયા દુનિયાને એનાજ પૂરશે. તું તો રામદે-
પીરનો અવતાર છો ભાઈ ! ”

“ હું તો રતા ભગતના પગની ધુળ છું મેપા ભગત ! મને
એકંકાર આવે એવું બોલો મા ! મને મારાં પાપ ધોવા દો. ”

(૫)

“ બાપુ ! આજ ઘોડાં તરસ્યાં મરે છે. ”

“ કેમ ? ”

“ આજ પાણી ઘેરવાની વેઠ્યનો વારો ઓભ્યા મેપા ભગ-
તડનો હતો. કાંઈ દિ’ વેઠ્યે નહોતો આવતો ને આજ ચાલીને
લઈ આવ્યા. પણ મેપાએ તો એક જ માણ્ય ભરી લાવીને ટીપું
ટીપું સહુ ઘોડાં પાસે રેડી દીધું છે. બીજું વાર માણ્ય ભરી જ
નથી આવ્યો. ”

“ આપણે ફરીવાર ઘોડાં ઘેરા તો ! ”

દરબારના ચાકરાએ ઘોડહારમાં કુંડીઓ ભરી ભરીને પાણી
મેભ્યાં. પણ એકમ ઘોડું અંદર મ્હોં યે નથી બોળતું. બધાં પાણી
પીને તૃપ્ત બનેલાં હિલાં છે. ખાસાં મઝાનાં હણહણાટી મારતાં
ધીસ ખાય છે. દરબારને લાગ્યું કે મેવાની પાસે મહાન
કાંઈ સિદ્ધિ છે. મેપાને તેડવીને દરબારે હ્યું કે “ ભગત, તમારા
ધરની વેઠ્ય આજથી બંધ છે. ”

“ ઠાકર તમારું લણું કરસો. ” એટલી દુવા દઈને મેપો
ચાલ્યો ગયો.

મેપાનું ખોરડું ગરીબ, અને આંગણે રોટલો ઘણો બહોળો
અપાય. સાધુસંત ત્યાંથી ભૂખ્યો પાછો નથી ફરતો. મેપાને
આશા આવી કે દરબારની અરજે જામ્યા તો મેપા પશુ
માફ થશે. જઈને દરબાર પાસે સવાલ નાખ્યો કે “ બાપ, મેરો

છોડી દો, તો પાંચ સાધુ જમાડ્યાનું પૂજન તમારે નામે ચાડશે. મારે કાંઈ માયાને ધરમાં સંધરવી નથી.”

“જેયું બાપુ !” પડખીઆઓએ દરબારના કાન ભરેલીયાં, “આ વસવાયાંની જાત મહા કપટી ! વેઠ માફ કરી ત્યારે વૈરા સોત ગળી જવાની દાનત થઈ ! જોલાં તો દયાબ્યાંજ પાધરાં !”

“સાચું ! જોલાં તો માર્યે પીટયે જ પાધરાં. વૈરા નથી દેતો તે બાંધે એ કમજાતને આ વડલાને થડ.”

કસકસાવીને રાજનાં માણસોએ ભગતને વડલાના થડ સાથે ઝકડી લીધા. જૂખ્યા ને તરસ્યા ભગત બંધાએલા રહ્યા. ગામમાં કળેજાટ બોલ્યો. ઇર્ષાળુ હતાં તેને આનંદ થયો.

દરબારના જીલમની વાત છેવટે જાહેરાને કાને મળી. ખેતરેથી આવીને જૂખ્યો જાહેરા ભાણા ઉપર બેસે છે. ત્યાં જ માંકબાઈએ કહ્યું “કાઠી, ગરને તો દરબારે બાંધ્યા છે.”

ભાણું ઠેલીને જાહેરા ભગત ઢિલા થયા. ચાલ્યાં. છેડેથી એણે એ દેખાવ જોયો. જેતાં એનું દિલ બહુ કાચવાયું.

“હાં ! હાં ! જાહેરા !” અટાણે ક્યાંઈક અવળું વેણ ન બોલાઈ જાય હો !”

“અવળું વેણ તો બીજું શું બાપુ ! પણ સમને બાંધ્યા તોય હજી આ વડલો કાં લીલો રહ્યો ?”

જાણે પોતાનો અપરાધ કબૂલતો હોય તેમ વડલો સૂકવા લાગ્યો. એની આખી યે ધટા ભસ્મ થઈ ગઈ. [આજ પણ એ શપિત વડલો ચાનમાં ઉભો છે.]

“હાં ! હાં ! હાં ! જાહેરા ! જે જન્મ ન માવે. લાણુના પાળણુહારને માથે પ્રભુનો સેવક ન જાય હો બાપ ! નીકર પીરાણું વગોવારો. અને આપણે કાળમુખાં કહેવાયું.”

તે સંવસથી મેષા ભગતનાં કુટુંબનાં વેઠવેરા બધે થયાં, અને આજ સાડા ત્રણસો વરસે પણ બધે જ છે.

• જદરા ભગતના બીજ નીચે લખ્યા પરચા મનાય છે :

૧. મૈકા ગામમાં એના ચેલકાઓએ બકરી મારેલી તે જીવતી કરી મેળામાં અનાજ પૂરું.

પાદર જે મૈકા તણે, કણ સજયા ડોઠાર,
જાદર જેજેકાર, ધરા બાધીમાં ધાનાઉત.

૨. એક રબારીએ ચાવીસ મોઘરી બ્હોરાવી તેને બદલે ભગતે ચાવીસ ગાયો દીધી :

ભગતે દાળદિદર ભાંગીયાં, ચાનક વાતું થાય
મોઘરીયાં સાટે ગાય, એપો જાપે જાદર.

૩. આપો કંડોળે અલખ, સત ધાનડ સરકે.
ઝુવાં મહાં લકે, તેં જીવાડયાં જાદરા.

આ ત્રણે પરચામાંથી એની કરી મહત્તા કે પવિત્રતાનું તત્ત્વ નથી મળી શકતું. તેથી એને આપણે કશું મહત્ત્વ ન આપી શકીએ.

સ'પાદક

(૬)

કુંભાર ભગત મેપાનું વેણ બરોબર ફળ્યું છે. જાદરાનો એક દીકરો પારકા છોકરાને જીવ આપી નાનપણમાં સ્મશાને ચાલ્યો ગયો. પણ તેને બદલે ઇશ્વરે માંકબાધને પેટે એક મહાત્માને અવતાર્યો. એનું નામ ગોરખો પાડ્યું. ગોરખો તો પ્રજાને ઘેરથી જ જાણે બેખ પહેરીને જ આવ્યો હતો. સંસારની રજ એને ચડતી જ નહોતી. બાપનાં ભગવાને એણે સવાયાં શોભાવવાં માંક્યાં. ગોરખાના બોલ બરછી સરખા સોંસરા ચલવા લાગ્યા. બાપની માદી ચાનમાં જ હતી. તેના ઉપર ગોરખા ભગતનાં આસન મંક્યાં.

ભગતનું ચાનક ગામની બહાર હતું. એક દિવસ સવારે એક ટેલીઆએ આવીને ખબર દીધા કે “બાપુ ! ચાનને પાલટયું ?”

“ચાન પાલટયું ! ક્યારે ?”

“રાતમાં.”

“કેણે ?”

“લખતર દરબારે.”

“તે કાંઈ ધરધીંગાણું ન સંભળાણું, કાંઈ ઝાટકા ન ખોલ્યા, ને ચાન બદલાણું ?”

“ભગત, કરપડા દરબારની તો દેહ પડી. કુંવર નાજ કરપડને લઇને બાઇ ખૂણે મેલાવા ગયાં, ને વાંસેથી ગામ નધણીઆતું દેખીને લખતરના ઝાલા બથાવી બેઠા. આમાં કોની પાસે જીને દાદ ફરીયાદ કરવી ?”

ભગતનો જીવ આવો અન્યાય સાંભળીને કાચવાયો. થોડા દિવસ થયા ત્યાં વિધવા બાઇ જીવાન કુંવર નાજ કરપડને તેડીને ચાનકમાં આવી. બાઇએ આપા ગોરખા પાસે બોર બોર જેવડાં પાણી પાડ્યાં. પણ નાજે કરપડો બોલ્યો કે “હવે થયું. લખતરને આપણથી શે પોગાય ? સૂરજ સામે ધુડ ઉઠાડવી છે ને ?”

“બોલ મા, બાપ નાજ ! બોલ મા !” ભગતે કહ્યું “જા બાપ ! આ લે આ નાજીએર. ઠાકર તને ચાન પાછું દેશે. ગોધન સાંજે ગામમાં આવે ત્યારે તારાં માણસો તેડીને આવજે. જેટલાં શીંગડાં એટલા બગતરીઆ ચાશે. ઠાકરને ઘેરથી કટકે બિતરશે. મુંઝાશ શીદ ? અનીઆ કાંઈ ઠાકર સાંજે નહિ.”

ચાન બદલાણું. - લખતરનો નેજો નીચો પછાડી નાજ કરપડએ પેલાના બાપની આણ વર્તાવી. ઉલ્લાસમાં ને ઉલ્લાસમાં એણે એક વાડી ગોરખા ભગતની જગ્યામાં ખર્ચણ કરી.

એક દિવસ બાદરવે મહિનો ચાલે છે. નાળે કરપડો ઘોડે ચડીને સીમ ભેવા નીકળ્યો છે. આખી સીમનાં વાડી ખેતર જોઈને પાછો વળ્યો. એમાં એક વાડી દેખીને એણે ઘોડી રોકી. મીટ મંડાઈ ગઈ. ઘોડા ઘોડા જેવડાં જીવાતનાં કુંડા હીંચકે છે, અને ઉંટ ઓરાઈ નય એવે ઉંચે સઠિ જીવાર ઉભી છે. દિલમાં થયું કે આ શું કોતૂક ! આખી સીમમાં આ એક જ કટકો. કાં સોને મળ્યો ?

“ આ કોની વાડી ? ”

“ આપુ ! જગ્યાની. ”

“ જગ્યાની ક્યાંથી ? ”

“ આપણે અરપણુ કરેલી છે. ”

“ અરે ગોલકીના ! આવી કંચન જેવી જમીન સાધુડા ખાશે ? ”

આંખ ફાટી ગઈ. પરચારી ઘોડી આપા ગોરખાની જગ્યામાં હાંકી. પરચારા ભગતને જોઈને કહ્યું કે “એલા એય ભણે કોપીન ! ભાગ્ય જ આસેંથી. વાડી બાડી ને મળે. ખચરણને કુંડાને હાથ અડાડ્યો છે તો ! ”

સાધુડાં બધાં કળકળવા લાગ્યાં. પણ ભગત તો મ્હોં મલકાવીને ઠાવકી મીડી વાણીમાં એટલું જ બોલ્યા કે “હશે બાપ ! જમીન તો એના બાપની છે ને ! એની છે ને એ લઈ લ્યે છે. આપણને એનો કાંઈ દખ ઘોખો હોય ? ”

નાજ કરપડા તરફ ફરીને ભગતે કહ્યું, “ભલે બાપ, તું તારી જમીનનો ધણી છો. પણ એટલું નાળીએર તને દીધું તું ધરે મારું છે. માટે પાછું દધ મેલ્ય એટલે અમે હાલી નીકળીએ.”

“ભણે લગોટા ! મારું ચાન તે શું ગારાનું છે તે તારા નાળીએર વગર વધું જશે ? આ લે તારું નાળીએર.”

નાળીએર પાંચું આબ્યું. ઠેઠ જૂનામદના પાડોસમાં રહેતા ખીમા મૈયા નામના માણસને જોઈતું સ્વપ્નું જોઈયું કે “ખીમા ! ઠાકર તને યાન છે છે.”

મૈયાની ફોજ યાન માથે ચડી. દૈવતહીણ નાળે વગર લડ્યે લાગ્યો. ગઢ ઠેકીને લાગવા જાય ત્યાં તો કાછડી કાંગરે લરાઈ મ્મ. નવચી હાલતમાં નાળે કોઈ ઝાડની ઓથે બેઠો છે, એવા ખચર જગ્યામાં ભગતને પડતાં જ તત્કાળ પોતે લુગડાંની માંસડી માથા પર ઉપાડીને ચાલ્યા. નમ નાળને લુગડાં પહેરાવીને કહ્યું “બાપ નાજ ! અભેમાન કોઈનાં નથી રહ્યાં. અને નિરપરાધીના નિસાપા લીધે સારાવાટ ન હોય.”

૨

સી મમાંથી ધા નાખતા ગોવાળો જગ્યામાં આવ્યા. આવીને ભગત પાસે કહ્યું કે “બાપા ! જગ્યાનું ધણુ વાળી આ.”

“કોણુ બાપ ?”

“ગોરખી દરબારનાં માણસું.”

“કાંઈ વાંધો નહિ લાઈ આવડુ ! આપડે તો વાંસે વાછરે મ દહ મેલો, નીકર માતાજીનું કામધેનું દુવાશે.”

એમ કહીને એણે વાછરે પણ પાછળ મોકલી દીધાં.

લોકો આવી વાતો પણ કરે છે:-ખીને દિવસ ચાતાંતો ગોરખીથી માલ પાછો આવ્યો. ગોરનારાએ ચેતી ગયા કે ભગતનો કવ કોચવારો તો ઉલટ પાલટ કરી નાખશે.

પરંતુ એક ગાય ન આવી. લામો રખારી મૂસકા મેલીએ શેવા લાગ્યો કે “બાપુ ! મારી ગોરહર ગા રહી મ્મ ! મારી ગોરહર વગર કું નહિ જીવું.”

ગોરખાએ ગોરખી ઠાકરને સંદેશો કહેવરાવ્યો કે “ગા વગર આવડુ મૂરે છે. મેવાળ અને ઠોરની પ્રીતિનો વિચાર કરો દરબાર ! તમને બીજી ધણીનું મ ગા મળી રહેશે. અમારી ગોરહરને પાછી દહ મેલવે.”

મોરબીનો ઠાકોર ન માન્યો. ફરી ગોરખે કહેવરાવ્યું :

“ દરબારને કહો કે ગોરહરનાં દૂધ નાહિ ઝરે બાપ ! ”

તોયે દરબારને ડહાપણુ ન આવ્યું.

થાનમાં બેઠાં બેઠાં, હોકો પીતા રાયકાને ભગતે પૂછ્યું કે “ લીમડા ! તારાં હાથમાં ઇ શું છે બાપ ? ”

“ હોકાની ને’ છે બાપુ ! ”

“ એનું બીજું નામ શું ? ”

“ નાજ્ય. ”

“ હાં બાપ ! ઇ યે નાજ્ય : બધૂંક તોપની નાજ્ય જેવી. કર એને મોરબીના ગઢ સામી લાંબી. ને માર કુંક. ”

લીમડાએ પહેલી કુંક હીધી. અને ભગત બોલ્યા કે “ સાબાસ ! મોરબીનો ગઢ વઢ્યો. હાં, કુંક ફરીને !

વાહ ! એ...ઘોડહારના બુઝા ! ફરી એક વાર.

બસ ! એ...કુંવર ઉડ્યો !

કહે છે કે સાચેસાચ એવું બનેલું : એનું ગીત છે :

ખરો કાળ ઝમઝાળ ગોરખો ખીજ્યો
માલ ગોરખ તણો ન થાય મીઠો,
ગઝબની ચોટ બદર તણો ગોરખો
દેવાતણુ આકરો નતો દીઠો.

કમતીઆ કેસરા એમ બડા કહે
કુલ ઘોડે ચડ્યો હૈયાકુટ્યો,
ઘોડાધુ’ બાજ્યને કુંવરને ઉડ્યો
રાજ બાળી દીયે ઝળુ રૂથો.

પરગણું બધું નડેડાટ ઉજ્જડ પડ્યું
કોપીઆ માળીઆ સરે મટે કયાંશો,
મોરબી સરે ખૂટામણુ નો મટે
મોરબી ફટતી ફરે માથો.

તોળાં કડોળાં તણી આવેને કરી આળ
મોરબીને સર મહારાજ ! ગઝબ ઉતાર્યો તે ગોરખ.

દાના ભગત

જન્મ

સંવત-૧૭૮૪

મૃત્યુ

સંવત-૧૮૫૨

પાંચાળને ગામે ગામે દયા અને દાનનો યોધ દેતા જનદરે ભગત એકવાર આણંદપર ભાડલા નામે ગામમાં આવી પહોંચ્યા છે. જનદરે તે પીર ગણાતો. દુઃખીયાં, અપંગ, આંધળાં, વાંઝીયાં, તમામ આવીને એની દુવા માગતાં.

એમાં એક કાઠીઆણી, માથે ગૂદું મલીર ઓઢેલું, બાવીસ વર્ષના જુવાન દીકરાને લાકડીએ દોરેલો, અને આપાની પાસે આવી ઉભી રહી. ભગતે પડખે બેઠેલાઓને પુછ્યું કે

“આ બેન કોણ છે ભાઈ!”

“બાપુ, કાળા ખાતરને ઘેરેથી આઈ છે. કાળો ખાતર દેવ થઈ ગયા છે, ને સતર વરસ થયાં આઈ આ છોકરાને ઉઝેરે છે.”

“તે છોકરાને દોરે છે કાં?”

“બાપુ, છોકરાને બેય આંખે જનમથી અંધાપો છે.”

“છોકરાનું નામ?”

“નામ દાનો.”

“આંહી આવ બાપ દાના ખાતર. તારી આંખું જોઈ બાપા”

દાનો થડમાં આવ્યો, પડખામાં બેસારીને ભગતે આંખો તપાસી. પછી નાનું છોકરું દાંત કાઢે તેવી રીતે ખડખડાટ હસીને બોલ્યા “બાપ દાના ! આટલાં વરસથી ઢોંગ કરીને બિચારી રંડવાળ માને શીદ સંતાપી ? તારી આંખ્યુંનાં રતન તો આબાદ છે ભાઈ ! તું આંધળો શેનો ? દક્ષીમાં ઘોડાં દોડતાં હોય છં એ તું ભાળજ. તારી નજરું તો નવ ખંડમાં રમે છે. ઠાકરનું નામ લઇને આંખ્યું ઉઘાડ બાપ ! તારે તો હજી કૈકને દુનિયામાં દેખતાં કરવાનાં છે છં કાં બૂલી જ ? ”

* દાનાએ આંખો ઉઘાડી. પોપચાંના પડદા ઉઘાડ્યા થયા. જગતનું અજવાળું આજ અવતાર ધરીને પહેલી વાર દીકું. આંખમાં જ્યોત રમવા લાગી. માતા સામે, સગાં વ્હાલાં સામે, ચારે કોર નજર ફેરવી. ત્યાં ભગત બોલ્યા :

“બાપ, ઉંચે ઇશ્વર સામું બેયું ? ”

દાનાએ ગગનમાં નજર માંડી. ઇશ્વર પ્રત્યે હાથ જોડ્યા. આવીસ વરસનાં ભર જોખન, અને સંસારનાં સુખ માણવાની લાલસા; માની પ્રીતિ, બાપનો મૂકેલો વૈભવ, બધુંય સર્પની કાંચળીની માફક, પલવારમાં અંગ ઉપરથી ઉતરી ગયાં. દાનાના મુખ મંડળ ઉપર ભગવા રંગની ભલક ઉડી આવી. એણે જાદરાના પગ ઝાલી એટલું જ કહ્યું કે “બાપુ ! હવે મારે ઘેરે નથી જવું. તમારી સાથે જ આવવું છે.”

“માડી ! એક વાર ધરે તો હાલ્ય. તારાં ભૂગર્ભ બાંધી દઉં.” એબાકળી માતાએ દીકરાને બોલાવ્યો.

“હા હા, બાપ દાના ! ઘેરે જઈ આવ. પછી તું તારે જગ્યામાં હાલ્યો આવજે.”

* આ પ્રસંગને પરચાતું ૩૫ થા મારે આપણું બેઠએ ? આજળના સતો ભકતો પોતાની પાસે સારી સારી વનસ્પતિની દવાઓ રાખી લોકોના બાધિઓ મટાડતા હોવાનો સંભવ છે. દાનાની આંખો ઉપર પશુ ચમત્કાર કરવાને બદલે બદ્ધાએ કોઈ કુંઝરીયાળ ઔષધી જ લગાવી હતી.

“બાપુ ! મા ! માઈં ધર મેં જોતી છીધું છે. હવે મારે કાંઈ પોટલું બાંધવું નથી. મારે તો મારે આંચે ઘેરે જ જવાનું પરિણામ છે.”

માની આંખમાં દડ ! દડ ! પાણી પડવા માંડ્યાં. જુદરા ભગતે માને કહ્યું કે “આઈ ! આંસુ પાડજ ? કાઠીઆણી ચઢને ! એકાદ સાંતી જમીનનાં દેહાં સાર તારો દીકરો ધીંગાણે કામ આવત, તે વખતે તું આંસુ ન પાડત. અને આજ સંસાર આખાને છૂતવા નીકળનારા દીકરાને અપશકન શીદ દઈ રહી છે મા ? છાની રે.”

(૨)

જુ

વાન દાનાએ ભગવાં પહેર્યા. ગુરૂની આજ્ઞા મળી કે “બાપ ! કામધેનુની ચાકરી કરવા મંડી જ.”

આજ્ઞા મુજબ દાનો ગાયોને સંભાળવા લાગ્યો. અધરાતે પહર છેડીને માંડવના વંકા કુંગરાઓમાં એકલો જુવાન ધેનુઓને ચારે છે. ભમી ભમીને ફૂણાં ધાટાં ખડવાળી ખીણો ગ્રામ્ય કરે છે. ગાયોને ધરવી ધરવીને ભળકડે પાછી જગ્યામાં આણે છે. પોતે જ તમામ ધેનુઓને દોવે છે. ગમાણુમાંથી વાસીદાં વાળી, જાણના સૂંઝ માથે ઉપાડી, રેગાડે નીતરતો જુવાન જોગી જાણ્યાં થાપે છે. વળી પાછો ગાયો ઘેળીને સીમમાં કાઢીને ન દીકાં હોય એવાં ખડાં સ્થાનો ઉપર જઈ પહોંચે છે. પાણીના મોટા મોટા ધરામાં ધેનુઓને ધમારૂં વડલાનીં ધટાં હેઠે બેસારી, કાઢનાં ગળાં ખજાણતો, કાઢની રૂંવાડીમાંથી ઝીણી ઈલરડીઓ કાઢતો, કાઢની બગાંઓ પકડતો, કાઢનાં કંઠે બાંધવા માટે પુમકાં મૂકતો, ને કાઢની ખરીએ ને શીંગડીએ, એરડી વાટીને તેલ ચોપડતો બાળો જોગી બપોરે પોતાની કામધેનુઓને મસ્ત બની વાગોળતી જોતો, ત્યારે એને પણ કેટલું સ્વર્ગીય આનંદનો નમો અડતો. નેત્રો ધેધુર બની જતાં. અને ગળું ગુંજવા લાગતું કે

“આભે ગમનથી લેહેરું દે આવે
ઝીણું ઝીણું મોતીડું વરસે દે.”

ગુરૂ જાદરા ભગતે સમાત લીધી. અને પછી પાંચાળમાં દુકાળ પડ્યો. સંજળ લીલી સોરઠ ધરાનાં દર્શન માટે જીવાન દાનો ધેનુઓનું ધણુ ઘોળીને ચાનથી ચાલી નીકળ્યો. આવીને એણે ગિરકાંઠાના કાઠીઆઇ ગામ ગરમલીની સીમમાં ઉતારે નાખ્યો. ત્યાંથી માતાજીઓને (ગાયોને) તુલસીસ્થામ તરફ ઘોળી. ગિરના કુંગરામાં ગાયોને આંટા દેવરાખ્યા. તુલસીસ્થામ તો વઢે કુંગરે વીંટળાયલું, સજીવન ઝરણાંથી શોભતું, તાતા પાણીના કુંડ વડે ધણીરી ચમત્કાર દેખાડતું પ્રભુ-ધામ હતું. પરંતુ આપા દાનાનો જીવ ત્યાં ન ઠર્યો. ત્યાંથી નીકળીને જોનગર ગામમાં પહોંચ્યા. દીઠો સજીવન દીઠો. ગામના ગોવાળોને પૂછ્યું કે “ભાઈ રાયકા ! આંહી રહું ?”

“રોને ભા ! અમારે ક્યાં ખડ વાઢીને ખવરાવવું પડે છે ?”

ગોવાળોની હેતુપ્રીત દેખીને ભગતનો જીવ ગોઠ્યો. ભગત ગાયો ચારવા લાગ્યા.

એક દિવસ પ્રભાતે ગોવાળો ગામને પાદર ટોળે વળીને ઉભા છે. જાણે કાંઈનું છોકરું મરી ગયું હોય, એવા અકસ્માતમાં સહુ એક પીપળાની લીલી મોટી ડાળ પડેલી તેની ચોપાસ વીંટીને ઉભા છે. અંદરે અંદર વાતો થાય છે કે “કયે પાપીએ પીપળાની ડાળ કાપી નાખી ?”

“માતાજીયુંને વિચરામ લેવાની શીળી છાંયડી ખંડિત થઇ ગઇ.”

“અને પંખીડાંનાં લીલાં એસણાં તૂટયાં.”

પીપળો તો પાદરનું રૂપ હતો. એની ડાળ માથે લા પડ્યો. એ તો જાણે માલધારીઓના માથા પર વાગ્યો હતો.

આમ અફસોસ થઇ રહ્યો છે, ત્યાં આપો દાનો આવી પહોંચ્યા. પીપળો વઢાયानी વાત એને પણ કહેવામાં આવી.

“ભણે આપ રાયકાઓ !” આપો બોલ્યા, “યામાં કાણું થઉં ગો’ ! અલ્યને બોમાં ફરીવાર વાવુ છો ને ! એકને સાટે બે પીપળા થાહે !”

“અરે આપા !” માલધારીઓ હસવા લાગ્યા, “પીપર, વડલો, કે આંબો, ઇ સંધાયની અલ્ય વાવીએ તો ઉગે, પણ કાંઈ પીપળાની અલ્ય તે ફરીવાર ચોંટે ભગત ?”

“કાણા સાદુ નો ચોંટે આપ ? સીંધાયની જેમ પીપળાની અલ્ય સોત ઉગે ! ઠાકરને ધરે ઇમા બેદ-હોવે નહિ. માટે ઠાકરનો નામ લઉને વાવુ છો ભા ! હાલો, ખોદો ખાડો.”

ખાડો ખોદાયો તેમાં ભગતે ડાળ રોપી. ઉપર ધૂળ વાળી ખામણું કરીને દરરોજ પોતે જ પાણી સીંચવા લાગ્યા. દિવસ જતાં અપાટાબેર ડાળ કોળી. પાંદડાંની ઘટા બંધાઇ ગઇ. ચળ-કતાં પાંદડાં ચંદ્ર સરજનાં તેજ ઝીલીને રાત દિવસ હસવા લાગ્યાં. અલ્યે અલ્યે પંખીડે માળા નાખ્યા. આજે પણ એ પીપળો ઉભો છે.

(૩)

ને

નગર છોડ્યું. ફરીવાર ગાયો ધોળીને ગરમલી ગોળ્યા.

અપોરને ટાણે સરજ ધંખ્યો છે. ગોંદરે ઝાડવાંને છાંયે પોતે મા’ના ડીલનો તકીયો કરીને બેઠા છે, ત્યાં સામે એક ઝૂંપળીની છોકરીને દેખી. છોકરીએ માથા ઉપર મોસલો ઝોટેલ છે. દાંત ભીંસીને બે હાથે માથું ખજવાળે છે. માથામાં કળી લા’ લાગી હોય તેમ ચીસે ચીસો પાડે છે. છોકરીથી ક્યાંયે રહેવાતું નથી.

જીવાન દાનો ઉઠીને એની પાસે ગયો. પૂછ્યું, “ભણે આપ કેવા સાદુ રાડ્યું પાડતી સો !”

પણ જવાબ આપવાનો સમય ઓકરીને નહોતો. એ તો માથું ઢરડતી જ રહી.

“ માથામાં કાણું થ્યો છે આપ ! મુંહેં જોવા તો દે ! ”

એટલું બોલીને એણે ઓકરીના માથા પરથી કુંચલી ઉપાડી ત્યાં તો માથામાંથી દુર્ગંધ નીકળી: આખું માથું ઉંદરીથી ગદગદી ગયું છે. અંદર જીવાત્ય ખદબદે છે. પાસ પડના રેગાડા આઢ્યા જાય છે. વાળનું નામ નિશાન પણ નથી રહ્યું.

આપા દાનાનું અંતર આ નાની દીકરીનું દુઃખ દેખીને ઓગળી ગયું. એને એકેય દવા આવડતી નહોતી. દવા વિચારવાની ધીરજ પણ ન રહે એવો કંચણ એ દેખાવ હતો.

“ ઠાકર ! ઠાકર ! દીકરીની જાત્યને આવડો દઃખ ! ”

એટલું બોલીને એણે છોડીનું માથું ઝાલી લીધું. હાથ પકડી લીધા, અને પોતાની જીભ વતી એ આખા માથાને ચાટયું; એક વાર, બે વાર, ને ત્રણ વાર ચાટયું.

છોડીને માથામાં જાણે ઉંડી ટાઢક વળી ગઇ. એની ચીસા અટકી ગઇ. માથે હાથ ફેરવતાં જ ગૂમડાંનાં લીંગડાં ટપોટપ નીચે ખરી પડ્યાં. અને થોડા દિવસમાં તો એ પુલ સરીખા માથા ઉપર કાળા કાળા વાળના કેંટા ઝુટી નીકળ્યા.

ઓકરીએ ભગત આપુના ચરણોમાં માથું નાખી દીધું. આપુના પ્રંગ ઝાલી લીધા. આપુના મ્હોં સામે ચીટ માંડી રહી. ભગતનાં મોઝામાંથી તો દયાની અમૃત-ધારાઓ વરસી રહી છે.

લાંબી સુંવાળી લટો વડે શોભતી કણખીની આળકી ભગતના બોળામાં ચડીને પુછે છે કે “ હેં આપુ ! બોલી મારા માથાની ઉંદરી ક્યાં ગઇ ? ”

“ બેટા ! ઇ તો હું ખાઇ ગો ! ” એમ કહીને બોળાઓ ભગત દાંત કાઢે છે.

(૪)

“ગુરુની તો ચાકરી કરી રહ્યો છું. પણ ગરીબ ગુરબાં, ને સાધુ સંત, મારે આંગણેથી અન્ન જળ વિના જાય છે. ઠાકર છ કેમ ખમશે?”

ભગતે સદાવ્રત વહેતું કયું. દાણાની ટેલ નાખીને અનાજ ભેળું કરવા માંડ્યું. ગામ લોકોએ દળી ભરડી દેવાનું પણ માથે લીધું. ગરીબ ગુરબાં, લુલાં પાંગળાં, ઘરડાં બુઢાં, તેમજ મુસાફર સાધુ બાવાઓને દાણ રોટલા આપવા લાગ્યા. એક પણ અન્નનું કુધાર્થી બૂખ્યે પેટે પાછું જતું નથી. આપા દાનાનો રોટલો મુલકમાં હતો થવા લાગ્યો.

એમાં દુકાળ ફાટી નીકળ્યો. અનાજ ! અનાજ ! પોકારતો આપો દેશ હલકયો. દાના ભગતને દારે રાંધણાનો પાર ન રહ્યો. દાળનાં મોટાં રંધાડાં ને રોટલાની વીસ વીસ તાવડી ચાલવા લાગ્યાં. અનાજનાં ગાડાં આવી આવીને આપા દાનાની કોકી-ઓમાં ઠલવાય છે, પણ કોઈને ખબર નથી પડતી કે એ ક્યાંથી આવે છે ! ને કોણ મોકલે છે !

દેનાર તો ન થાક્યાં, પણ દળનાર ભરડનાર ગામલોકો ગળે આવી ગયાં. ગામને બહુ ભીંસ પડવાથી લોકો બોલ્યા કે “આપુ ! ફક્ત બામણ સાધુને જ રોટલા આપો, બીજાં નહિ. નીકર અમે પોગી નહિ શકીએ.”

“અરે ભણે આપ !” ઓશીયાળા થઇને આપા દાના બોલ્યા, “હવે તમારે ગામને દળવો ય નહિ ને ભરડવો ય નહિ. ર્યો આ પાંચ ફેરી. એના ચોખા લાવો, ને ગળ લાવો. આ માતા-જીવું મળેછે તે માથે છટો છટો ધી દેશું. એટલે તમારે માથે હાથો ખમવો નહિ, ઠીક આપ !”

દાળ રોટલાને બદલે ગોળ ચોખા ને ધીનું સદાવન વહેતું થયું. ચોખાનાં છાલકાં બહારથી આવતાં થયાં. ઠાકરે એ પાંચ કારીના ચોખા ગોળમાં અખૂટ અમી સીંચી દીધાં. કેાઇ દિવસ તૂટ આવી નહિ. કેમકે ભગતની આસ્થા કંદ થે ડગી નહિ.

ગરમલીથી ચાલીને એક દિવસ આપા દાનાએ ચલાળા ગામમાં જગ્યા બાંધી. ત્યાં પણ ગોળ ચોખાનું અન્નક્ષેત્ર વહેતું કયું.

(૫)

પોતાની ગાયો હાંકીને દાનો ભગત ગરમાં સીધાવ્યા છે. એક દિવસ કાલે બપોરે ગાયો તદ્દન નપાણીઆ મુલકમાં ઉતરી. માણસોએ બોકાસાં દીધાં કે “બાપુ ! પાણીની જોગવાઈ આટલામાં ક્યાંયે નથી.”

“ભણેં દ્યો બાપ ! હું મેંગળ જઉને પાણીની તલાસ કરાં.”

એટલું બોલીને ભગત ચાલી નીકળ્યા. ગિરમાં દેવળા નામનું ગામ છે, ત્યાંની સીમમાં આવ્યા. જુવે તો ત્યાં દુકાળની મારી જે ત્રણ હજાર ગાયો દેશાવરથી ગિરમાં જવા ઉતરી પડેલી છે. ખદખદ ! ખદખદ ! થાતી એટલી ગાયો પાણી વિના ટળવળે છે, પણ ગામમાં એવો મોટો પાયાવો નથી. ગાયોની શી ગતિ થશે ! એવા ઉચાટ કરતા ગામલોકો પાદરમાં ઉભા છે. આટલી ગાયો આપણે ટીંબે પાણી વિના ત્રણ છાંડશે તો આપણે ઉજ્જડ થઇ જશું ! એવી બ્હીકે ગામની વસ્તી ગાયોનાં ભાંભરડાં દેતાં આશી-યાળાં મ્હોં સામે જોઇ રહી છે.

ત્યાં ધૂમ પડી કે “એ આપો દાનો દેખાય.”

ભગત આવી પહોંચ્યા. ગામલોકોએ કહ્યું કે “બાપુ ! આમ જુઓ.”

“કાં બાપ ! આ કાણું.”

“ આપુ ! નવ લાખ ગાયુ ! ”

“ ઓહોહોહો ! નવ લાખ માતાજીયુ ! ભણું તવ્ય તો આ ગોકળીયુ ભણાય. આ તો નંદજીનો ગામ ગોકળ ! વાહ વાહ ! આ તો મોટી જત્રા ભણાય. ”

“ અરે આપુ ! નવે લાખ આંહી જ ઢળી પડશે. આંહી પાણી ન મળે. ”

“ પાણી ન મળે ? છ તે કેદિ હોવે આ ! માતાજીને પુન્ય પરતાપે ઠાકર પાણી મોકલ્યા વિના રે’ ખરે ? ધરતી માતા તો સદાય અમીએ ભરી છે. કુકું ભણો મા ! ”

એટલું બોલીને ભગતે ચારે બાજુ નજર કરી. અને એણે એક નાનો વાંકળો દીઠો.

“ એ દ્યો આપ ! ભણું આ રહી નદી ! આસે તો નકરે પાણી જ ભર્યો છે ને શું ! ”

“ અરે આપુ ! છ તો ખોટું નેરકું. નકરી વેળુ. સાત માથોડેય પાણીનો છાંટો ન મળે. ”

“ ના આપ, ઇમું બોલો મા. મડો ખોદવા. ગુજત ગંગા હાલી જતી સે. હાં માળા આપ ! સહુ સંપીને ઉઘસ માંડો, એટલે ઠાકરને પાણી દીધા વન્યા છૂટકો જ નહિ, રોતલને કે દાળદરીને કાંઈ ઠાકર દેતો હશે આપા ? ”

પોતે હાથ વતી વેકરો ખોદવા લાગ્યા. હસતા હસતા ગામ-લોકો પણ મદદે વળ્યા. ધડીમાં તો ત્યાં વેકરની મોટી જાળ ચડી.

“ એ જુઓ આપ ! લીલો કળાણો ! ”

બીનો વેકરો આવ્યો. કમર કમર જેટલું ખોદાણુ કામ થયું. અને પાણી તબકયું.

“ હવે ખસુ જવ આપ ! અને માતાજીયુને વાંચ કરીને બોલાવો. હવે ઠાકર પાણી ને છે ને કિસે જાણે ? ”

આંહી ગાયોને વાંલ દીધી, ને ત્યાં જાણે પાતાળ ફાટ્યું. છાતી સમાણો વીરડો મીઠે પાણીએ છલકાઇ ગયો. પાણીનું વ્હેન બંધાઇ ગયું. અને તરસે આંધળી બનેલી ગાયો પાણી ચસકાવવા લાગી. ગાયોના શરીર ઉપર હાથ ફેરવતા ફેરવતા ભગત કહેવા લાગ્યા કે, “ભણે માવડીયું! કામધેનું! આ તમારા પરતાપે પાણી નીકળ્યાં. જમનાજી છલક્યાં. પીવો! ખૂબ પીવો!

આજે પણ ‘નવલખો વીરડો’ નામે ઝોળખાતું એ અખંડ જળાશય ચાલુ છે. એને લોકો ‘આપા દાનાનો વીરડો’ પણ કહે છે. થોડાં વર્ષો પર કાંઈ ખેડુતે ત્યાં વાવેતર કરી, એ વીરડાનું પાણી વાળ્યું. એટલે લાખો પશુઓની તરસ છીપાવતાં એ અખૂટ પાણી થોડાં દિવસમાં જ ખૂટી ગયાં. વાવેતર બંધ થયું, એટલે ફરીવાર વીરડો ચાલુ થયો.

(૬)

ભવનગરથી ગધેડાં ઉપર ઝોખાનાં છાલકાં ભરાવીને ભગત ચલાળા તરફ ચાલ્યા આવે છે. પોતે ઘોડી ઉપર ચડેલ છે, અને ગધેડાને જોગી લોકો હાંકતા આવે છે. ચૈત્ર વૈશાખના બપોર ચડ્યા છે. ઉની લૂ વાય છે. બરાબર પાડર-શીંગાની સીમમાં આવતાં માર્ગે એક વાડીના ધોરીયામાં ગધેડાં પાણી પીવા ચડ્યાં. વાડીમાં અખૂટ પાણી વહ્યાં આવે છે. અને ઉપર એક સામટા સાત કોસ જૂન્યા છે. ૭૦-૮૦ વીંધામાં ઉનાળાનો ચાસટીઓ ઉભો ઉભો અખંડ પાણી પી રહ્યો છે. અને નાની શી સારણ વહેતી હોય એવો ધોરીઓ ચાલી રહ્યો છે. આમ છતાં યે ગધેડાં જ્યાં ધોરીયામાં મોઢું નાખવા જાય છે ત્યાં તો વાડીમાંથી ચહકા થયા. સાતે કોશીયાએ કોસ ઉભા રાખીને હાથમાં પરોણા લઇ દોટ દીધી. ગાળોની ત્રમઝટ બોલાવતા બોલાવતા ગધેડાંના મોઢાં ઉપર પરોણાની ટ્રાજટ દીધી.

“અરે ભણું આપ !” દાનો ભગત આ ત્રાસ જોઈને બોલ્યા
“આપડાં પશુડાં તરસ્યાં છે, યાને પાણી પીવા દો ને ! કાણા
સાર વારતા સો !

“મારે નહિ ત્યારે શું ચાટે ? કાંઈ તારાં ગધેડાંને પાણી પાવાં
સાડુ કોસ જોડ્યા છે ? કાળ વરસનું પાણી ક્યાં વધારાનું છે ?”

“અરે ભણું આપ ! પાણીનો તૂટો કેવાનો ? આ સાત
કોસ વહેતા સે ને !”

“તે તારા જેવા મક્તીઆ સાડુ કોસ નથી જોડ્યા, આવા !
હાલ્યો જ છાનોમુનો. પાણી નહિ પાવા દધએ.”

“અરે ભણું ભાઈ ! ઠાકરની પાસેં તો સંધાય જવડા
સરખા. ઠાકરે તમુંહેં પાતાળ-પાણી દીનો સે ! શીદ આ
ગભરના નિસાપા લેતા સો ! પીવા દીયો, પીવા દીયો, ઠાકર
તમુંહેં ઝાઝો પાણી આપશે.”

“હવે હાલ્યો જ ઠાકરના દીકરા ! પાણી નથી કૂવામાં.”

પાણી નથી ! એટલો શબ્દ જ્યારે પાંચ વાર બોલાયો,
ભગતના કાલાવાલા એળે ગયા, અને તરસ્યાં ગધેડાંનાં મ્હેં પર
લાકડીઓના માર જોઈ ન શકાયો, ત્યારે દુભાઈને ભગત એટલું જ
બોલ્યા કે “ભણું ભાઈ ! હાંકો ગધેડાંને. યાના કૂવામાં પાણી
નસે. હાંકો, મોંગળ આ સાતકોસી વાડી રહી. ઇસે પાણી !”

“હા હા ! જ, પડ્ય ઇ સાતકોસી વાડીમાં !” એમ
બોલીને કણખીઓએ હાંસી કરી.

ભગત આગળ ચાલ્યા. પોતે જેની સામે આંગળી સૂંધાડીને
અતાવી તે વાડી સાતકોસી તો નહોતી, પણ એકકોસી થે
નહોતી. વીસ પચીસ ક્યારામાં ચાસટીઓ કરીને એક ગરીબ
ખેડુત પોતાના કુકેલા બળદથી એક કોસ ચલાવે છે. દસ ક્યારા
પીવે ત્યાં કૂવો તળીઆઝાટક થાય છે. વળી બળદ છોડી નાખી ને
કણખી વાટ જોતો એસે ત્યારે ધણી વારે કોસ સુડસા જેટલું
પાણી બરાય છે.

એવી હાલત વાળા ફૂવા પર જમને લગતે સાદ ક્યોં કે
 “ભણેં આપ જોગીડઓ ! ગધાડાંહીં આસેં આણો. આ સાત-
 કાસીના ધોરીયામાં પાણી પાવ ! હાં આપ પટલ ! કાસ કાઢવા
 મંડય. તરસ્યા જીવડા પાણી પીને તોહેં ફુવા દેશે.”

દુઃખીઓ કણખી ખોટ્યો “પણ આપા ! કાસ ખૂરો જીડતો ચે
 નથી. શી રીતે કાઢું ? ”

“ભણેં આપ ! યામાં તો સેંજળ શેત્રંજ હાલી જતી સે.
 તું તારે કાઢવા મંડય. તરસ્યાં જીવડાંની ફુવાથી પાણી આવશે.”

કણખીએ કાસ જોડ્યો. ગધેડાં પાણી પીવા લાગ્યાં. પહેલો
 કાસ, અને બીજો કાસે તો બળદને અને થાળાને એક હાથનું
 છેદું ઓછું થયું. ત્રીજો, ચોથો, ને પાંચમો કાસ નીકળે, ત્યાં
 તો ફૂવો અરધે સુધી ભરાયો. આંહી ગધેડાં ધરાયાં, ત્યાં ફૂવો
 જલકાયો.

“ જો ભણેં પટલ ! હું નોતો ભણતો, કે આ ગલડાં જીવ-
 ડાંની ફુવાએં કરીને સારો થાય ! જો વાડીમાં પાણી વધુ ગો.
 આ કેની વાડી છે ? ”

“ આપા ! આ વાડી ગોરખા ખુમાણની.”

“ અને ઓલી ? ”

“ વીસામણ ખુમાણની ! ”

“ અરેરે ! વીસામણની વાડીમાં પાણી ન મળે. કાણું કરવો ? ”

ગોરખા ખુમાણનો ખોટો ફૂવો જો વખતે સાતકાસી વાડી
 અને એટલો જલકાઇ ઉઠ્યો, તે વખતે પેલી સાતકાસી વાડીને
 તળીએ સાતે કાસ લાંબા થઇને સ્પષ્ટ ગયા. સાત ફુકાળે પણ અખુટ
 રહે તેવાં એનાં નીર શોષાવા લાગ્યાં. કાસ પછડાય છે એવું
 લાગતાં કાસીઓ વાડીમાં નજર દરવા મયો. જુવે છે કે ફૂવાના
 ડારની અંદર થઇને તમ્મમ પાણી પાતાળમાં આસ્યું જાય છે.

એકુતો ગામમાં દોડ્યા. પોતાના જમીનદાર વીસામણ ખુમાણ પાસે જઈ ચીસ પાડી કે “હે આપુ ! વાડીમાં છાંટાય પાણી ન મળે !”

“શું થયું ?”

“કો'કે આવો આવ્યો તો, અમે એનાં ગધેડાને પાણી પાવા ન દીધું. એણે આપા ગોરખાને કૂવે પાણી પાડ્યું. અટાણે ત્યાં વાડી છલકાય છે.”

વીસામણ ખુમાણે તપાસ કરી. ખબર પડી કે એ આવે તો આપો દાનો : આપો દાનો ગામમાં રાત રહ્યા છે. વીસામણે આપાને પગે જઈ હાથ નાખ્યા : પોકાર કર્યો કે “એ આપા ! તમારી ગા ! મારી સાતકોસી ઉપર કાળો કેર ગુજર્યો. મારા છોકરાં રઝળ્યાં.”

“ભણું આપ વીસામણ ! હું કાણું કરાં ! ઇ કૂવો જ ખોટો છે.”

આજ પણ એ સાતકોસી વાડીનો ગંજલવર કૂવો ભાડ થઈને જ પડ્યો છે. અને ગોરખા ખુમાણની વાડી સાતકોસી બની છે.

(૭)

“ભણું ગોર ! આપ હવે આ બેય રાજગર છોડડા મોટા થઈ ગા ! અને હવે યાને નાતમાં લઉં છ્યો તો માણે માથેથી બાર ઉતરે. નીકર બચારા છોડડાને કાઢ દીકરી ને છે.”

“પણ આપુ ! જખાનો રોટલો ખાઈને ઇ તો વટહ્યા કહેવાય.”

“ના ના, ભણું આપ ! મેં યાની દેહ નસે વટલાવી. હિંદુસ્તાની સાધુને બામણીયે રસોડે જ યાને અમે જમાડ્યા. હું ઠાકરની સાથે બચુતો સાં.”

“ ઠીક ભગત ! જોશું. ”

“ અને વળી જરૂર હોવે તો હું તમાળી નાત્યને જમાડું. ”

“ ના આપુ ! છ દાખડો રેવા દ્યો. આંહી દેવળા ગામમાં હમણાં જ રાજનગરની નાત્ય કારજ માથે બેળી થાશે. ત્યાં તમે છોકરાને લઈને આવજો. ”

પાંચ સાત વર્ષના એ રાજનગર છોકરાઓ હતા. માઆપ મરી ગયાં છે. ગાયો મકોડ ચરે એવો દુકાળ પડ્યો. છોકરાને ન્યાતના કોઈ માણસે સંધ્યા નહિ. એ નિરાધારોને આપા દાનાને આંગણે આધાર મળ્યો. પણ પોતે કાઠી હોવાથી છોકરાઓને ચોકખે રસોડે જ જમાડી, પેટનાં બચ્ચાંની માફક મોટાં કર્યાં. છોકરા ઉમ્મર લાયક થવાથી હવે આપાએ એને ન્યાતમાં લેવરાવવા મહેનત માંડી.

કારજ ટાણે પોતે દેવળા ગામે ગયા. જઈને રાજનગર જ્ઞાતિના પટેલીઆઓને હાથ જોડી અરજ કરી કે “ આપ ! હવે યાને નાત્ય-ગંગામાં નવરાવુ દ્યો. ”

“ બલે આપુ ! ”

એટલું કહી બન્ને છોકરાઓને જમણમાં જમવા લઈ ગયા. પણ સમજણા છોકરાઓએ ઉતારે આવીને આપુને વાત કરી કે “ આપુ ! અમને તો નોખા ખેસારીને જમાડ્યા. ”

ભગતે ફરી વાર ન્યાત-પટેલીઆને તેડવીને વિનંતિ કરી. ફૂતા પટેલો બોલ્યા કે “ ના, ના આપુ ! છોકરાઓને તો વ્હેમ છે. અમે તો એને બેળા જ ખેસાર્યાંતા. ”

“ તવ્ય આપ ! હું બણાં છું કરો ! તમમાં મોટરા હો છુ યાની થાળીમાં જ જમુ દ્યો. ”

ભાણમાં બેળા ખેસીને જમી દ્યો ! એ વેણ સાંભળતાં જ આગેવાનો એક બીજા સામે જોવા લાગ્યા. ને છેવટે દંભનો અંતર્યટ ઉઘાડીને બોલ્યા કે “ આપુ ! એમ તો નહિ બને. છોકરાઓએ જગ્યાના રોટલા ખાઈને કાયા અભડાવી છે. માટે ગંગાજી ન્હાવા ગયા વગર ઉપાય નથી. ”

“ ભણું આપ ! તવ્ય ઇં ચોકખો ચટ ભણુ નાખોને ! ખુશીથી ગંગાજી નાઇ આવે. પછી કાંઇ ? ”

“ પછી કાંઇ નહિ. ”

જરા વાર વિચાર કરીને ભગત બોલ્યા કે “ હેં આપ ! ભણું આ છોરડા અચારા ગરીબ છે, ગંગાજીએ પોગી ન શકે, અને સાટે ગંગાજી જ આસેં પધારને યાને નવરાવે તો કેમ ? ”

આવાની બેવઝૂકી ઉપર બધા રાજગર મરક ! મરક ! હસવા લાગ્યા. તમાશો જોવાની વૃત્તિથી બોલ્યા કે “ તો બહુ સારું. ”

“ વાહ વાહ ! એલા, કાઇ એક તાંસળી લાવજો તો ! ”

ભગતે તાંસળી મંગાવી. ઉભા થયા. બે હાથમાં તાંસળી ઝાલીને આકાશ સન્મુખ ધરી રાખી. પોતે આભ સામી મીટ માંડીને બોલ્યા કે “ એ માડી ! તું તો અધમ-ઓધારણી છો ! આભ મેલુને ધરતીમાં મળ ઘોવા આવી છો. તું તો ભણું માવડી ! ભગતુંની જીભને વશ છો. જો મા ! આ બેચ છોરડા પવિતર જ રહ્યા હોય, તો તો તું આવીને યાને નવરાવુ જાજો. ઇ અચારા તાળી પાંસે પોગે એમ નસે. ”

એટલું ઉચ્ચારીને ભગત ઉભા રહ્યા. સહુ જુએ છે તેમ તાંસળી છલકાણી. ઉપરથી નિર્મળાં નીરની ધારાઓ ઝૂકી. અને ભગતે છોકરાને બોલાવ્યા “ ભણું છોરડાઓ ! આપ હાલો, બેચ જણા નાઇ લ્યો. ”

છોકરા તરબોળ બની નહાયા. તો પણ ધારા ચાલુ છે. ભગતે સાદ હીધો કે “ આપ ! બીજા જેને નાવો હોય ઇ આવે ! ”

બીજા ધણાએ સ્નાન કર્યું.

“ હવે આપ ! ભણું હવે તો છોકરાઓને નહિ તારવો ને ? ”

“ ના. ”

પણ રાજગર ન્યાત ન માની. એણે તો કહ્યું કે “ આપો કામણકૂટીઓ છે. ધથી કાંઈ ગંગાજી આહીં આવી ગઈ ? ઇ તો છોકરાઓએ ગંગાજી જઈ આવવું જ પડશે.”

તે દિવસે પણ ન્યાતમાં છોકરાને તારવવામાં આવ્યા. એ વાત જાણીને ભગતનું દિલ બેદાઈ ગયું. ઠાકર ! ઠાકર ! એમ બોલીને ભગતે નિશ્વાસ નાખ્યા.

અપોર થયું ત્યાં તો જુમાજુમ ને દોડદોડ થઈ પડી. રાજગરોએ આવીને ભગતના પગ ઝાલી લીધા. “આપુ ! તમારી ગા’ ! કાઈ રીતે ઉગારો !”

“ કાં આપ ! કાણું થાયો ? ”

“ ન્યાતમાં જન્મનારા તમામને ઝાડો ને ઉલટી આલ્યાં છે. સૌનું મોત સામે ઉભું છે. કાઈ રીતે ઉગારો ! ”

“ભણેં આપ ! હું કાણું કરાં ! મેં કાંઈ મંતર દાણા જાંટયા નસેં. મેં કાંઈ સરાપ નસેં દીનો. હું તો ગાયુનો ગરીબ ટેલવો સાં, આપ ! માજો કાણું ઉપા’ ! ”

“ આપુ ! એલ્યા રાજગરના છોકરા....”

“ હા આપ ! મારી આંતરડી કાચવાણી છે. બાકી મેં કાણું ય કામણ કર્યોં નસેં. છોરડાની કડુવા લાગી હોય, તો ઇ જાણે ને તમે જાણો ! ”

“ આપુ ! તમે કહો એમ કરીએ. ”

“ આપ ! તો પછેં જાણેં ઇ છોરડા રાંધે ને તમે સીંધા જમો. ”

“ ભલે આપુ ! ”

“ જાણે છોરડાઓ ! તમે રાંધું જાણો છો ? ”

“આપુ ! અમને તો એખા રાંધતાં આવડે. બીજું કંઈ નહિ.”
છોકરાઓએ ભાત રાંધ્યા. ને એ ભાતે આખી ન્યાત જમી.

(૮)

સંધ્યાની રૂંઝયો રડી ગઇ છે. અંધારાં ઉતરવા લાગ્યાં છે. તે ટાણે ચલાળા ગામથી દૂર દૂર ઝાડીની અંદર એક ગાડા-ખેડુ કાંટાની મોટી ધાંસી પોતાના ગાડા ઉપર ચડાવવા મથે છે. પણ ભારે વજનની ધાંસી કેમેય ચડતી નથી. બપોર દિવસથી મથ્યા કરતો એ આદમી આખરે અંધારું ઘેર થઇ ગયે થાક્યો, અને ધાંસી ચડાવવા માટેનું લાકડું ફગાવી દીધું. ધાંસીની એક બાજુ ગાડાનું ઠાકું રાખ્યું, અને બીજી બાજુ પોતે કાંટામાં પોતાની કમ્મર ભરાવી, જોર કરી, સાદ દીધો કે “એ આપા દાના ! ધાંસી ચડાવરાવજો !”

જોર દીધું. ધાંસી ચડી ગઇ. પોતાને એક પણ કાંટો વાગ્યો નહિ. પોતે ગાડું હાંકી ઘેર ગયો. પોતે દાના ભગતની જગ્યાનો હજમ હતો. નામ દાનો હતું. રોજની માફક આજ પણ રાતે એ ભગતના પગ ચાંપવા ચાલ્યો.

“ભણેં આપ દાના ! મારા વાંસામાં બેક કાંટા છે તે કાઢુ નાખજો !” ભગત બોલ્યા. દીવો લઇને હજમ પોતાની નેરણી ચીલી કાંટા કાઢે છે. જુલે છે તો બે નહિ, પણ આખા વાંસામાં કાંટા ! કાંટા ! મોટા મોટા સળા !

“આપુ ! આટલા બધા કાંટા ક્યાં વાગ્યા ?”

“સીમમાં ભાઇ !”

“શી રીતે ?”

“તારી ધાંસી ચડાવી ને, એ રીતે.”

“આપુ ! તમે !”

“હું કેમ ન હોઉં આપ ! તેં મને સંભારીને સાદ કર્યો; તું મારી રાજ ચાકરી કરનારો; ને હું તારું વેણ કાક દિયે ન રાખું ભાઈ !”

“આપુ ! મારી બૂલ થઈ.”

“કાંઈ વાંધો નહિ આપ ! સાધુનાં તો એ કામ છે.”

(૯)

ચલાળા ગામમાં એ સોની ભાઈઓ અડોઅડ રહે છે. બન્નેના ઘર વચ્ચે એક જળી છે. બન્નેને અદાવત છે.

એક દિવસ એ બેમાંથી જે ગરીબડો ભાઈ હતો, તેનો ઘોડો ફળીઆમાં બાંધ્યો બાંધ્યો, વચલી જળીના સળીઆ વાટે પોતાનું મેહું નાખી જીલ ફેરવતો હતો.

જળીમાં બેઠેલા દેખીત્તા સોનીએ પોતાના પાડોશીને હાનિ પહોંચાડવાનો ભારી લાગ જોયો. ધારદાર હથોડીઆર લઈને ઘોડાની જીલ કાપી નાખી. ચાર આંગળ જેટલો જીલનો ટુકડો લગભગ બૂદો થઈ જતાં તો લોહીલોહાણુ ઘોડો જમીન પર પછડાટી ખાઈને તરફડવા લાગ્યો. વેદનાનો પાર ન રહ્યો.

ઘોડાના માલીકનું આખું ઘર એ ચીસો સાંભળીને દોડ્યું આવ્યું. ગરીબ માણસો પોતાના લાડકવાયા ઘોડાને આવી કર-પીણુ રીતે તરફડી મરતો જોઈ ચોધાર આંસુડે રોવા લાગ્યાં. છોકરાં ઘોડાને બાઝી ખડ્યાં. ઘરનો માલીક આપા દાના ! આપા દાના ! એવા જાપ જપવા લાગ્યો.

નાનું શું ગામ : તુરત જગ્યામાં જણ થઈ. ગામઠોઠોના દુઃખની જરાક પથુ વાત જાણતાં દોડ્યા જનાર દાના ભગત જલ્દી સોનીને ઘેર પહોંચ્યા. ઘરનાં માણસો આપુને દેખી પડ્યાં. બોલ્યાં કે “આપુ, અમારા ઘોડાની પીડા જોવાતી નથી.”

“અરેરે ભાઈ ! આવો કાળો કામો કેણે કર્યો ! આપણ અબોલ પશુ ઉપર આ જીલમ ! ભગવાન એનાં લેખાં લેશે ભાઈ ! પણ આ કટકો જીભની સાથે રેવી નો લેવાય ?”

“અરેરે આપુ ! સોતું રૂપું રેવાય, પણ કાંઈ જીભ રેવાય !”

“પણ કાણા સાદુ નો રેવાય ? તું તો આપ સોની છે. તારો તો ઇ કસબ છે. લે ઝટ કર. ધઉનો લોટ પલાળુને લાવો. તમારી ધમણી (પુંકણી) લાવો. દ્યો હું આ કટકો જીભ સાથે ઝાલી રાખું. અને તું આપ ! આ લોટનો રેણુ દઉં. ચારે ફરતો લોટ ચોંટાડુ, સાંધા કર દે. ”

લોટ ચોંટાડ્યો.

“લે આપ ! હવે આ પુંકણીથી પુંક તો ! સાંધા મળુ નશે. લે હું પુંક !”

પોતે પુંકવા માંડ્યું. અને પછી સોની પાસે પુંકાવ્યું. જેમ જેમ પુંક લાગતી ગઈ તેમ તેમ ધાતુનો સાંધા મળી નવ્ય એવો જીભનો સાંધા મળતો ગયો. જેવી હતી તેવી જીભ બની ગઈ. ઘોડો ઉભો થઈને હણહણ્યો. ભગતના હાથ પગ ચાટ્યા. છોકરાં ઘોડાની ડોકે બાજી પડ્યાં. ઘડી પહેલાં કળેજાટ અને કાળો બોકાસો આડનારાં માણસોને આનંદનાં આંસુડે ભીંજતાં લાળી પરમ સતોષ પામતા ભગત ચાલ્યા ગયા. પોતાના ચરણમાં પડનાર એ સોનીને કહ્યું કે “ભણે આપ ! માળે પડે હાથ શીદ નાખતો સો ? મેં કાણું કર્યો છે ! ઇ તો તાળો લેવકસબ, અને ઠાકરની દુવા : બેથી જ બન્યું છે ભા !”

(૧૦)

કલ હીઓના તરફ ભગતનું અંતર કાચવાયું હતું. એક દિવસ જેતપુરનો જેતાણી દાયરો કુંડા ખુમાણોની પાસે નવ્ય છે. ફરતે ચલાળામાં ફરતો બોકાવાળાને ધેર કિતારા કરે છે. પંદર

દિવસ સુધી ચલાળાની પરોણાચ્ચકરી માણીને મહેમાનો કુંડલા ભણી ચાલ્યા. શેલ નદીને કાંઠે આવતાં સહુને વિચાર ઉપડ્યા કે કુંડલા જઈને કસુંબા પાણી શેના કાઢ્યું? ખરચી હતી તે તો ચલાળે કસુંબામાં ખૂટી ગઈ !

“ભણે હાલો પાછા ! ચલાળું ભાંગીએ. ત્યાં કણબણોના પગમાં કાંબીકડલાં ખૂબ ઠણકે છે. ”

દુષ્ટ કાઠીઓએ પાછા આવીને લૂંટ આદરી. ધણું લીધું, પણ ત્યાં તો ધણી વસ્તી પોતાની માલ મત્તા લઈને આપા દાનાની જગ્યામાં પેસી ગઈ. માન્યું કે કાઠીઓ જગ્યાને માથે નહિ આવે ! ત્યાં તો લૂંટારાનું ધ્યાન ખેંચાયું.

“ એલા ! સંધી વસ્તી માયા ઉપાડીને ક્યાં ગઈ ? ”

“ ગઈ હશે જગ્યામાં ? ”

“ હાલો લૂંટો જગ્યાને. ”

કાઠીઓ જગ્યામાં પેઠા. એણે મરજદ મેલી. ઠાકરના ધરની એળ લીધી. દોડીને આપો દાનો આડા ઉભા રહ્યા. કહ્યું “ ભણે આપ ! ગામને લૂટ્યું ઇથી ધરાણા નથી ? તે હવે ઠાકરની મરજદ લોપવા આવ્યા છે ? અને ભૂલી ન જાવ, કે હું કાઠી-ભગત છું. ”

કાઠી ન માન્યા. લૂંટ આદરી. એ ફૂરતા ભાળીને ભગતે ગાયની માફક આકાશ સામે જોઈ ભાંભરડા દીધા. એનાં મુખમાંથી ધા નીકળી કે “કાઠી સહુ પોઠી બનશે” કાઠીઓ કેવળ વેદીઆ બની જશે ! (આજે કાઠીની એજ દશા થતી દેખાય છે.)

કાઠીની ફાજમાં મીરાંજી ધંધુકાઓ હતો. એને ન્હાવું હતું. જોરાવરીથી જગ્યાના સાધુને હુકમ કર્યો કે “મને સીંચીને નવરાવ.”

ત્યાં ભગત દોડ્યા: “ એ આપ ! ભણે સાધુહીં સંતાપવો રેવા દે. હું નવરાવાં, હાથ્ય આપ ! ”

કૂવાની પાળે મીરાંજી ધધૂકીયો નહાવા બેઠો. ભગતે ડાલ સીંચી સીંચીને મીરાંજીના માથા પર પાણી રેડ્યું. રેડતાં રેડતાં કહ્યું કે “તાળે માથે ઝાઝો મે વરસે બાપ ! માળી આંતરડી ખૂબ ઠરી છે !”

ઝાઝો મે, પણ ગલોલીનો ! મીરાંજીને માથે એ મે’ બરાબર વરસ્યો. લૂંટારાઓ કુંડલે જતાં, રસ્તે નદીમાં વાધરીના વાડા આવ્યા. વાધરીએ વિચાર કર્યો: “રોજ શિયાળ મારું છું તે આજ તો આ કટકમાંથી જ એક ઢીમ હાળી દઉં.” એવું વિચારી, ઝુંપડામાં બેઠાં બેઠાં, ઝુંપડાની સાંઠીઓમાંથી બંદૂકની નાળી બહાર કાઢી, બઝાકો કર્યો. મીરાંજી મોખરે હતો. એને જ ગાળી ચોંટી. પોતાના જ લોહીમાં એ તરબોળ બનીને નહાયો.

*

*આ કુષ્કૃત્યને કારણે આજ સુધી જેતપૂરના કાઠીઓ સામે ચલા-જાની જગ્યાને અપૈયો છે. વચ્ચે લોભમાં પડી એક ભગતે જેતપૂર તરફથી હાથીની ભેટ સ્વીકારી હતી.

જેતાણી પાછીને બહુ એ દિવસોની કફવા લાગી હોય તેમ આજે એ કુળ પાચમાલ છે.

(૧૧)

“ઈ” છે ભણે ? શાદુળ ભગત ટોલીઆ લાંગતો છે ?”

“હા બાપુ ! સાચોસાચ ! શાદુળ ભગત ન્યારે અજાણમાં બેસે છે, હાથમાં ઠડતાળો લઈને ન્યારે ધ્રુવરની વાણી લેપાડે છે, ત્યારે એ અગમની હારે એકાકાર માય છે. એની આંખો કાયા ઉઘળા મારે છે. આંખો ધેધર બને છે. અને એ આ-વેશમાં એવું તો જોશ કરે. છે, કે ગમે તેવા મનગત ટોલીઓ ખસી કઢાક કરતો વૂટી પડે છે.”

“જોહોહો ! રંચ છે એની ભગતીને બાપ ! એવા કેટલાક ટોલીઆ તોભ્યા ?”

“કાંઈ પાર નથી રહ્યો બાપુ !”

“ભાઈ ! ભાઈ ! તવ્ય તો બણું માળે યાનાં દરશન કરને રામ-રસ પીવો પડશે.”

“ભલે બાપુ ! આ વખતે તરણેતરને મેળે વાત.”

*પરબ વાવડીની જગ્યાના સાધુ શાદુળ ભગતની ભક્તિ વિશે આપા દાનાએ આવી કેં કેં વાતો સાંભળી. અંતરમાં અચંબો થયો કે આ શી વાત ! ઇશ્વરના રંગમાં રંગાઈ ગયેલો પુરૂષ આટલો અધો કેમ ઉછળ્યો કેમ દેખાડે ! એની વૃત્તિઓ તો ઠરીને શીતળ થઈ જવી જોઈએ.

પાંચાળમાં થાન પાસે તરણેતરનો મેળો ભરાય છે, ત્યાં આપા દાના વરસોવરસ જતા તેમ આ વખતે પણ ગયા. શાદુળ ભગતને કહેવરાવ્યું કે “આપની પ્રભુ-વાણી સાંભળવી છે.”

શાદુળ ભગતને ખબર પહોંચેલા કે પોતે ઢોલીઓ કેમ ભાંગે છે તે જોવાની આપા દાનાને આકાંક્ષા છે. શાદુળના અંતરમાં અહંકારનો કેટો પુટયો. એણે તે દિવસ રાતે ભજન જમાવ્યાં. શાદુળ ભગતનાં માણસોએ આપા દાનાને કહ્યું “ભગત ! ઢોલીઓ મગાવી દો.”

“ભલે બાપ !”

ઢોલીઆને બદલે ભરવાડનાં વાસમાંથી એક તકલાદી ખાટલી મગાવી : “લે બાપ શાદુળા પીર ! યાને માથે બેસ.”

શાદુળના સેવકો હસ્યા : “અરે આપા દાના ! આ ખાટલી ઉપર એસીને ભજન શે’ થાશે ! મોટા ઢોલીઆ ઝીંક નથી આવતા ને ?”

“કાણું કરવો બાપ ! આસેં ઢોલીઓ કેમણુ આપે ? છ તો ઠાકર ઠાકર ! ખાટલી ભાંગે છં યે કાંઈ ઓછી વાત છે બાપ ! હાં, ચલાવો.”

*આ જગ્યાના સ્થાપક સંત દેવીદાસજી જતાંત આજી આજશે.

શાદુળ ભગતે કડતાલ ખખડાવીને સૂર ઉપાડ્યો:

“એ છ મારે રામે રામે રામબાણુ વાગ્યાં !”

ઢોલક, મજરાં, એકતારો અને આખી મંડળીનો નાદ: તમામની જમાવટ થઇ. દિશાઓ ખડખડવા લાગી. ખાટલીના પાયા ડગમગી ગયા. આપા દાનાએ સાદ કર્યો “વાહ આપ શાદુળ ! ધન્ય તાળી ભગતીને !”

તેમ તેમ તો શાદુળ ભગતને નશો ચડ્યો. શરીર પછડાટી દેવા લાગ્યું. હમણાં જાણે ખાટલીનો જુકકો થશે !

પણ પલકમાં તો કોણ જાણે શાથી ખાટલીના પાયા ડોલતા બંધ પડ્યા. શાદુળ ભગતે ભીંસ દીધી એટલે પાયા ઉલટા સ્થિત થયા. જાણે લોઢાના ચાંભલા ખોડાઇ ગયા.

ભજનની ઝીંક ખેલી : આવેશના ઉછાળા વધ્યા. નશો ગગને ચડ્યો. શરીર જાણે તૂટવા લાગ્યું.

પણ ખાટલીના પાયા ચસકતા નથી.

ભજનિક થાક્યો. અધરાત થઇ.

“એ છ મારે રામે રામે રામબાણુ વાગ્યાં !”

એ ચરણુ દીલું પડ્યું. શાદુળ ભગત ખાટલી પરથી ઉઠી ગયા. આપા દાનાએ પૂછ્યું “કાં આપ ! ખાટલી ભાંગી ને ?”

શાદુળ ભગતે નીચું જોયું.

“મારે જાણે શાદુળ ! તું તો લાથતો સો, કે મારે રામ રામે રામબાણુ વાગ્યાં !” રામે રામે રામબાણુ વાગ્યાં તોય તું આવડા કુદકા કેમ કરને મારી ચકલ આપ ? મુઠે તો આપ ! જરાક એક બૂડી અકુ ગી’ છે, ત્યાં તો હું ટાઢોબાળ થઈ ગો સાં ને તો હું રામે રામે રામબાણુ વાગ્યાં તોય આવડો જોર કોણનો !”

શાદુળ ભગતની પાંપણુ ધરતી ખોતરી રહી છે. એનો મદ ગમેલો જોઈને છેવટે આપા દાના ખોલ્યા:

“જો બાપ શાદુળ ! દુન્ય ધોખો લગાડશ મા. તોહિં એક વાત ભણુવા આદો સાં. ગરીબ બચારાં લોકાના ધરમાં વહુ આણો વળુને આવે, તયેં એક ઢાલીઓ લાવી હોય. બીજો ઢાલીઓ કીસેથો હોય ? એમાં તું ધરેધરના ઢાલીઆ ભાંગતો ફરછ, ઇ કેટલો મોટો પાપ ! માણસું કેવા નિસાપા નાખે ? એ બાપ ! અંતરમાં રંગાઉ જ. બહારનો તમાસો કેવા સાર કરવો ?”

શાદુળ ભગતનો ગર્વ ગળી પડ્યો. તે દિવસથી એણે ઢાલીઆ ભાંગવાનો ધંધો મૂકી દીધો.

(૧૨)

ભગતની નિર્લોબી પ્રકૃતિનાં થોડાંએક દૃષ્ટાંતો મળી આવે છે. એક વાત એવી ચાલે છે કે ભાવનગરથી ઠાકોર વજ્રેસંગજીએ, દાના ભગતની, સિદ્ધિઓની વાતો સાંભળી એની મસ્કરી કરવા માટે લાકડાનું બનાવટી નાળીએર બનાવી, લૂગડામાં લપેટી, પોતાનાં મહોર સિદ્ધા સહિત જગ્યામાં ભેટ મોકલાવ્યું. ભગતે પોતાની મસ્કરીથી માકું નહિ લગાડતાં, સહુ માણસો વચ્ચે એમ ને એમ નાળીએર હલાવીને પાણી ખખડતું બતાવ્યું. પછી એની એ સીલ-બંધ સ્થિતિમાં પાછું ભાવનગર મોકલી દીધું. ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ સાચું નીકળ્યું. ભાવનગરના ઠાકોર ચલાળાની જગ્યામાં કરજળું ગામ સમર્પણ કર્યું.

ભગતે જવાબ કહાવ્યો: “ના રે બાપ ! સાધુને વળી ગામ કેવાં ? ઇ તો ખેડુતનો સંતાપ હશે એટલે જ આપણને દેતા હશે.”

ગામ ન લીધું. પણ ઠાકોરે મહા મહેનતે ભગતને મનનીને છ સાંતી જમીનનો જગ્યામાં સ્વીકાર કરાવ્યો.

ખીજી વાત ગાયકવાડી સૂબા વિઠોબા વિષે બોલાય છે. એમાં પછી ચમત્કારની ભેળ સેળ કરવામાં આવે છે. કહે છે કે ગરીબ બિચારો વિદુ વડોદરા રાજનો એક ઘોડેસવાર હતો. એ જાતનો મહારાષ્ટ્રી બ્રાહ્મણ હતો. એક દિવસ એની વેળા વળી. ઘોડેથી એ હાથીની અંબાડીએ ભેટો. કાઠીઆવાડમાં ગાયકવાડનો સૂબો બનીને આવ્યો. કોઇ કાઠીને હાથીને પગે બાંધી છુંદતો, કોઇને દંડતો, પીટતો, એમ કાઠી કોમને જર કરતો ચાલ્યો આવે છે. કાઠીઆવાડમાં હાક બોલી કે વિઠોબા આવે છે ! દાવાનળ આવે છે. પેશકશી ન બરે તેના ગરાસ આંચકી લઇ ધુળ ચાટતા કરે છે.

કાઠી કોમના એ મહાકાળ જેવા વિઠોબાના ઓળા બગસરાના કાઠી દરબાર હરસરવાળા ઉપર ઉતર્યા. હરસરવાળાને અમરેલી લઇ જઇ પ્રગમાં પાંચ શેરની બેડીઓ પહેરાવી કેદમાં પૂર્યાં.

પરંતુ શતે એક કૌતૂક થાય છે. રાત વીતે, ને સવાર પડ્યે પહેરંગીરે જુવે તો હરસરવાળાની પગબેડી તૂટીને દૂર પડી હોય છે.

એક વાર, બે વાર, ને ત્રણ વાર બેડીઓ તૂટી, ત્યારે વિઠોબાને કાને વાત પહોંચી. વિઠોબાએ આવીને પુછ્યું :

“ હરસરવાળા ! તારી બેડીઓ કાણ તોડે છે ! ”

“ મને ખબર નથી. હું કાંઇ જાણતો નથી. ”

“ તું કાંઇ કરે છે ? ”

“ હા, મારા ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરું છું. કાંતે એ દોહ બોલીને સુઈ છું કે

જાણેથી જાણે, સાલનું કરે સરીર,
જડીયલ હોય જંહાર, જાણે લઇ કાને જાણ.

અને ખીજો દોહો :

કાઠી કુળ ઉત્તમજ કુળ, વધારણ વાલું
સંસારી સુખ ઉપે, કામલ જાણ કામલ !

“ એ દાનો ભગત કાણુ છે ? ”

“ ચલાળાનો કાઠી સંત છે. ”

“ મને મુલાકાત કરાવીશ ? ”

“ હું પુછી આવું. ”

હરસરવાળો ચલાળે આવ્યો. વિઠોળાની વાત કરી. બાળા બોળા ભગતે જવાબ દીધો કે “ ભણું બા ! માળે સૂયાની કાંઈ પડી નથ. હું સાધુ માણસ, સૂબાહી મળવાનો મુંહે નો આવડે. આંહી ઠાકરની જગ્યામાં રસાલો રૈયાસત કે છડી નિશાન ન હોય. ગરીબ સાધુડાં બ્હી મરે. ”

“ પણ બાપુ ! વિઠોળા આવ્યે અમને તમામને બહુ સારા-વાટ થશે. ”

“ તો ભણું ભણ્ય યાને, કે સાદે પોશાકે એકલો આવવો હોવે તો આવે. ભેળા ચોપદાર ચપરાસી નો લાવે. ”

દક્ષિણી બ્રાહ્મણને વેશે વિઠોળા ચલાળે આવ્યો. સત્તા અને સાયબી એણે ચલાળાના સીમાડા બહાર રાખી દીધાં. તે દિવસ મકર શંકરાત હતી. બ્રાહ્મણો જગ્યામાં માગવા જતા હતા. વિઠોળા પણ એ ટોળામાં ભળીને ચાલ્યો. બડપછેડીઓ સાદો ભગત, રોજની માફક, આજ પ્રભાતે પણ જગ્યાને ઓટ બેસીને જુવારના સુંડમાંથી બ્રાહ્મણ સાધુઓને ખોળે ખોળે જુવાર આપે છે. એને વિઠોળા દિવાન આવ્યાની જરાયે પરવા નથી. સહુની સાથે વડોદરાનો દિવાન પણ ઓટા સામે ઉભો છે. ભગત એના બોલાવ્યા વિના બોલતા નથી, એની સામે નજર પણ માંડતા નથી. વિઠોળાએ તો પોતાની સન્મુખ પ્રજુની સત્તાનો સુખો દીઠો.

સહુ બ્રાહ્મણ સાધુઓ ઝોળી ધરીને ભગતના ખોળામાંથી જુવાર લઈ રહ્યા છે, તે વખતે વિઠોળા પણ આવ્યો. સન્મુખ ઉભા રહીને એણે પોતાનો દુપટ્ટો ધરી રાખ્યો. બોલ્યા કે

“બાપુ ! મને પણ આપો !”

“ભણે બાપ ! વિઠોબા, તમુંહી જર આપાં ?”

“હા બાપુ ! હું પણ પરદેશી બ્રાહ્મણ છું. ખોખો પાથરીને માગું છું. જર માટે જ આ મુલકમાં આવ્યો છું.”

“તવ્ય તો ભણે આલે વિઠોબા ! આ લે ! આ લે ! આ લે !

એમ પાંચ ખોખા જુવાર નાખી, તોય વિઠોબા પાલવ તારવતો નથી. ભગત છઠ્ઠો ખોખો નાખવા જાય, ત્યાં પડખેથી એક કાઠી ખોલ્યો :

“આપા ! બસ કરો. કાઠી સાર કાંઈક તો રાખો ! બધી ય દુધ દેશો ?”

કાઠીઓની લૂંટકાટથી કોચવાયેલા ભગતે આંખ ફેરવી :
“કાઠી સાદુ ! ભણે કાઠી ગરાસ ખાશે ? કાઠીના કરમમાં જર માતાજી રેશે ? ઠાકર ભણે ! ઠીક, હું તો અટકું છું.”

છઠ્ઠો ખોખો ભગતે સુંડામાં પાછો નાખ્યો. અને વિઠોબાને કહ્યું “ભણે વિઠોબા ! જ લાઇ ! કાઠીનારથી દારૂ સુધીની જર ઠાકર તને-તારા રાજને અર્પણ કરે છે. અનીયા કરીશ મા લાઇ ! અને એટલેથી સંતોષ વાળજે.”

વિઠોબા ફોજ લઈને ઉપડ્યો. પાંચ મહાલ જતીને પાછો આવ્યો. ખોલ્યો : “બાપુ ! હું જગ્યાને પાણીઆ ગામ દઉં છું.”

“ના બાપ ! બાવાને ગામ ગરાસ ન હોય. ઠાકર એમાં રાજ નહિ બાવાઓ બાધી મરે.”

“પણ બાપુ ! મેં તો સંકલ્પ કરી નાખ્યો છે.”

વૈષ્ણવના ગોંસાઈને દે. એને ભોગ વાલો છે.”

“બાપુ ! સોનારીયું આપું !”

“ના બાપ, ના ! સાધુ ગરાસતો મળપણ સામે તો જોઈ જાય. અમારે ન ખપે. અમે તો આકાશ સામે મીઠ માંડારો.”

ભગતને પગે પડી, આગ્રહ કરી, વિઠોબાએ સોનારીયાની સો વાંધા જમીન કાઢી દીધી, અને ૩ ઉપર મળે એક આનો જગ્યાનો લાગો ઠરાવી દીધો.

લોકો માને છે કે ભગતના હાથથી લીધેલા જીવારના પાંચ ખોખા એને લાખ્યા મુજબ બરાબર ફળી પડ્યા. અમરેલીના પાંચ મહાલ બંધાઈ ગયા.

(૧૩)

પાંચાળમાં ચાન પાસે તરણેતર (ત્રિનેત્ર) નામનું શંકરનું તીર્થધામ છે. વરસોવરસ ત્યાં મેળો ભરાય છે. પાંચાળના બધા જાકતો બેળા થાય તેમાં ચલાળેથી આપો દાનો પણ દર વરસે આવી જેઠ મહિનાથી ભાદરવા મહિના સુધી મુકામ કરે છે. એક વખત ભગતે જત્રાણુઓનો પોકાર સાંભળ્યો કે પાળીઆદ ગ્રામના કાઠી પાતા મનનો દીકરો વીસામણ મન મોટો લૂંટારો જાગ્યો છે. વીસામણ વાટમાં ઝોડા બાંધીને વટેમાર્ગના જનમાલ લૂંટી જાય છે. પાંચાળના રસ્તે રસ્તા એણે શંધી લીધા છે.

ભગતના મનમાં વિચાર થયા જ કરે છે કે “કાક દિ વીસામણને ને મારે ચાર આંખ્યું બેળા થાય તો દીક.”

ચાનનાં દેવળો પર ચપ્પવવાની ધન્યો એક પોઠીઆ ઉપર લાદીને આપો દાનો પોતાના સાધુઓ સાથે પાંચાળ જાય છે. વનરાઈમાં ઝાંઝ પખાળ અને કડતાલોના નાદ સાથે હરિજન ગવાતાં આવે છે.

માંડવના કુંગરા જાણે હરિજન બનીને સાથે સાદ પૂરાવે છે.

માંડવ ઉપર ઝોડા બાંધીને બેઠેલા વિકરાળ ધાડપાકુ વીસામણ પોતાના કાઠીઓને કહ્યું કે “જવ, કાક રેશમીનો પોઠીઓ લાગે છે. લૂંટી લ્યો.”

તપાસ કરીને કાઢીઓ બોલ્યા “પણ આપા વીસામણ ! એની હારે એમ્મો દાનો લગોટો છે. ઇ સાધુ કેવાય.”

“તો એને લૂંટશે મા. બેળાં જત્રાણુઓ છે તે તમામને ખંખેરી લેજો.”

લૂંટારાઓએ ભક્તમંડળને ઘેરી લીધું, અને ત્રાડ પાડી કે “માલમત્યા મેલી દો હો.”

દાનો ભગત સહુની મોખરે આવીને પૂછ્યા લાગ્યા કે “લાઈ ! પેલો મુઠે લૂટો, પછે આ સહુને.”

“તું ખસી જ ભગત ! તુને ન લૂંટવો એવી અમારા સરદારની આજ્ઞા છે.”

“તબ્બ તો તમાળો સરદાર સાવ હૈયોવોણો નથ દેખાતો કિસે છે તમાળો સરદાર ?”

“સાર્મેના કુંગરા માથે.”

“લલા થઉને મુઠે ત્યાં સુધી લઉ જવ. પણ ખુશીથી આ સંધને લૂંટ લેજો !”

ભગત કુંગરા ઉપર ગયા. અસર જેવો લૂંટારો વીસામણ વાંકડી મૂકે ને વિકરાળ ચહેરે બેઠો છે. લૂંટનો માલ લગલા મોઢે પડેલો છે. અને એક મંગાળા ઉપર બે મોઢા હાંડલાં ચડેલાં છે. ખાવાનું રંધાતું હોય તેવું લાગ્યું.

“લણે આપ વીસામણ ! તું ભગવાનનાં જત્રાણુ લૂંટતો છે આપ ! હું તો કામધેનની ટેલ કરતો સા.”

લૂંટારો બેપરવાઈથી બોલ્યો : “લણે ભગત ! હું ભગવાન અગવાનમાં કણોય સમણું નહિ. તું ને તારા ટેલીયા લાભા જવ. ખીજાં જત્રાણુહી તો લૂંટવા જ જોશે.”

“આપ વિસામણ ! હ તો તું જેવો સાધુ છો તેવો નથ તારા હારે લાભનારહી તું લૂંટવા દે ખસી !”

લૂંટારાની આંખોની બન્ને ભમર ખેંચાણી: “કમણ છે ઇમડો માટી, કે માળી હારે હાલનારહી લૂટે ?”

“તવ્ય બાપ ! માળી હારે હાલનારહી હું કીં લૂંટાવા દીયાં ? પેલાં મુઠે વીંધુને પછેં સૈને લૂંટો.”

લૂંટારા કાંઈક ખંચકાયા. દાના ભગતે આગળ ચલાવ્યું :

“બાપ વીસામણ ! મેં તો જાણ્યોતો કે આ હાંડલાં ચડ્યાં છે, તે અમે જુખ્યા સાધુડા તાળી હારે શીરામણી કરશું. આ હાંડલીમાં કાણું ઓર્યોં સે ભાઈ ?”

લૂંટારો લજવાઈ ગયો. અંદર આખા એક ઘેટાનું માંસ રંધાતું હતું. જીભ ઉપર શરમ ચડી બેઠી. જૂઠો જવાબ દીધો કે “ચોખા ચડે છે.”

“ચોખા તુહેં વાલા છે બાપ ?”

“વાલા તો હોય જ ના !”

“ત્યારે બાપ ! આ જુખ્યાં દુઃખ્યાં જત્રાળુહેં દીધે યાનાં કિર્મીં પેટ કરહે ! તુહેં દુવા દેહે ! લાવ્ય લાવ્ય બાપ શીરાવીએ.”

હાંડલી પાસે જઈને ભગતે ઢાંકણી ઉઘાડી. લૂંટારાના ભોંઠા-મણુનો પાર નહોતો. હતો ઘાતકી, પણ લાજ શરમ નહોતી છૂટી.

પરંતુ માંસને બદલે ચોખાની ફેરમ છૂટી. હાંડલીના મ્હોંમાં ઘોળાપુલ ચોખા ઉભરાણા.

“બાપ વીસામણ ! જીમી આસ્થા, ઇમું ભગવાન આપતો છે. તાળી આસ્થા તો જજ્યર છે. તું તો રામદે પીરનો અવતાર છે અને તાળી આ દશા ?”

વીસામણ પગમાં પડી ગયો.

“તું બહારવટીયો છો. જીમી તાળી બરછી વાગતી છે ને, ઇમાં જ તાળાં વેણુ વાગશે.”

“કિસે જાઉં ?” લૂંટારાના હૃદયબંધ તૂટી ગયા.

“ પાળીઆદ જા બાપ. ઠાકરના નામની ધજા બાંધીને. તુલે
ગળ ચોખા વા'લા છે ને, એટલે ગળ ચોખાનો સદાવ્રત બાંધીને
બાપ ! ને કામધેનને સેવતો રે'જે. ”

વીસામણે ત્યાં ને ત્યાં હથીઆર ભાંડ્યાં. ડોકમાં માળા નાખી.
પાળીઆદમાં ચાનક સ્થાપ્યું. દાના વીસામણની જોડલી ગવાવા લાગી:

દાનો વીસળ દો જણ્યા, લલકળ ઉઠા લાગ્યા,
અંધારું અળગું ઠયું, જ'યે સારી ભાગ.
પોથાં ઘોથાં ને દીપજાં, વાંચે ચારે વેદ,
બીતર દેતલ લેદ, વચને અમુલખ વીહળે.

(૧૪)

ધ જડી ગામના કાંઈ ગધેની એક જુવાન દીકરી. હતી.
કાંચેનું નામ લાખુ : લાખુને રાણપર ગામે પરણાવેલી. પણ
લાખુ પોતે જડી મોટી, અને ધણી હતો હેલબટાવ : લાખુમાં
એ લ'પટનું મન ઠયું નહિ. મારી કૂટીને એણે લાખુને ધરતો
કાઢી મૂકી. ચલાળામાં પોતાનું મોસાળ હતું ત્યાં આવીને લાખુ
મામાની ઝોથે રહી. એના ધણીએ તો નવી સ્ત્રી કરી. એટલે
લાખુના મોસાળીઆંથે પણ વિચાર કર્યો કે આપણે લાખુને
બીજે ક્યાંઈક દઈ દઈએ. પણ લાખુએ ન માન્યું.

કુઃખની દાઝેલી લાખુએ પોતાના જીવને ધમકામમાં
પરોણમાં માટે આપા દાનાની જગ્યામાં ગાયમાતાઓની ચાકરી
આદરી દીધી. પણ એ બોળી જુવાનકી પોતાના મનનાં નિકાસ
છેવટે ન દબાવી શકી. જગ્યાના જ કાંઈ દલકા જાવાના
સમાચારમાં નિર્દોષ લાખુ ફસાઈ પડી.

લાખુને ઝોધાન રહ્યું. ગામમાં અને ગરબામાં એની
જાનનામી થવા લાગી. લોકો બોલતાં થતાં કે “ સંજે ગરબામાં

ધરધી નહિ ને આપાના ખુંટડાઓમાં જઈને રહી. ” સગા વ્હાલાંએ એને તિરસ્કાર દીધો. ધરતી પોતાને ક્યાંયે સંધરે તેમ ન લાગવાથી છેવટે પાણીનો આશરો લઈ આપઘાત કરવાનો મનસૂબો લાખુના અંતરમાં ઉપડવા લાગ્યો.

અધરાતે જખ્યાનાં સહુ માણસો ઝંપી ગયાં એટલે લાખુ કૂવાકાંઠે ગઈ. “હે આપા દાના !” એવો નિસાસો નાખીને મંડ્રણેથી પડતું મેલવા જાય છે ત્યાં કોઈએ એનું કાંડું ઝાલ્યું.

કાંડું ઝાલનાર આપા દાના પોતે જ હતો. સહુ ઉંઘી જાય ત્યારે આપાને જાગવાની અને જખ્યામાં આંટા દેવાની ટેવ હતી.

“લાખુ ! એટા ! કુવામાં પડીને હાથ પગ શીદ લાંગતી છો ? તાળા પેટમાં તો બળબદર છે. ઇ કોઈના માર્યો નથી મરવાનો. નાહક શીદ વલખાં માર રહી છો ?”

લાખુ રોઈ પડી : “આપુ ! હું ક્યાં જઈને સમાઈ ? જીવતાં મને કોણ સંધરશે ?”

પંપાળીને ભગત બોલ્યા : “દીકરી ! ઠાકર તુહેં સંધરશે. આ જખ્યામાં તાળા સાચા માવતરનો ધર જ માનજે.”

ભગત લાખુનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા. નવ મહિને એને દીકરો અવતર્યો. દીકરો છ મહિનાનો થયો એટલે ભગત પોતે જ મંડ્યા તેડવા ને રમાડવા. પોતે જ એનું નામ ‘ગીગલો’ પાડ્યું. સાત વરસની અવસ્થા થઈ ત્યાં ગીગલો વાછરૂ ચારવા મંડ્યો. એથી મોટો થયો એટલે મંડ્યો ગાયો ચારવા. એમ કરતાં ગીગલો આવીસ વરસનો બુવાન જોઈને બન્યો. રાત અને દિવસ બૂચ તરસ જોયા વિના ગાયોનાં છાણ વાસીદાં અને પહર-ચારણમાં ગીગલો તક્ષીન બની ગયો છે. જોબનના કૂદા રંગ એને ક્યાંયે બેઠો નથી.

એવે એક દિવસ પાળીયાદથી વીસામણ ભગત આપા દાનાના અતિથિ થયા છે. સવારને પહેર આપો વીસામણ અને આપો દાનો એટલે બેઠા બેઠા સાધુ બ્રાહ્મણને અને અપંગને જીવાર આપે છે.

સન્મુખ ગીગલો આયોનું વાસીદું કરે છે. માથા પર જાણના ડા ઉપાડી ઉપાડીને ગીગલો એક ઠેકાણે ઢગલો કરે. માથે મે વરસે છે, તેથી સડલો ચુવે છે. જાણના રેગાડ ગીગ-ના મ્હેં ઉપર તરખેળ ચાલ્યા નય છે. એ દેખાવ જોઇને પાપો વીસામણ જોલ્યા “આપા દાના, હવે તો હદ થઇ. હવે ! ગીગલાને માથેથી સુડો ઉતરાવો !”

“આપા, તમે ય સમરથ છો. અને આજ જમાને આંગણે તિથિ છો. તમે જ ઉતરાવોને !”

આપા દાનાએ ગીગાને સાદ દીધો. “લણું ગીગલા ! સુડો તાર નાખ. આસેં આવુને આપા વીસામણને પગે લાગ.”

“બાપુ ! મારા હાથ જાણાળા છે. અવેડે ધોઇ આવું.”

“ના ના બેટા, ધોવાની જરૂર નથી. છ ને છ આવ.”

બેટો પડતો પડતો ગીગલો બગડેલે હાથે આવ્યો. આવેથી ય સંતોને પગે પડવા લાગ્યો. ત્યાં તો આપા દાનાએ એના જાણા હાથ પોતાના ગુલાબ સરખા હાથમાં ઝાલી લીધા. ને પું “ગીગા ! બાપ ! તારે આવોજી પરસન છે. તું અમથી થથી મોટો. આજથી તું ગીગો નહિ, પણ ગીગડો પીત્ર !

પોતાને હાથે ભગતે ગીગાનું મ્હેં લૂછી નાખ્યું. જાણના ડા નીચે ઢંકાયેલી વિજ્ઞાતિ ગીગાના મુખમંડળ પર રમવા ગી. એના અંતરમાં નવાં અજવાળાં થઇ ગયા. અંતરમાં મ રહેલાં કપાટ ઉપડી ગયાં.

“લણુ કિસે ગઇ ?”

ભગતે ગીગાની માતાને સાદ કરી બોલાવી. તે દિવસ જુવા-ની રાખ કરાવી. એ નીચ જમીનમાં ગણાતાં ગધે મા-દીકરાને તાનાં જ બેળું એક જ થાળીમાંથી ખવરાવ્યું. પાપો દાના પુડોશીના પગમાં માથું ઢાળીને જોલ્યા “માતાજી આ હાથે મેડો : દાકરને બસે થઇ ગયો. તુંમાં આપ નોવું. હું

તો ઓલીઆની જનેતા હતી. તુને દૂલવતલ દુનિયા મહા પાપમાં પડી. લે હવે. દીકરાની સિદ્ધિ દેખીને આખ્યું ઠાર, માવડી !”

“ અને બાપ ગીગલા ! આજ આપણે બેળાં બેસીને રાખડી ખાધી. અટલે આજથી ધરમની ધજા બાંધીને તું બૂખ્યાં દુઃખ્યાંને રાખડી દેતો જા ! ”

ગીગા ભગતની જૂદી જગ્યા બંધાણી. રાખરોટલા હડેગટ કાલવા લાગ્યા. ગાયોનું પણુ ધણુ બંધાઇ ગયું. એવામાં ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાંથી વિકરાળ ખાખી બાવાની એક જમાત જત્રા કરતી ચલાળે આવી ઉતરી. અને તે સમયના રીવાજ પ્રમાણે આ જૂદી બાવાઓએ દાના ભગતની જગ્યામાં માલપૂવાની રસોઇ માગી. તે વખતે દાના ભગતને દેહ છૂટી ગયેલો. પોતે તો જતિ મુશ્કેલ હતા, એટલે જગ્યાની ગાદી ઉપર પોતાના ભાઇને વંશ ચાલેલો. તેમના કુટુંબી દેવો ભગત ગાદીએ હતા. આ ભગત ડાહી ડાહીને જે કાંઈ આવે તેને એમજ કહેતા કે “જાઓ ગીગલા પાસે !” એ જ રીતે ખાખી માવાઓને પણ આપા દેવાએ ગીગા ભગતની જગ્યામાં મોકલ્યા. ગીગાએ તો નિયમ પ્રમાણે જુવાર આપવા માંડી. ખાખીઓએ મીઠાઇને ભગતને બહુ કોચવ્યા. માર માર્યો, લૂંટી ઝુંટીને ખાઇ ગયા.

ચલાળામાં રહેવું હવે ઉચિત નથી એમ માની ગીગો ભગત ગાયો લઇને ચાલી નીકળ્યા. આંબા, અમરેલી, સીમરણ, અને ગેરમાં ચાચઇ, એમ જગ્યાઓ બાંધી બાંધીને છ વર્ષ કાઢી ગાખ્યાં. ત્યાં ચાચઇમાં પણ દરબાર માણુશીયાવાળાના ભાઇ વાજ-પૂરવાળાએ, ભગતની ગાયો પોતાની વીડીમાં પડવાથી ભગતના લવવાને માર્યો, તેથી ગીગા ભગતે સતાધાર નામના ગિર-ગામમાં જઇ જગ્યા બાંધી.

વીસાવદર ગામથી ત્રણ ગાઉ ઉપર ગિરના કુંગરાની અને પીચ જંગલની વચ્ચે કેવળ સતના આધારે સ્થાપેલા આ સતના-

ધાર ધામમાં આપા ગીગાની કશ્ણા બે ધારાઓ વાટે વહેવા લાગી. એક ગૌ-સેવા : ને બીજી ગરીબ-સેવા : ગિરના કુંગરામાં ગાયો માટે ચરણનો તોટો નહોતો. શ્રદ્ધાળુ ગામડીયાં ‘આપા ગીગા’ને નામે પોતાનું કંઈક કલ્યાણ થાતાં જ સત્તાધારને બીલે ગાય ભેંસ કે ઘોડાં બાંધી જતાં અને તે જ રીતે જાશ દૂધ વિના દુઃખી થતાં દીનજનોને ભગત એ પશુ પાછા ભેટ દેતા. બીજી બાજુ આદેથી ને ઓરેથી અપંગો, રક્તપીતીઆં અને અશક્તો આબરો પગ ઢરડીને સત્તાધાર ભેળાં થઈ જતાં. એટલે ત્યાં એને કશી સગ વિના રાબરોટી અપાતાં. સત્તાધાર તો જૂના સમયનું અનાથ-આશ્રમ હતું. ગીગો માનવીને દેતો, તેમ ઇશ્વર પણ ગીગાને દઈ જ રહેતો. મુસલમાન જાતના એ ગર્દક સંતને જગતના જાતિભેદ તો ટળી ગયા હતા.

(૧૫)

ચલાળા ગામમાં ઉકા દોશી નામના એક વેપારી રહે. હાટમાં ન માથ એટલા ધીના ફૂડલાઃ દોઢસો મણ તેણે ભરેલી લોહાની કાઠીઃ ધીકતો વેપાર : હાટ તો જાણે હાંફું જાય છે.

“આપા !” ઉકા દોશીએ ભગતને કહ્યું, “આપા, અમને જગ્યાનું મોદીખાનું આપોને.”

“બહુ સારું જાણું ઉકા ! પણ આ તો મૂંડીવાનું મોલ બજાય : તું આપ જાઓ હાંસલ લેશ મા હો !”

“ના રે આપા, હાંસલની વાત તે હોય ! આ તો મલકમાં હુંટારાનાં ઘોડાં ફરે છે, તે અમે જાતી કોળીને કહી સારીએ કે અમે આપાના મુનિમ છીએ, એવું અમને કામ લાગે નહિ.”

“તો શું આપ !”

જગ્યાના મોદીખાનાનો ઉપાડ થવા લાગ્યો. એ મહિના થયા ત્યાં તો ઉકાએ આપાને કહ્યું “આપા ! આ હિસાબનો ગોટો સારો નહિ. ચોકખું કરી નાંખીએ !”

“તો ભલેં આપ !”

તૂર્ત ભગત દુકાન પર ગયા. ઉકાએ કહ્યું “આપા ! કોઇક તમારો સાખીઓ (સાક્ષી) તેડી આવશે ને?”

“અરે ભણેં આપ ! સાખીયો વળી કિસેથી લાવાં !”

એ જ વખતે ત્યાં એક ઉંદરડી નીકળી. એટલે તૂર્ત જ ભગત બોલ્યા :

“એ ભણેં આ ઉંદરડી આપડો સાખીઓ !”

ઉકાને દાંત આવ્યા : “આપા ! શું બોલોછો ?”

“હા આપ હા ! ઉંદરડી-તો ગણેશનો વાહન : તાળો ય નો રાખે ને માળો ય નો રાખે. ઇ આપડો સાખીઓ. લે ક્યં હવે આંકડો.”

“આપા ! પાંસઠ કોરી લેણી થાય છે.”

ભગત સમજ્યા હતા કે વાણીઆએ પચીસ કોરી વધારી દીધી છે. તૂર્ત પોતે મૂઠી ભરીને કોરી કાઢી : “લે આપ ! ગણુ લે. પણ ભણેં આપ ઉકા ! આ ધર્માદાની કોરી આકરી છે હો !”

“હેં-હેં-હેં આપા ! અમારે તો સુવાળી ને આકરી મણ્યે ય સારી !” લુચ્ચો ઉકા નફ્ટ બનીને હસ્યો.

આંકડો ચૂકાવીને ભગત તો જગ્યામાં ગયા. અને આંહી વાળુ ટાણે ઉકા દોશી દુકાન વાસીને ઘેર ગયા.

ખીડેલી દુકાનમાં દીવો બળે છે. (તે દિવસોમાં તો કોડી-યામાં તેલ ખૂરી વાટ મગટાવવામાં આવતી.) તે ટાણે પેલી સાક્ષી બનેલી ઉંદરડી ત્યાં આવી. આવીને એણે સળગતી વાટચ ઉપાડી. ઉપાડીને કાપડની તાજી આવેલી ગાંસડીઓમાં આંખી દીધી.

હાટ સળગ્યું. તેલની કોઠી, ધીના ફૂડ્યા, કાપડ, તમામના ભડકા આકાશે ચડ્યા. આગ દુકાનને આટો લપ વળી.

ઉઠે આબ્યો. જોતાંની વાર જ બધું સમજી ગયો. લોકોને કહ્યું કે “ભાઈઓ ! કાંઈ ઓલવવાની મહેનત કરશો મા. એ નહિ ઓલવાય.”

ઉઠે દોશી જગ્યામાં આબ્યો. સામે જ ભગત બેઠો હતો. ભગત બોલ્યા “અરેરે બહે ઉઠે ! તાળે તો મોટી નુકશાની ગઈ.”

“આપા ! એ તો તમારા સાખીઆએ સાચી સાખ પૂરાવી. મારાં ફૂડ મને ઠીક નહ્યાં. હવે મને એનો ઓરતો નથી. પણ મારે મૂડીમાં દીકરો પેટ ન મળે ! બહુ મુંઝવે છે. વંશ નહિ રહે !”

“બહે આપ ! કાશીએ જા ! તીરથ ન્હા.”

“અરે આપા ! છ સાડા સાત સો ગાઉ હું એકલે પડે શી રીતે પોશું ?”

“તર્થી આપ ! દ્વારકા જઈ આવ. રણછોડરાય દેશે.”

“ના રે આપા ! એટલે બધે થ ન પોગાય !

“તો આપ ! ત્રાચી જઈ આવ. સાવ ઓર.”

“ના ના. ત્યાં થે હું ન પોશું.”

“તો તુલસીચામ જા. લે ઠીક ! સાવ ઓર. સવારે જઈને સાંજે પાછો વયો આવ્ય.”

“અરે આપા ! છ તો ગર્વ : વચમાં દીપડા ને બાધડા અડે !”

“તર્થી આપ, કાંઈ તીરથ નાયા વિના દીકરો શાય ?”

ઉઠે દોશી જગ્યાને અવેડે નહાયો. નહાઈને આવી આપા દાનને ફરતા આર આટો દીધા. આપોએ પુછ્યું :

“કાં આપ ?”

ઉકા બોલ્યો :

મંઝા જમના ગોમતી, કારી પંથ દેદાર;
અડસઠ તીરથ એકઠાં, દાન તણે દેદાર.

સાંભળીને આપાએ તુળસીનું પાંદડું લીધું. તોડીં
રેસા તપાસ્યા. પછી બોલ્યા “ભણેં ઉકા ! તાળા ન
ચારૂ દીકરા. માળી આશિષ છે.”

“પણ આપા ! એને ભોજનનું શું !”

“ચાર માંથી બે સારા, ને બે ગડગડધાટ !”

ઉકાને ચાર દીકરા થયા. તેમાંના બે, જેનો કુંડલે ને
પ્રવાહ ચાલ્યો, તે સુખી થયા. ને ચલાળે રહેતારા બેને
ગરીબ રહ્યો.

(૧૬)

“બાપ વીસામણ ! હમણે હમણે તું અ
કાળા સાર દેખાઈ ? દિલમાં કાંઈ દુઃખાવો છે ?”

“આપા ! દુઃખાવો તો બીજા શો હોય ? બહુ પા
છે, રૂંવાડે રૂંવાડે પાતક ભર્યાં છે, મનમાં કંપ નથી
જાણે એક વાર ગંગાજી જઈને ન્હાઈ આવું એવું
કરે છે.”

“સાચું બાપ ! ગંગાજી તો તરણતારણી બણાય, ર
તરણેતરને મેળે જાતાં જાતાં આપા દાના અને વી
વચ્ચે વારંવાર આવી વાતો થયા કરે છે. વારંવાર વીજ
દિલ ગંગાજી તરફ દોડ્યા કરે છે. આપા દાના પણ ર

એના આ વિચારને 'સાચું' ! સાચું' ! એવા શબ્દે વધાવી લે છે. પણ કદિ ચોખી હા ના કહેતા નથી.

તરણેતરનો મેળો મળ્યો છે. માનવો માતાં નથી. માંડવના કુંગરાનો પાણે પાણે સજીવન બની જાણે મેળાનાં ભજન કીર્તનમાં ટોકા પૂરે છે. તે વખતે બન્ને જણા માંડવમાં હિલા છે.

આવણ માસનાં સરવડા ઝીંજતી ચોમેરની મરતી લીલી ઓઢણીએ મલકી રહી હતી અને ઠેકાણે ઠેકાણે ધેનુઓનાં ધણ, કંઠે ગુંજતી ટોકરીએ ને પગમાં રમઝુમતાં ઝાંઝરે કુંગરડા ગુંજવતાં હતાં.

આપા દાનાની આંખો દસે દિશામાં રમવા લાગી. પંચાળ-પોતાની પ્યારી જન્મભોમ પંચાળને આવી રણીઆમણી લાળીને ભગતનો પ્રાણ ધજર પ્રતિ આભારે પીમળી પડ્યો. જગતના સાર ઝીલનારી ધેનુઓના સુખ-કલ્લોલ નિહાળી આપાનાં નેત્રો જાણે સુખ-સમાધિના ધેનમાં ઘેરાવા લાગ્યાં. વીસામણ એની બદલાતી મુખમુદ્રા સામે તાકીને જાણે પોતાના પાપ-રમાની તરસ છીપાવવા મંડી પડ્યો. સુખના કેશમાં ભગત બોલ્યા:

“આપ વીસામણ ! આંહી માંડવમાં મારું દલ બહુ કરે છે. નાનપણમાં હું આંહી કામધેનુઓએ ચારતો, એ સમયે આજ સાંભરી આવે છે. ફરીવાર કાકર બાળાપણ આવે, બહુ ય જ્ઞાન જ્ઞાન જુલો જવાય, જગત મને માનવું મટી જાય, ને હું સદામણ આંહી ગાવડીયું જ ચાચું કરું, માતાજીયુંને ખંજવાળ્યા જ કરું, ઇ તો મને મુગતી સકીયે મીઠું લાગે છે. ઓહો છતવા ! ઇ દિ' તો ગયા. હવે તો આ ઓઢપની સિધા લેખા મનકું લીસાધ મુવું ! કાકર ! કાકર ! કાકર ! હે કાકર !

લગતનો આત્મા જાણે ઉંડી કોઇ ગુફામાં ઉતરી ગયો.
નેત્રોમાંથી દડ ! દડ ! દડ ! દડ ! ધારા ચાલી.

“ આપ વીસામણ ! તુને વાંલ દેતાં આવડે છે ? ”

ભોંટો પડીને વીસામણ બોલ્યો “ આપા ! મેં કુકર્મના કરનારે ગાં ક્યાંથી ચારી હોય તે વાંલ દઇ જાણું ? કાગડાના મ્હોંમાં રામ ક્યાંથી હોય આપુ ! ”

કાનમાં આંગળી નાખીને લગતે પોતે જ વાંલ દીધી. નાન-પણનો મ્હાવરો હતો, મીઠું ગળું હતું. ને આજ ગાયો ઉપર અંતઃકરણ આંગળી જતું હતું. ગોવાળ તે શું વાંલ દેશે. ! એવી મીઠી, વિનંતી બાળક માને બોલાવવા વિલાપ કરે તેવી, મોરલો વાદળીને રોકવા મલ્હારના સર ટોકે તેવી એક વાંલ દીધી.

થોડી વારમાં તો સીધા વોંકળા સોંસરવી એક કાળી-આખે અંગે કાળી રૂપાળી ગાય ચાલી આવે છે. પૂછકું ઉંચું કરીને માથે લઇ લીધું છે. કાન ઉભા થઇ ગયા છે. તાજી વૉયાઇ હોય એવું એનું આઉ ઝુલે છે. આવીને ગાય-ઉમી રહી. લગત એને મા ! મા ! કરતા ખજવાળવા લાગ્યા.

“ વીસામણ ! દોનાં આવડે છે ? ”

વીસામણ ફરી વાર ભોંટો પડ્યો.

“ વીસામણ ! ખાખરાનાં પાંદડાં તોડીને પડીયા કરવા માંડ.”

પાંચ પાંચ શેડ્યો પાડીને લગત પડીયા ભરવા લાગ્યા.

“ સહુ મનખ્યો ભલેં પરસાદી લીએ ! ”

માણસો આવી આવીને પડીયા પીતાં જાય છે.

“ આપ વીસામણ ! માતાજીને ડીલે હાથ તો ફેરવ્ય ! હ તો આવડશે ને ? લે આપણે બેય હાથ ફેરવીએ. માતાજી કુવા દેશે.”

શરમીદા ચતા વીસામણનો હાથ પોતે ઝાલીને ગાયના શરીર પર ફેરવ્યો. જેમ જેમ હાથ ફરતો ગયો તેમ તેમ ગાયનો દંડ કાળો મટીને સ્વેત સુંદર બનવા લાગ્યો.

“ભણેં બાપ વીસામણ ! આ પડ્યે જ ગંગાજી : આ જગતની તરણ-તારણી : સંસાર એનાં નીરમાં ન્હાઈને પોતાના મેલના થરેથર એમાં પધરાવે છે. પણ એ મેલ ધોવા માતાજી પોતે તો બાપડી સંતુંની જ પાસે આવે છે હો બાપ ! ઇ તરણ-તારણીનાં યે મળ કાઢવા માટે માનવીનું મનકું સમરથ છે. માટે બાપ ! સાચી ગંગા તો આપડાં ધરમ પૂન્યની : સાચી ગંગા આપણા દલની ચોકખાઈની : આપણાં પાપના પસ્તાવાની.

“જાઓ માતાજી ! હવે પાછાં પધારો ! તમને મોટો પંથ પડ્યો આજ માવડી !”

એટલું બોલીને ભગત ગાયના ચરણમાં પડી ગયા. ભગતને શરીરે ઘેનુ ચાટવા લાગી. ચાટીને પાછો ચાલી નીકળી.

વીસામણ તે દિવસ પૂરેપૂરો ચેત્યો.

સંવત ૧૮૭૮ પોષ વદ ૧૧ ના રોજ પ્રભાતે આપાનો દેહ પડ્યો.

એણે કોઈને દીકરા દીધા, દરિયે કુળતાં બહાણમાં અંતરિ-ક્ષમાંથી ગાળકું પૂરું, મરેલાંને જીવતાં કર્યાં, આડસર બધારું, વગેરે કહેવાતા કેટલાએક પરચા વાટે એના જીવનની કશી વિશેષ શુભચિન્તા દેખાતી નથી. તેથી એ વિસ્તારપૂર્વક લખ્યા નથી.

વેલો આવો

કાળી કોયલ કલકલે, લેરખ કરે ભાભકાર,
નિત નગરાં ગડહડે, મરનારો વેલનાથ !

શે રગઢ નામે જૂનાગઢ તાબાનું મૂળમરાસીયું ગામડું છે.
જે ગામમાં જસમત સંજળીઓ નામે એક કણ્ણી રહેતો હતો.

સહુ પટેલોમાં જસમત પટેલ દુબળો ખેડુ છે. તાણી તૂંસીને
પેટચુગરો કરે છે.

એક દિવસ જસમતની ખડકીએ એક દસ-બાર વરસનો.
બાળક આવીને ઉભો રહ્યો. બાળકે સવાલ નાખ્યો કે “આતા,
મને સાથી રાખશો ?”

“કેવો છો ભાઈ ?”

“કાળી છું આતા ! માવતર મરી ગયાં છે. ઓથ વિનાનો.
આથડું છું.”

કાળીના દીકરાની નમણી મુખમુદ્રા ઉપર જસમતનાં નેત્રે
કરવા માંડ્યાં.

“તારું નામ શું ભાઈ ?”

“વેલીયો.”

વિચાર કરીને જસમતે ડોકું ધુણાવ્યું: “ વેલીયા ! બાપા, મારે ઘેરે તારો સમાવો થાય એવું નથી. મારા વાટકડીના શીરામણમાં એ ઉપર ત્રીજાનું પેટ નહિ ભરાય ! ”

જસમતના ધરમાં ભલી ભોળી કણબણ હતી. એ પ્રજાપરાયણ સ્ત્રીને સંતાન નહોતું. વેલીયા ઉપર એને ખાલ વહૂટયું. ધણીને કહેવા લાગી કે “ કણબી ! ભલેને રસો છોકરો. એ પણ પોતાનાં લાગ્ય ભેળાં બાંધીને જ આવતો હશે. અને રોટલો તો એના સાદુ રામ ઉતારશે. બાલ્યકા આપણી ટેલ ક્યાં કરશે. વળી આપણે એને દેખીને છોડનાં દુઃખ વિસરશું. ”

જસમત સમજતો કે કણબણ પોતાના કરતાં વધુ શાણી છે. કણબણને પોતે પોતાના ગરીબ ધરની લખમી માનતો. એનું વેણ ન ઉઘાપતો. તેથી વેલીયાને એણે રાખી લીધો. પૂછ્યું કે “એલા વેલીયા ! તારો મુસારો કેટલો માંડું, ભાઈ ? ”

“ મુસારો તો તમને ઠીક પડે તે માંડજો આત્મ ! પણ મારે એક નીમ છે તે પાળવું જોશે. ”

“ શી બાબતનું નીમ ? ”

“ કે આ મારી માતાજી અને રોટલા ઘડી દેશે તો જ હું ખાઈશ. બીજા કોઈના હાથનું રાંધણું મારે ખપશે નહિ. ”

સાંભળીને કણબણને એના પર એવડું હેત ઉપજવા લાગ્યું. કરાર કબૂલ થયો.

વળતે જ દિવસે જસમતના ધરમાં રામરિદ્ધિ વતણી લાગી. કોળીના દીકરાને પગલે કોડીમાં સે’ પૂરાણી. ગામના દરબારે જસમતને હાંલની નવી જોડ્ય, સાંતી, અને એક સાંતીની નવી જમીન ખેડવા દીધાં. પટેલ અને એનો બાળુડો સાથી બીજે દિવસે જ્યારે એ સાંતી હાંકીને ખેતર ખેડવા નીકળ્યા ત્યારે ગામના કણબીઓ એ જોડીને જોઈ રહ્યા.

આખો દિવસ કામ કરીને વેલો ઘેર આવે. તો પણ આતાના અને માડીના પગ ચાંપ્યા વગર સૂતો નથી. જસમતની

તો ઉપાધિ માત્ર આવી ગઇ છે. ઓછાબોલો અને ગરબો કાળી-પૂત્ર જોત જોતામાં તો જસમતને પડખે જીવવાન દીકરા જેવડો થઇ ગયો છે.

પટલાણી માને પણ વાંઝીઆ મેણાં હાંઝ્યાં. એને એક પછી એક સાત દીકરા અવતર્યા. જસમત અને પટલાણી આ જાડેરા કુટુંબ માટે વેલાનાં મંગળ પગલાંનો જ ગુણ ગાવા લાગ્યાં છે. પેટના સાત સાત દીકરા છતાં પણ વેલા ઉપરનું હેત ઓછું નથી થયું.

એક દિવસ સાંજે વેલો વાડીએથી આવ્યો. રોજની માફક આજે પણ આવીને એની આંખો માડીને જ ગોતવા લાગી. પણ ડાશીમા આજે ઘરમાં દેખાતાં નથી. વલુ બોલ્યો પણ વેલો માડીને શોધી રહ્યો છે. વાળુ વેળા થઇ ગઇ છે. છોકરાઓએ કહ્યું “વેલાલાઇ, હાલ્ય, રોટલા પીરસ્યા છે.”

“માડી ક્યાં ગયાં?”

“માડી તો બહાર ગયાં છે. હાંલો ખાઇ લઇએ.”

“ના, હું તો માડી આવીને ખવરાવશે તો જ ખાઇશ.”

વેલાએ જ્યારે હઠ લીધી ત્યારે પછી પટેલથી ન રહેવાયું: “માડી માડી કર મા ! ને જાનો માનો ખાઇ લે આપ ! જો આ રહી તારી માડી !”

એમ કહી, કાંડું ઝાલી, વેલાને બીજા ઓરઘમાં લઇ જઇ ડાશીનું મુઝકુ બતાવ્યું.

“જો આ ખાલી બોળીયું પડ્યું છે. સવારે એને કુંઠી દેશું. હવે એમાં તારી માડી ન મળે.”

“માડીને શું થયું?”

“જાણના મોઢવામાંથી સરપ ડૂબ્યો.”

“ના ના, મને જમાડ્યા વિના માડી જાય નહિ. મારું લંગાવે નહિ”

એમ કહીને વેલો નીચે નમ્યો. માને ગળે બાત્રીને કહ્યું
“મા ! મા ! ઉઠો. મને રોટલા કરી દો ને ? હું જૂખ્યો છું.”

બાળકની ઇચ્છાશક્તિથી ડાશીને ઝેર ઉતરી ગયું. ઉઠીને
ડાશીમા વેલાને બાત્રી પડ્યાં.

(૨)

“એલા જસમત !”

“કાં ?”

“આ તારો સાથી તો તુંને દિવાળું કઢાવસે દિવાળું ! હવે
એને કેટલોક પેંધાડવો છે ? ગમે તેમ તોય કાળો ખરો ને,
કાળો ! એનાં તો હાડકાં જ હરામનાં થઇ ગયાં.”

“પણ છે શું ?”

“એ જરાક ખેતરે જઈને જો તો ખરો ! વિશવાસે તારાં
બારે વાંછુ ધૂડવાનાં છે. આંહીથી ધડસા જેવા રોટલા બાંધીને
સાંહીયું સડવા જાય છે, પણ ત્યાં તો ઓશીકે ટાઢી બંબતી
મેલીને ખીજડીને હાંચે દિ આખો ઉધી રહે છે. આ વૈશાખ
ઉતરવા આવ્યો તો ય સાંહીયું સડાઇ ન રહી !”

જસમતને તો વેલા ઉપર ધણી ધણી આસ્થા હતી. વેલો
કદિ હગડાઇ કરે નહિ. એના કામમાં પોણા સોળ આવી ન જ
સોય. છતાં આજ પંદરે વરસે જસમતનો વિશ્વાસ ડાહ્યો ગયો.
એ તો વૈશાખને ધીમ ધખતે બપોરે કાચવાળીને દોડ્યો સીમા-
ડાને ખેતરે. એના અંતરમાં એમ જ થઇ ગયું કે વેલો ઉધતો
સોય તો પાટુ મારીને જગાડું. માને મુશ્કસની કરીઓ જમા
એ તે ન આપું. એના વિશ્વાસ વણસી ગયા.

ખેતરને સેઠે જઈને જસમતે શું બોલું ?

સાચેસાય : ખીજડીને છાંયડે, પાણીભરી શીતળ લાંબલીને
ઓશીકે માથું ટેકવી વેણે ભરનીંદરમાં સૂતો છે.

પણ ખેતર રેદું નથી પડ્યું. કાદાળી એકલી એકલી ખોદી
રહી છે. એકલી કાદાળી : એની મેજે ઉછળી ઉછળીને સાંકીઓ
સડી રહી છે.

ખેતર ગાદલા જેવું બની ગયું છે.

આ શું કૈતૂક ! કાદાળી પોતાની મેજે ખોદે છે !

દેખીને જસમત લાભો સજ્જડ થઈ ગયો. આ વેલો કાળો
નહિ : કાષ્ઠક જોગી પુરુષ : મેં આજ એને માટે મનમાં ધુરા
વિચારો બાંધ્યા !

વેલો જગી ગયો. આતાને એણે ઉભેલો જોયો. વેલે
સમજી ગયો.

દોડીને જસમત વેલાના પગમાં પડવા ગયો, ત્યાં વેલાએ
આતાના હાથ ઝાલી લીધા. જસમત ખોલ્યો :

“મને માફી આપો. મેં તમારી પાસે મજૂરીનાં કામ
કરાવ્યાં. તમને મેં ન ઓળખ્યા.”

“આતા ! મને મજૂરી મીઠી લાગતી હતી. આંહી મારી તપસ્યા
આલતી હતી. મને દીકરો થઈને રહેવા દીધો હોત તો ઠીક
હતું. પણ આજ તમારી નજરે મારી એજ ઉઘાડી પડી. હવે
મારે વસ્તીમાં રહેવું ઘટે નહિ. મારો મુસારો ચૂકવી દો.”

જસમત બહુ કરગર્યો. પણ જોગી ન માન્યો. જતાં જતાં
એટલું કહ્યું કે “આતા, માગી લ્યો.”

“શું માથું ? તમારી ફુવા માથું છું.”

“જાવ આતા ! મારો કાલ છે. તમારા સંજળીયા કુળને
કાષ્ઠ પણ જલ્યુ મારા મરતુક પછી મિસ્તાર ઉપર મારી સાત
વીરડીએ આવીને શિવરાત્રને દિ’ તંધુરામાં લગન ખોલશે, તો

હું એ વીરકીયુમાં પાણી રૂપે આવીને તમને મળીશ. વરસ કેવું
ચાશે તેનો વરસાદો કહીશ !”

મુસારાની ફેરીઓ ગામનાં નાનાં છોકરાંને વહેંચતો વહેંચતો
આળાડો બેગી શેરગઢથી નીકળીને ગિરનારમાં ઉતરી ગયો.

(૩)

અધોર નગારાં તારાં બાગે
મરનારી વેલા ! અધોર નગારાં તારાં બાગે !

ભવે રે સરમાં દાતણ રાખ્યાં રે
ઝોય દરા વડલો ખિરાલો—મરનારી.

ગોમુખી ગંગા, ભીમ કંડ ભરિયા
પરમે પાણીડાં પોચાડે—મરનારી.

ઝોસઠ જોમણી જાવન વીર રે
હોકાર્યાં મોઢા આગળ હાલે—મરનારી.

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામીયો ધણી
મરનારી મરવે ખિરાલો—મરનારી.

બાર વરસ સુધી એણે ગિરનારને પરકમ્પાઓ દીધા જ કરી.
કંઠ મૂળ અને ફળ પુલ આરોગ્યાં. પછી એ પણ તણ દીધાં. દુકે
દુકે અને શુકાએ શુકાએ ઉતારા કર્યાં. બાર વરસની તમમમાં પૂરી
થયે ગિરનારની તળેટીમાં ભવેશ્વર આવી દાતણ કપું. દાતણની
ચીર કરી એ જમીનમાં રાખી. એ રોપામાંથી વડો ફાટ્યો.
વડાની લેલુંબ બટા પથરાઈ ગઈ. આજ પણ એને વેલા—વડ
નામે ઝોળખવામાં આવે છે.

તપેસ્વી વેલાને કે કે સિદ્ધિઓ વરવા લાગી. કુરુક્ષેત્રના
નિધિઓ ઉપર એને મળુ મળી ગયો. એના મુખમાંથી સાત વાણી

વહેતી થઇ. પોતાના કાઠ ગિરનારી ગુરૂ યોગી વાઘનાથના નામ પર ભજનો આરંભ્યાં:

બાણ કેમ આવે હાથ
બાણ કેમ આવે હાથ રે
લાગી રે લડાયું કાયા શે'રમાં છ રે !

સમજે વાતું સમજાય
વેહે વાતું વઢાય રે !
મૂરખ નરને કયાં જઈ કે'વું રે છ—બાણ

હે વીરા !
સાચી વસત હે તારા શે'રમાં રે છ;
હુનિયા અંધી મ થાવ !
હુનિયા ભૂલી મ ભાવ રે !
કરે દીપક ને ઘર હુંદીએ રે છ—બાણ

હે વીરા !
તરકસ તીરડા ભાથે ભર્યાં રે છ;
થોથાં કાયકું ઉડાડ !
થોથાં કાયકું ઉડાડ રે !
મુજ્જો ચરે છે તારા વનમાં રે છ—બાણ

હે વીરા !
તરકસ તરવેણીના તીરમાં રે છ;
ધમણ્યું ધમે છે હુવાર
ધમણ્યું ધમે છે હુવાર રે !
નૂર મરે ધણીના, શૂરા પીવે છ—બાણ

હે વીરા !

સાતમે સુન મારો શ્યામ વસે છ;
કસ્તૂરી છે ધરમાં
કસ્તૂરી છે ધરમાંય રે !
અકળ અવિનાશીનાં રાજ છે રે છ--બાછ૦

હે વીરા !

વાઘનાથ ચરણે વેલો બોલીયા રે છ;
ગુરુ દશ્યુનો દાતાર
ગુરુ મુગતીનો ઓધાર રે
અશરમ ઓધારણુ ગરુને ધારવા રે છ.

(૪)

“અરે બાપ, આ ગામમાં કોઈ રાતવાસો સુખે એવું
ખોરડું દેખાશે ?”

“ક્યાં રેવું ?”

“રહું છું તો આરબની ટીબલીએ. જતનો કુંભાર છું.
સામે ગામ પળાંસવે વેલા બાપુ પાસે જતો તો, ત્યાં તો આંહી
ડેરવાવને સીમાડે બ દિ આથમ્યો.”

“હં ! જગત છો ને ? સારું જગત, હાલ્યા જવ રામ
દાંડળે ઘેર. ત્યાં તમને ઉતારાતું ઠેપ આવશે.”

ડેરવાવ ગામના ફાટી ગયેલા કુકર્મી ખાંડાએ, ચોરે બેઠાં
બેઠાં આ પુંજ નામના કુંભાર જગતની મજકરી કરવા માટે ફરમાં
ફર શિકારી ખાંડ રામ દાંડળું ખોરડું બતાવ્યું. બોલીએ કુંભાર
મુસાફર રામને ખોરડે જઈ ઉતર્યો. પંચુ ઉતરતાની વાર બ
એને સમજાઈ ગયું કે ખાંડાએ પેલાને બેખાંધી ખાંડો છે.

રામ ઢાંગડા ધરમાં દેવી માતાની માનતા ચાલી રહી છે :
વિકરાળ ડાકણ જેવી કાળીની દેવી-પૂર્તિ પાસે બકરાના ભક્ષ
પથરાઇ ગયા છે. નિવેદમાં દારૂનાવેસીસા પણુ ધરેલા છે. રામડો
કાળી દારૂના કેદમાં ચકચૂર બની અધરાતે પાપાચાર આદરે છે.
માણસને ભરખી જાય તેવા અસૂર રૂપ દેખાતા શૂવા ધૂણી
રહ્યા છે. ડાકલાં વાગે છે.

એવામાં રામડાના રંગમાં ભંગ પડ્યો. એનો જુવાન દીકરો
ફાટી પડ્યો.

એને જીવતો કરવા કપડી શૂવા ડાકલાં લઇને બેઠા. દેવીને
રીઝવા માટે બીજા એક જીવ ચડાવી દીધા.

સવાર પડ્યું. નનામી બંધાવા લાગી. પૂંજે ભગત બેઠા બેઠા
આ બધું જોઇ રહ્યા છે. જ્યારે રામ ઢાંગડો મદ ઉતરી ગયો
ત્યારે કુંભાર બોલ્યો “ ભાઇ ! જીવ માર્યો જીવ ઉગરશે ? કે
જીવ ઉગાર્યો ? આટલાં નિરાપરાધીને તમે કાપી નાખ્યાં ? ફક્ત
એક દીકરાની આવરદાને સ્વાસ્થ્યે ? ”

“ ત્યારે શું કરું ભગત ? મારો જુવાનજોઇ દીકરો જાય
છે. માતા ડાકણી કાંઇ હોંકારો દેતી નથી. ”

“ તારો એક દીકરો જાય છે એમાં કેટલાં પશુડાંનાં છોડનાં
તેં પ્રાણ લીધા છે ભાઇ ? ”

“ હાય ! હાય ! ભાઇ, એનો હિસાબ જ નથી રહ્યો. ”

“ એ સહુના વિશ્વાસ હવે સમજાય છે ? ”

“ સમજાય છે. ”

“ તો લે ઉપાડ આ કંઠી. આજથી બંદૂક મેલી દે. ”

“ કાની કંઠી ? ”

“ વેલા બંદુકની. ”

રામડે અહિંસાની કંઠી બાંધી. કાણુ જાણુ કેટલાં ચે મશુ
પંખીના આશીર્વાદ એકઠા થયા. એટલે દીકરાનું બોળીમામાં પ્રાણ

પાછા આવ્યા. પરબારો રમ પૂંજ ભગત બેળો ખડખડ પહોંચ્યો.
વેલા બાવાને ચરણે હાથ દીધા.

સાદી સીધી વાણીમાં વેલા બાવાએ એક જ વાત સમજાવી
કે ભાઈ “ ! હિંસા કરીશ મા ! પ્રભુ જેવા વસીલો મેઘીને
લોહીના રંગાડા પીનારી દેવીઓના આશરા હવે ગોતીય મા. ”

(૫)

આજ પાણીની હેલ્ય ભરીને આવતાં જ રામની વહુએ
વાત કરી કે “ પાદરમાં જ નદીને સામે કઠિ એક રોઝડું ચરે
છે. પણ ચરણું ગામ ધરાય અને પંદર રૂપીઆ ચામડાના
ઉપર એવું જાળ્યર ડીલ છે, કાળી ! ઝટ બંદૂક લઈને
પોગી જ ! ”

“ ના ના ! મારાથી હવે બંદૂક ન લેવાય. હું મરજી
આપુને બોલે બધાણો છું. ”

“ અરે પીટયા ! ખાંટ છો ? કે વાણીયો બામણ છો ?
આંહી કયાં તારા મર જેવા આવતા ? ”

રામ ન મન્યો. ગામ આપું એને ઘેર હલકયું : “ એ રામડા !
એક વાર બંદૂક ઉપાડ. ફરી નહિ કહીએ. અને તારા મરને કોઈ
વાત નહિ પોચાડે. અને તું રોઝડું તો જો ! નજરમાં સમાવું
નથી. ”

રામના અંતર ઉપર હજી પૂણ્યનો પાકો રંગ નહોતો આવ્યો.
પાપમાં મન લપટી પડ્યું. બંદૂક ઉપાડી. પાદર જમીન ભૂલે
ત્યાં તો સામે જ મોટી કોઈ દેસાણુ ગાય જેવડું રોઝડું ચરે છે.
નિરખીને રામના મોંમાં પાણી આવ્યું.

રામડો તો મોતીમાર હતો. એવું નિશાન જોઈ દિનક બાણી
નહોતું મરું. એવા ઉડતા પંખીમાં પ્રાણાસ્ને આ-રોઝ બાપડું શી
વિસાલમાં હતું !

એક ગોળી છૂટી: રાઝને ચોંટી. પણ એ તો જરાક ઠેકાને વળી ચરવા માંડ્યું.

બીજી ગોળી છૂટી: ચોંટી. પણ રાઝ નથી પડતું. ઠેકાને પાછું ચરે છે.

ત્રીજી: ચોથી: પાંચમી: એમ નવ ચોંટાડી. રાઝ ન પડ્યું. દિવસ આથમી ગયો. અંધારું થઈ ગયું. ધવાએજ રાઝને કાલે સવારમાં જ ખોળી કાઢ્યું, એમ ધારી સહુ ઘેર ગયા. રામ કેલીએ જય ત્યાં ખેપીએ આવીને વાટ જોતો બેઠો છે.

“રામભાઈ ! ગરજ બાપુ તેડાવે છે.”

“કાં ? કેમ ઓચીંતા ?”

“પડે પથારીવશ છે. કહ્યું છે કે પાણી પીવા ચે રામ ન રોકાય.”

અંદક હાથમાં જ રહી ગઈ. ઘેર મોકલી દેવાનું ઓસાણ ન. ચડ્યું. દોટ દેતો રામ ગુરજની પીડાથી ચિંતાતૂર બની પળાંસવે. આવ્યો. પૂછવા મંજો :

“કેમ બાપુ ! ઓચીંતા પડે પડ્યું થયું ?”

“રામ ! અજણ્યો બનીને પૂછજી ભાઈ ? નીમ તોડીને નિરપરાધી કાયા ઉપર નવ નવ ગોળીયું ચોડી ભાઈ ? અરેરે તને દયા ન આવી ? આમ તો જો ! આ મારા અંજે અંજે ફાંકાં !”

રામે બાવાજીનું શરીર વીંધાયલું દીકું. નવ ઠેકાણેથી રૂધિર આપ્યાં જાય છે.

“અને ભાઈ, લે આ તારી નવે નવ ગોળીઓ.”

ગુરજે રામની જ અંદકની નવે ગોળીઓ મણીને હાથમાં દીધી.

“બાપુ ! તમે હતા ?” ચોંટીને રામે પૂછ્યું.

“બાપ ! હું નહિ, પણ મારા, તારા અને તમામના ઘટઘટમાં જે રમી રહ્યો છે એ ઠાકર હતો. અરેરે રામ ! વિચારી તો જો ! તેં કેને વીંધી નાખ્યો ? ચોમડામાં તારું મન લોભાણું ?

સન્મુખ છીપર પડી હતી. બંદૂકને તે પર પછાડી રામડે કટકા કર્યા. બાપુના પગ ઝલ્લીને બેસી ગયો. નેત્રમાંથી નીરની ધારા મંડાઇ ગઇ. ગળું રૂંધાઇ ગયું. શું બોલે ? શબ્દ નીકળે તેમ નહોતું રહ્યું.

(૬)

“રમ ! હવે ઘેરે જા !”

“ ધર તો મારે આ ધરતી માથે નથી રહ્યું બાપુ ! ”

“ અરે જાજ કે નહિ કાળા ? વયો જા, નીકર આમડું ફાડી નાખીશ. ” ગુરૂએ આંખો રાતી કરી.

“ નહિ જાઉં. નહિ જ જાઉં. ”

“ નહિ જા એમ ? એલા શંકરગર ! તલવારથી એના કટકા કરીને બોમાં ભાંડારી દે એ પાપીઆને. તે વિના એ આંહીથી નહિ ખસે. ”

રામડે ગરજન નમાવી.

“ ઠીક, શંકરગર ! હમણાં ખમ. એને આપણાં બોળાનાં પાણી ભરી લેવા દે. પછી એના રાઇ રાઇ જેવડા ટુકડા કરીને આંહી જ દાટી દઇએ. ”

ગુરૂએ પાણી ભરવાને બહાને રામડાને રપૂચક થઇ જવાનો સમય દીધો. એણે માન્યું કે મોતના ડર થકી રામ નાસી પૂટશે. પણ રૂંધે રૂંધે રંગાઇ ગયેલા રામને હવે મોતની બીક ક્યાં રહી હતી ! ઠડે કબેજે પાણી લીંચીને એણે જાળત ભર્યાં. ભરીને ગુરૂની સન્મુખ આવી મોતની વાદ બોલે. મોટા.

એણી વાર ગુરૂએ આડ પાડી “ જાજ કે નહિ ! ”

“ ના બાપુ ! ”

ગુરૂએ છુરી ખેંચીને હલંગ દીધી. રામને પજાડી, એની
જાતી પર ચડી બેઠા. છુરી જાતીમાં જવાની વાર નથી. તો રે
રામડો ન ચડક્યો. એને તો જાણે અંતરમાં અજવાળું થયું
એના કંઠમાંથી આપોઆપ વાણી પુટી. ગુરૂના ગોઠણ નીચે
અંપાધને પડ્યાં પડ્યાં, મોતની છુરી મીઠી લાગતી હોય તેવા
તોરમાં એણે આપજોડીયું ભજન ઉપાડ્યું :

જેમ રે ઉડળમાં વેલે રામને લીધા
પ્રેમના પિયાલા વેલે પાઈ પીધા !
મેરૂરે શિખરથી પધાર્યા મારે નાથજી
મૃગ સ્વરૂપે આવી ઉભા રે;
રામને ચળવા રૂખડિયો આઠ્યા,
પૂરણ ધા પડે લીધા—જેમ૦

*ગૌહત્યા રે ત્યારે ગરૂ અમને બેઠી,
પૂરવ જલમનાં કરમ લાગ્યાં;
ભવસાગરમાં વેલે ભૂલો રે પાડ્યો,
સમસ્યાની ભેદે વેલે શરણમાં લીધા—જેમ૦

મહા દરિયામાં બેઠી ડોલવા લાગી,
રૂઢિયે ના જોયું મેં જાગી રે;
ભરમ વન્યાના ભાઈ ભરમાજી ભૂલ્યા;
એકલર્શીંગી ગરૂએ વનમાં લૂંટ્યા—જેમ૦

કરણીનાં રે મારે કમાડ દેવાણાં,
આંખે અંધારી ગરૂએ અમને દીધી રે;
વેલનાથ ચરણે ઝીંઘ્યા સમૈયો,
ખાવડે ખખર મારી વેલી લીધી રે—જેમ૦

આંખોમાં શરણાગતીની મીઠાશ હજકી. છતાં ગુરૂ હજી ઉતરતા નથી. ગુરૂ તો આ કુકર્મીનાં મુખની વાણીમાં ન્હાય છે. એના અથાંબાનો તો પાર જ નથી. ત્યાં રામએ ગુરૂના પગ નીચે પડ્યાં પડ્યાં બીજું લજ્જન ઉપાડ્યું :

મેં તેરા બંદીવાન

ગરનારી વેલા ! મેં તેરા બંદીવાન.

સાની ભૂલ્યા, ધ્યાની ભૂલ્યા,

કાજ ભૂલ્યા કુરાન—ગરનારી૦

અમર તંબૂડા બીંબવા લાગ્યા

તંબૂડા જમી અસમાન—ગરનારી૦

સતીએ સત ધરમ છોડ્યાં

સૂરે છોડ્યાં હથીઆર—ગરનારી૦

વેલાને ચરણે બોલ્યા સમૈયો

ધરે આયા મારો દીવાન—ગરનારી૦

તો યે ગુરૂ ઉતરતા નથી. રામડાની છાતી ઉપર તો જાણે કમળનું ફુલ પડ્યું છે ! નિરક્ષર રામડાની રચના પર સરસ્વતીએ જાણે કે વીણા લઈને ગાવા માંડ્યું. કેવો પરમાનંદ એને અંતરે પ્રગટી નીકળ્યો ! જાણે મિનારનાં તરવરો એને રૂંવાડે રૂંવાડે રોપ્યાં. જાણે મસ્તક પર મિનારનાં શિખરો ખડાં થયાં. લલાટમાં તિલક ખેંચાઈ ગયાં એમનાં મંદિરમાં રેલાઈ. અને નેત્રોમાં ચંદો સુરજ ઝળેલા :

ગરવાનાં લોવર મારે રામે રામે રાપાણું
શખડું રાપાવેલ મારે શિષે છે.

તનડાનાં તલ્લક મારે લેલાડે લખીયાં રે
છાપ ગરનારી કેરી દિસે છે.

કાથી ને પ્રાચી કંડે દામોદર નાઈ રે
નેણુલે નરખું રે ગરવો વેલો છે.

નવસો નવાણું નદીયું અંગડે ઉલટીયું રે
ગંગા જમના સરસતી છે.

નવલખ તારા મારી દેઈમાં દરસાણા રે
ચાંદો સૂરજ નેણે નરખ્યાં છે.

કાયા છે ક્યારે ને પવન પાણોતીયો ને
ગરનારી સીંચણુહારા છે.
સતગરૂ સીંચણુહારા છે.

સાંભળી સાંભળીને ગુરૂનું અંતર ઓગળવા લાગ્યું. પાપીની
પરીક્ષા પૂરી થઈ ગઈ. છાતી પરથી વેલો નીચો ઉતર્યો. રામને
ઉઠાડ્યો. રામને અંગે લાગેલી રજ ખખેરવા લાગ્યા.

“ રામ ! ખેટા ! આટલી વારમાં ? ”

“ ગુરૂને પ્રતાપે. ”

“ તારી શી મરજ છે ? ”

“ બીજી શી ? તમે મળ્યા પછી બીજી શી મરજ બાકી
રહી ? હવે તો નજરથી અળખા ન થાંજે ! હે બાળૂડા !
સદાય સન્મુખ રેજે ! સન્મુખ જ રાખજે !

કાયાના ઘડનારા મારી એ નજરમાં રા' ને !
 દેઈના માલમી મારી મીટયુ'માં રા' ને !
 નજરમાં રા રે પંથના નાયક છ.

આ રે મારગડે આવતાં ને જાતાં
 લખ ચોરાસીના ચોડા છ;
 બાળુડો મળે તો દેઈનાં દાણુ રે ચૂકવીએ
 જીવને છોડાવે જમ લઈ જાતાં છ!

માંધી અંધારી જીવને એણી પેરે લોઢે,
 સત ગરૂ વન્યા એ કોણુ છોડે છ !
 બાળુડ વન્યા એ કોણુ છોડે છ !

ધુમના ધણી તારી એડલી સવાઈ
 પાંચ ઋષિની એડી ખૂડી છ.
 નરસેનાં નાંગળ નાખો હે ગરનારી વેલા !
 સંતની એડીનાં સત પૂરે છ.

બાળ કારણીએ હોળીમાં હોમાણા
 અગનીમાંથી લઈ ઉગાર્યા છ.
 હુરચંદ કારણીએ નીર જ બરિયાં
 એક નરે રે ત્રણુ ચોધાર્યા છ.

પાંડવું કારણીએ લીધા દશ અવતાર
 પાંડવે પડતા ચોધાર્યા છ.

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રે રામૈયો
સતના મારગ સામાં ડગલાં છ.

તે દિવસથી રામડો મસ્તીમાં આવી ગયો. લકિતના અજર
પ્યાલા એણે પચાવી લીધા. નિરંતર એના મ્હેમાંથી મસ્તીનદ
પદ રેલવા લાગ્યાં:

કાચી કેણે ઘડેલ મોંરી કાયા રે !
ઘટડામાં લોવા, ઘટડામાં. એરણ,
ઘટડામાં ઘાટ ઘડાયા રે-કાચીં

ઘટડામાં ચાંદો, ઘટડામાં સૂરજ,
ઘટડામાં નવ લખ તારાં રે-કાચીં

ઘટડામાં વાડી, ઘટડામાં માલણ
ઘટડામાં સીંચણહારા રે-કાચીં

ઘટડામાં તાળાં, ઘટડામાં કુંચીયું
ઘટડામાં બોલણહારા રે-કાચીં

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયો ગરૂ
છ રે શબદ છે સાચા રે-કાચીં

જણે ગુરૂની પ્રેરણા એને રોમે રોમે રમતી થઇ ગઇ-

આજ મારી કાયાનો ઘડનાર
આજ મારી રોમરાનો રમનાર
મળીયલ મને માતા રે મીણલનો ભરથાર.
નવ નવ ખંડમાં રે નામચા તમારી બાપુ !
સૂબા નમે છડીદાર-મળીયલ.

વેલાવડ હેઠે બેસણું તમારાં બાવા
સખડું તણે સરહાર-મળીયલ૦

ભૈરવ-જપ હેઠે લોંબરાં તમારાં રે બાપુ !
ગરવો તમારો ગરાસ-મળીયલ૦

દામો-કુંડ તમારાં નાવણું રે બાપુ !
ભવેશર સરખી બબર-મળીયલ૦

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયો, બાપુ !
આતમ તણા હે આધાર-મળીયલ૦

ગુરને એણે ભૈરવ-જપના પહાડ પર રમનારો કહી બિર-
દાવ્યો. પાતાળમાં વાસુકી સાથે બેલનાર કૃષ્ણાવતાર કહ્યો:

ગિરનારી ભૈરવનો રમનારો !

ગિરનારી વાસંગીનો રમનારો !

અદ્ધર તખત ને અમર ગાદી
ગગન મંડળ દરસાણો રે-ગિરનારી૦

સરભંગીના ખેલ કોઈને નાવે કળ્યામાં
વેલો રમે આધારો રે-ગિરનારી૦

જળમાં પેસીને કાળી નાગને નાખ્યો રે
ખાંધ્યો કમળ કેરો બારો રે-ગિરનારી૦

ચારે તે ખેલ બાવે મૂઠીમાં રાખ્યા
રમે આવનસું બાળો રે-ગિરનારી૦

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયો ખાલી
લેજમાં લેજ સમજાવો રે-ગિરનારી૦

બેઠલ બોરીયામાં આવી
ગરનારી ! બેઠલ બોરીયામાં આવી.

આપે તે રૂપ બાણી રોઝનું લીધું
રામડાની બંદૂક બંગાણી—ગરનારી૦

શાફળા સિંહને તમે વશ રે કીધો
ઉપર વાળી અસવારી—ગરનારી૦

ધુંધળીમલે ધંધ જગાડ્યો ધણી
પાટણ નાખ્યાં રે પલટાવી—ગરનારી૦

ભવેશ્વરમાં દાતણ વાળ્યાં ગરૂ
શેભા વાવેલ બહુ સારી—ગરનારી૦

ભેરવ જપ હેઠે આપ બીરાજેલ
સોનમેં સમાતું બંધાવી—ગરનારી૦

વેલનાથ. ચરણે બોલ્યા રામૈયો ધણી
શિખરમાં સૂરતા ઠેરાણી—ગરનારી૦

રામને સૂઝી ગયું કે આ ગુર કોઈ અસલી સમયના ગેબી
સિધ્ધ છે: રોગીના રોગ ટાળે છે. પોતાના સાત વીરડામાં ગુપ્ત
ગંગા વહાવે છે. ને કશા નૈવેદ્યના કામી નથી; કેવળ ભાવનાજ
બોગી છે:

આ તો છે આગુનો ગેબી, એ બૂનો છે બેગી.

એ બાવા ! આગુ રે શિખરનું બેસણું

સધ ચોરાસીમાં વાસ,

નતનાં રોગીલાં વેલાને પાથે પડે

દરદી આવે રે દુવાર—આ તો૦

એ વાલા ! અકળ અવિનશી સામા મળિયા
 દલમાં લે લાગી;
 ગપત ગંગા ગરૂને વીરડે રે આવે
 વેલો ભાવ રે તણા લોગી—આ તો.

એ વેલા ! શૂરા હોય તે સન્મુખ લડે
 કાયર નય ભાગી;
 *આવાગમણ્યું મારે વેલો નાથ ટાળે
 પડતી મેલો પોથી—આ તો.

એ વાલા ! સમજ સમજ ધારણ્યું એ બાંધા
 એનો ગરથ લીયોને ગોતી;
 વેલનાથ ચરણે રામ આવો બોલીયા
 ઉગાર્યો †લોધી—આ તો.

પોતાના જીવતરને આંગણે જાણે બાળુડો જોગી નવ નવે
 રૂપે પધાર્યા: રામ આનંદમાં નાચી ઉઠ્યો:

બાળુડો પધાર્યા રે બાઈયું મારે આંગણે હો જી !

આજ મારે હૈયે હરખ ન માય
 આજ મારે અંગડે ઉલટ ન માય—બાળુડો.

પગે ને પીરોજ રે ગરનારીને મોજડી હો જી !
 હાલે છે કાંઈ ચટકતી રૂડી ચાલ—બાળુડો.

કેડયે ને કંટારાં રે ગરનારીને વાંકડાં રે જી
 ગળે છે કાંઈ જોડા તણી રે રૂડી ચાલ—બાળુડો.

બાંયે ને બાબુબંધ રે ગરનારીને બેરખા રે ७
 હાથે છે કાંઈ દસે આંગળીએ વેઠ—બાબૂડો
 માથે ને મેવાડાં રે ગરનારીને મેળીયાં રે ७
 ખંભે છે કાંઈ ખાંતીલા રૂડા ખેસ—બાબૂડો
 વેલાનો આ ચેલો રે રામ બાવો બોલીઓ રે ७
 ધણી મારા ! ઓળે આવ્યાને ઉગાર—બાબૂડો

(૭)

ગિરનારના શિખરોમાં કોઈ સાધુએ શબ્દ સંભળાવ્યો કે
 “ જય વેલનાથ ! જય ગરનારી વેલનાથ ! ”

જોગીઓની જમાત ‘ જય વેલનાથ ! ’ શબ્દનો આહાલેક
 સાંભળીને ઉશ્કેરાઈ ઉઠી. બોલનારને ઝાલ્યો : પૂછ્યું “ આ ગર-
 વાના ટુંક પર કોનો જય ગાઓ છો ? ”

“ ગરનારી વેલનાથનો. ”

“ વેલનાથ કોણ ? નવ નાથમાં દસમો ક્યારે ઉમેરાણો ? ”

“ કાળીને દેહે, ધરસંસારીને રૂપે, જુનાગઢને કાળવે દરવાજે
 વેલનાથ વસે છે. ”

કાળીનો દેહ : ધરસંસારી : અને વસ્તીમાં વાસ : એટલું
 સાંભળીને ગુરૂ દત્તા શિખર પર રોષની ઝાળો પ્રગટ થઈ.
 આજ્ઞા થઈ કે “ જાઓ ખાખીઓ ! એની પરીક્ષા કરો. ‘ નાથ ’
 નો દાવો જૂડો હોય તો ચીપીઆ લગાવીને આંહી હાંજર કરો ! ”

જમદૂત જેવા ખાખીઓ છૂટ્યા. કાળવે દરવાજે સોનરખ
 નદીને કિનારે વેલો બાવો ધરખારીને વેશે રહે છે. ધરમાં બે
 ઝીઓ છે. સંસારીનો ધર્મ સાચવીને રહે છે. જળમાં પોયણા
 જેવું એનું નિર્લેપ જીવનર છે.

ખાખીઓએ જઈને ધમકી માંડી : તું વેલનાથ ? તું ઝારતો ભોગવનારો નવ નાથની કાટિએ પહોંચી ગયો ? તું તો દુનિયાને છેતરી રહ્યો છે.

“ અરે ભાઈ ! ” વેલો બોલ્યો. “ હું કાંઈ નથી જાણતો : હું તો નાથે ય નથી, નાથના પગની રજમાત્ર પશુ નથી. હું મારાથી થાય તેવી પ્રભુની ટેલ કરું છું. અને શીદ સંતાપોછો ? ”

“ નહિ, તું ઢોંગી છે, ચાલ તને ગુરુ દત્ત બોલાવે છે. ”

વેલો ચાલ્યો. પાછળ ઝોછાયા શી બે અર્ધાંગનાઓ પશુ ચાલી. ખાખીઓ વેલાને ચીપીઆ ચોડતા આવે છે. બન્ને સ્ત્રીઓ આડા દેહ દેતી આવે છે.

કહેવાય છે કે ગિરનાર-દરવાજે એક વાણીઆના જુવાન પુત્રનું સ્થળ નીકળ્યું. વેલા બાવાએ એના ખોળીઆમાં જીવ પાછો આપ્યો. અને પછી પોતાને વસ્તી સંતાપી સંતાપી તપસ્વી-જીવનમાં ભંગ પાડશે એમ જહીક લાગવધથી બાવાજી ભાગી નીકળ્યા. આગળ પોતે, પાછળ બન્ને સ્ત્રીઓ, ચીપીઆ-વાળા ખાખી બાવાઓ અને ડાહ્ય વાણીયાનું ટાળું : એમ દોટાદોટ ચાલ રહી. જગત પોતાને આમ સમજાવે સંતાપ્યા કરે એ કરતાં જમીનમાં સમાઈ જવાનું જોગીએ પસંદ કર્યું. દોડીને એણે ગિરનારનાં શિખરની દિશા સાંધી. ભેરવ-જપના ઉંચા અને ભયંકર ટુંક પાસે એને માટે ધરતી સાતાએ મારગ કર્યો. પોતે એમાં જીવતા સમાણા. પાછળ મીથુલ મા પશુ છેતરી ગયાં. ત્યાં શિક્ષાનું ઢાંકણ દેવાઈ ગયું. બહાર જસો મા એકલાં જરા છેડાં રહી ગયાં. પોતાના નાથને જોતવા લાગ્યાં :

“ બાવાજી ! ક્યાં છો ! ક્યાં સંતાણા ! ”

એવા પોઠાર કર્યા. ત્યાં તો શિક્ષાની ચીરડમાંથી બહાર રહી મથેલો મીથુલમાની ચુકેલીએ છેડો એણે દીઠો. સિલા કપર ભેસીને એણે કહેવાતું જાણ્યું આદ્યુ :

અમસું ગરનારી !

અંતર કયો વાલો !

અંતર કયો રે !

પડદા-પોસંગી વેલો રમવા ગીયો.

એ....રમવા ગીયો રે

ખાવંદ જાતો રીયો રે !

લોખવીને ભૂલવાડી ગીયો-અમસું°

હો....સગડ હોય તો ધણીના

સગડ કઢાવું રે

સગડ કઢાવું રે

ત્રણે ભુવનમાંથી ખાજૂડાને લાવું-અમસું°

હો....થડ રે વાઢીને ધણી

પીછાં દઇ ગીયો રે

પીછાં દઇ ગીયો રે

રસ પવનમાં ગેબી રમવા ગીયો-અમસું°

હો....મથણું મથી

દીનાનાથને બોલાવું રે

નાથને બોલાવું રે

ત્રણે ભુવનમાંથી ખાજૂડાને લાવું-અમસું°

હો....ગનાનની ગોળી ને

પરમનો રવાયો રે

મેરનો રવાયો રે

નખ શિખ નેતરાં લઈ તાણી-અમસું°

હો....વેલનાથ ચરણે

બોલ્યાં રે જસો મા

બોલ્યાં રે જસો મા

અખંડ ચૂડા મારે વેલનાથ ધણી-અમમ્મં

આખરે શિલા ફરી વાર ઉઘડી. અને સતી અંદર સમાણાં.

રાત પડી: અધરાત ભાંગી: કહે છે કે વેલનાથ બહાર નીકળ્યા. સન્મુખ જ હૈરવ-જપનું આભ-અડતું સીધું કાળું શિખર ઉભું હતું. એથી યે ઉપર ગેબમાં તારલા ટમટમતા હતા. જાણે અમરધામના દીવડા દેખાતા હતા.

એ સીધા શિખર પર બાવોજ એમ ને એમ ચડ્યા. ભાંગતી કાબીધોર અબોલ રાતે ખડાંગ ! ખડાંગ ! ખડાંગ ! એમ બાવા-જની ખડખો (આખડીઓ) બોલતી ગઇ, અને ચીકણા ગારામાં પગલાં પડે તેમ એ કાળમીઠ પથરમાં ખડખોનાં પગલાં પડતાં ગયાં.

જોગીરાજ ભેરવનાં ટુંક ઉપર દરશાણો: કેવો દરશાણો ! જાણે એનાં પગલાંના ભારથી ગિરનાર કડાકા લેવા લાગ્યો: કેવો કહે કે “ઓ અમમ્મં ! ધીરે ધીરે પગલાં માંડ. નહિ તો મરવો ખડેડો પડશે :

વેલો બાવા તું હળવો હળવો હાલ્યો જો !

ગરવાને માથે રે રૂખડીઓ ઝળુંખીયો.

જેમ ઝળુંખે મોરલી માથે નાગ જો.

(એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીઓ ઝળુંખીયો.

જેમ ઝળુંખે ફવાને માથે કેસ જો,

(એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીઓ ઝળુંખીયો.

જેમ ઝળુંબે ખેટાને માથે બાપ જો,
(એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીઓ ઝળુંબીયો.

જેમ ઝળુંબે નરને માથે નાર જો,
(એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીઓ ઝળુંબીયો.

જેમ ઝળુંબે ધરતીને માથે આભ જો,
(એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીઓ ઝળુંબીયો.

(૮)

રાઝિયાને ખબર પડી કે યુર તો લૈરવ-જપ પર રમવા ગયો. ?
વિરહધેલડી કાંઈ અખળાની માફક એ પોતોના 'ગરવા દેવ'ને
ગોતવા લાગ્યો. કાંઈ ભોમૈયો ! કાંઈ મારગ બતાવે ! એવા સાદ
દેતો એ ગિરનારમાં ભમે છે:

કાંઈને ભોમૈયો રે બેની ! ગરવા દેવનો રે છ !

બેની ! અમને ભૂલ્યાં વતાવોને વાટ-કાંઈને.

કેટલી તે ખડકી રે,
કેટલાં પરનાળ જડયાં રે છ,
જડયાં તે જડયાં કાંઈ
તાળાં કુંચી ને કમાડ-કાંઈને.

સમઠર ને હાં બેયાં રે
ધણાં બેયાં સાયરાં રે છ !
બેયાં તે બેયાં કાંઈ
ઉડેરાં નીર અપાર-કાંઈને.

ચોરા ને આ જોયાં રે
 ઘણાં જોયાં ચોવટાં રે છ !
 જોઈ તે જોઈ કાંઈ
 અવળી ખવળી ખબર-કોઈને૦

મંદિર ને આ જોયાં રે
 જોયા ખીજાં માળીયાં રે છ !
 જોયા તે જોયા કાંઈ
 ઉચેરા મોલ અપાર-કોઈને૦

વેલોનો આ ચેલો રે
 રામો બાવો બોલીયા રે છ
 ધણી મારા !
 જોળે આબ્યાને ઉગાર-કોઈને૦

ધણો ધણો શોખ્યો. પથુ ક્યારે બાળ નથી મળતી એના
 વિલાપ ચાલુ જ રહ્યા :

વનરામાં વાયા મારે વાય
 બાળુડા ! વનરામાં વાયા મારે વાય છે;
 હો....અમે કેના રે લેશું રે જોય
 ગરનારી ! કયે રે એ'ધાણે આબ્યા જોળખું !

હયા ઠાકરશી લોળા લાબ્ય
 બાળુડા ! હયા ઠાકરશી લોળા લાબ્ય રે !
 હો લોળા માતા મીલુલ ને મુ'જલ હોય
 ગરનારી ! એવે એ'ધાણે આબ્યા જોળખું-વનરામાં૦

આશુના અગવા લાંબ

બાળુડા ! આશુના અગવા લાંબ રે;

હો તારાં ભગવાં નિશાણુ લેખાં લાંબ

ગરનારી ! એવે અંધાણુ આંબ્યા ઓળખો-વનરામાંં

ગરવાહુંદાં ચે તારાં ગામ

બાળુડા ! ગરવાહુંદાં ચે તારાં ગામ રે;

હો તારો થાને ને થોકે વાસ

ગરનારી ! ઇ રે એંધાણુ આંબ્યા ઓળખો-વનરામાંં

વેલાનો ચેલો રામ ગાય

બાળુડા ! વેલાનો ચેલો રામ ગાય છે;

હો ધણી ! શરણુ આંબ્યાને ઉગાર

ગરનારી ! ઇ રે એંધાણુ આંબ્યા ઓળખો !

કદપનાના વિહાર છોડીને થોડીવાર રામિયો જાણે કે જીવનના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર ઉતરે છે, કાયા રૂપી શહેરનો વેપાર કરતાં જાણે કે પોતાને આવડ્યું નથી. મનુષ્યાવતાર જેવી મહામૂલી વસ્તુ મોહ રૂપી રેતીમાં વેરાઇ જાય છે:

દયા રે કરો ને ગરૂ મેરૂં કરો

મારા રૂદયા હે બીતર જાણો વેલા ધણી

મનખા જેવડું મહા પદારથ

વેળુમાં રે વેરાણું વેલા રે ધણી !

આરે કૈરથી વેપારી આંબ્યા

(ઇ તો) વેપાર કરી નવ જાણે વેલા ધણી !

આરે શે'રમાં બડી બડી વસ્તુ
ગાઠે ન મળે નાણું વેલા ધણી !

આરે કૈરથી સળગાવી દેશે
(ઇ તો) સઘળું શે'ર લૂંટાણું વેલા ધણી !

વેલનાથ અરણ્યે યોજ્યા રામૈયો
ઓળે આન્યાને ઉગારો વેલા ધણી !

ઓ વાધનાથના શિષ્ય ! તમે વહેલા આવજો ! હું તો
પાપી જ છું. મારામાં પલટો આવે તેવું નથી. પણ તમે
આવીને મારી પ્રકૃતિ ફેરવો !

ગરવાના વેધેલ,
વાધનાથના પરમોદેલ રે !
હાકે વેલા આવજો રે !

અગનિના અંગારા રે
આ અગનિના અંગારા રે
ધીમાં લઈને ધુંટીયા રે છ !
કોયલા કાંઈ કેદિ ન ઉજળા હોય-ગરવાના

ફૂધે ને વળી ફહોંએ રે (૨)
સીંચ્યો કડવો લીંબડો રે છ !
લીંબડીઓ કાંઈ કેદિ ન મીડડો આથ-ગરવાના

ખીંડે ને વળી ખાંડું રે (૨)
પાચેલ વચીયલ નામને રે છ !
નાચણીયું કાંઈ કેદિ ન નિરવિય આથ-ગરવાના

વેલાને તો ચરણે રે (ર)
 સમે આવો યોલીયા રે છ !
 લેને લેને સેવક તણી રે સંભાળ-ગરવાનાં

નાનાં બાળને રમાડી રીઝાવીને કમ જાણે આચીંતી માતા
 આલી નીકળી હોય ! એવી લાગણીથી રામ રહે છે :

સેજું પલંગ માથે પોઠતાં
 બાળૂડા ! સેજું પલંગ માથે પોઠતાં;
 એવાં પથરે પોઠાડ્યાં નાનાં બાળ ગીરનારી !

મારી વસતી વેળાના !
 મારી દોયલી વેળાના ગીરનારી !

ભૂખ તરસ ઘણી લોગવી
 બાળૂડા ! ભૂખ તરસ ઘણી લોગવી;
 મેં તો ઘણા લોગવ્યા અપવાસ ગીરનારી !

અમર પીયાલા તારા હાથમાં
 બાળૂડા ! અમર પીયાલા તારા હાથમાં;
 આજ નિષની ગોળી શીદ પાવ ગીરનારી !

અમર વેલો જ્યારે આવશે
 બાળૂડા ! અમર વેલો જ્યારે આવશે;
 એવાં પીંગલે પોઠાડે નાનાં બાળ ગીરનારી !

વેલાને ચરણે બોલ્યા રામ
 બાળૂડા ! વેલાને ચરણે બોલ્યા રામ રે;
 આજ પડિયાં છે મારે તારાં કમ ગીરનારી !

મારી વસમી વેળાના !

મારી દોયલી વેળાના ગીરનારી !

હે યુર ! તું તો મારી રામરાધમાં રમી રહ્યો છે. તું તો મુજ સ્વરૂપી ખોખરી છીપતું સાચું મોતી છે. તું તો મારી જીવન-નગરીનો અશ્વારોહી ચોકીદાર છે, મહાજન વેપારી છે. તું વિના આ જીવન રઝળી પડ્યું છે :

હાલો મારી રામરાના રમનારા

બાપુ ! મારી કાયાના ઘડનારા રે

ગીરનારી વેલેયો છે.

એવા ચાર ચાર મતવાલા રે

ખાજપણમાં લોગવ્યા હો છ !

મારી નાટુકલી નગરીમાં રે

ગીરનારી ઘોડો ફેરવે હો છ !-હાલો

એવા ચાર ચાર મતવાલા રે

જીવાનીમાં લોગવ્યા હો છ !

હાલો મારી ખોખરી છીપના મોતી રે !

મોતી હજી નાવીયા હો છ-હાલો

એવા ચાર ચાર મતવાલા રે

ખુદાપણમાં લોગવ્યા હો છ.

હાલો મારી નાટુકલી નગરીના

મજન હવે ઉછળ્યા હો છ-હાલો

શુર વેલાનો ચેલો ર.

રામો બાવો બોલીયા હોલ !

અરે દાદા ! અમે સેવક ને તમે મારા રામ

રામ ! વેલા આવજો હો હ-હાલો

પછી - તો રામે ભયાનક સમયનાં આગમ સંભળાવવા માંડ્યાં. પણ એમાં કાંઈ સ્પષ્ટ વાત નથી:

લીલડાં રે વન ગરવા તણાં એ હ

હુ વેલા ! તળીએ તમારો વાસ હાં !

પીર રે પછમ કેરો રાણ્યો રે હ !

દળમાં જોઉં રે ગરનારી તારી વાટ હાં !

અવચળ જોઉં રે વેલૈયા તારી વાટ હાં-પીર રે

ઓતર થકી રે દળ આવશે હો હ

ગઢ ઢેલડી મેલાણુ હાં-પીર રે

કાષ્ટના ઘોડા ન્યારે ઘોડશે રે હ

ગઢ જૂનાની બજાર હાં-પીર રે

હરણાં હાટડીયુંમાં બેસશે એ હ,

એનાં માજન કરશે મૂલ હાં-પીર રે

દળમાં જોઉં રે નેજળાં! તારી વાટ હાં !

અવચળ જોઉં રે ગરનારી ! તારી વાટ હાં !

પીર રે

લેળી ભવાની ગઢ લેળશે રે હ,

તારી વસતુ સંભાળ મોરા વીર હાં-પીર રે

લીડયું પડે ને ગરૂ સાંભરે છ,
અરે વેલો આબ્યા વાર એ વાર હાં-પીર રે

વેલનાથ અરણે રામે બોલીયા રે છ,
અરે બાળૂડો મળીયા અંગો રે અંગ હાં-
પીર રે

છેવટે રામૈયાએ બીજું આગમ બાખ્યું: જાણે પશ્ચિમ દિશા-
માંથી કોઈ અવતારી પુરૂષ આવશે અને દિલ્લી (દેલહી) ગઢ
પર ઉતારા કરશે. તે કાળે મહાયોદ્ધ જાગશે: ગિરનાર ધણેશ્વરી:

ગરવો ધણેશ્વર્યો વાળાં વાગશે હો છ.

વાગે અનહદ તૂર
વજ્રે ત્રાંબાણુ તૂર રે
ગરવો ધણેશ્વર્યો વાળાં વાગશે હો છ.

સતીયુ' સંદેશા તમને મોકલે રે છ;
વેલા ! સૂતો હો તો જાગ
બોલીયા ! સૂતો હો તો જાગ રે
એવા એવા સૂતા નરને જગાડએ હો છ !

ગરવે નેજા જળેજ્યા
ગરવે નેજા જળેજ્યા રે
આબ્યા કળુને હવે જોળખો રે છ !

પછમ દશાએ સાચળો આવશે એ છ
ગરવે હુકાજયું મચાવે
ગરવે હુકાજયું મચાવે રે
તેર તેર મહુના વીરઝ આવશે એ છ

મણુ ત્રીસની કમાન
મણુ ત્રીસની કમાન
એવા એવા જોધા દળમાં જાગશે એ હ !

ગઢ ગરવેથી એખી . જાગશે એ હ
ગઢ ઢલડીએ મેલાણુ
ગઢ ઢલડીએ મેલાણુ
જો જો રે તમાશા રવિ ઉગતે એ હ !

એક એક નર સૂતો ગઢની પ્રોળમાં એ હ !
જાણે નવહથેા જોધ
જાણે નવહથેા જોધ રે
એવા એવા સૂતા નરને જગાડજો એ હ !

તખત તરવેણીના તીરમાં એ હ
ધમણુ ધમે છે લૂવાર
ધમણુ ધમે છે લૂવાર રે
અવચળ અવિનાશી એનાં રાજ છે રે હ !

વેલનાથ ચરણે રામ બોલીયા રે હ
જુગ પંચોરો આવે
જુગ પંચોરો આવે
જુગના પતિ હવે જાગજો એ હ !

વેલને ચરણે રામો બોલીયા રે હ
ગુરુ કશ્યુનો દાતાર
ગુરુ મુખતીનો બોધાર રે
જુગના સ્વામી રે હવે જાગજો એ હ !

પોતે જાણે ગુરજના ધર્મ-સૈન્યને શરો લાવેયો બન્યો છે :

નેજા રે જળકયા ગરૂના નામના
ગગને ગડેડયાં નિશાણુ;
સૂરા સામા રણુવટ સાંચર્યા
ઉગતે રવિ બાણુ;
વીરા મારા ! કાયરના રણુમાં કેમ રહીએ,
કરીએ સૂરાના રણુમાં સંગ્રામ

ચલગત પેરી મારા શામની રે
રધં સધનાં રે રેણુ;
રેણુ ઉતારી રાણે રાણુએ
એનાં અવચળ વંકડાં વેણુ-વીરા મારાં

ઓશ્વારી નર ઉઠિયા એનાં
ઉંઘ લેળી રે ઉંઘ;
મનડાં માયામાં એનાં મોહી રીયાં
ભલી એની બીડાણી રે જુગ-વીરા મારાં

માનવી જાણે નર મરી ગયા
એણે અમર ધર્યો અવતાર;
નૂરી જનનાં રે ગામ હોશે
રઘુપરી માંહે વાસ-વીરા મારાં

અમરાપરીનો ગઢ લેળાતં
સહુને હોશે હાણુ;
મોટા મુનિવરે મન જીવીયાં
જીવ્યાં અમરાપરીના ધામ-વીરા મારાં

અલખ નરને કેણે ન લખ્યો
 અણુલખ્યો અવતાર;
 ટાંક લઈને કેણે ન તોળ્યો
 અણુતોળ્યો એનો ભાર-વીરા મારાં

આ કળબુગને ફૂડીએ
 પેરી ખગાડ્યો લેખ;
 આંધળે વાટું પકડીયું ને
 દીઠા વણનો રે દેશ-વીરા મારાં

નીર નવાણે ને ધરમ ઠેકાણે
 વાવળીયા વહી ભય;
 વેલનાથ-ચરણે રામ બેઠ્યા
 સતે સત રે થપાય-વીરા મારાં

પોતાના ગુરૂનો મહિમા ગાય છે. ગુરૂને પ્રભુપદ આપી
 દે છે. પ્રભુ ને ગુરૂ એકાકાર થઈ જતા દેખાય છે. પોતે જાણે
 પોઢેલી સુંદરી છે ને ગુરૂ રૂપી સાયબો અખંડ જગત રહી
 એની રક્ષા કરે છે:

એવા રમતીયાળ ગરૂણ હુમારા
 આકાશી પિયાળ ચૈદ લોકમાં રમી રીયા છાં

જરાક પાણી ખાળા પરપોતમના હાથમાં
 એવાં સાતે સમદર ને આકાશીનાં નીર
 ગરનારીની તુંબડીને તણે સમાણાં છ-એવાં
 બાણુડાની તુંબડીને તણે સમાણાં છ-એવાં

સંસારીનાં સોગંદાં બાણુડાના હાથમાં
 એવા દાવ એલે છે ગીરનારી વેલનાથ-એવાં

હું રે સૂતી મારો સાયળો બળે છ

એવા વેરી દશમનને કાપેવા.....હા-એવા૦

ઓહંગ સોહંગ મારો સત ગરૂ બવે

કાળે વરી દુશ્મનની વાડ-એવા૦

સરગની નિશાણી સાયળો કેને રે ખતાવે

ત્રણે ભવનનાં તાળાં તમારે હાથ-એવા૦

ગતિ ને મતિ મારા ગરૂછની ગાઠે છ

ગરૂછના ગુબ્બામાં છે ગરનાર હાં-એવાં૦

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયા

દસ રે રામૈયાને ચરણોમાં રાખ-એવા૦

છ

ઓળખાને રે કોઇ ઓળખાવને !

બાળા ભેગીને કોઇ બોલાવે !

આ કળભુગની દોરી વેલે લીધી હાથ

દોરીમાં બોલે દીનોનાથ

મેરૂ શિખર ને ગગન ધામ

તીયાં વસે છે વેલેયો નાથ

હીડી કરી અણુહીડી નવ થાય

ઇ રે કયાનો ગઠ કેમ લેવાય !

અવળી ઘુલોટે ને નર બાય

ઇ કયાનો ગઠ એમ છતાય.

વેલો તે સોટે પૂઆ ગ્રમ

જ્યાં હવા ખાલીના વિશ્વગમ

ધરમધણી આવે સાખીઆ પૂર્યા
તે દિ' વેઢેયો ચતરાયા થીયા.

વેલાને ચરણે બોલ્યા રામ
તમારી સરીખાં મારે કામ.

ગિરનારી વેલાના ઉતારા કાઢ 'સમદર બેટ'માં હોવાનું
રમીયે ગાયું. કયો એ બેટ, તેની ખબર પડતી નથી. પણ રામયો
મસ્તીએ ચડ્યો. એની સન્મુખ ગુરૂજનું સુંદર તપસ્વી સ્વરૂપ
રમવા લાગ્યું:

ગરનારીના ઉતારા રે
ભાઈ ! વેલાના ઉતારા રે
સમદર બેટમાં રે છ !

ટાઢા એવા ટુકડા રે બાહુડાને જમવા રે છ;
જે જે એની જમ્યા તણી ચતુરાઈ-ગરનારીનાં

ફાટલ એવાં વસ્તર રે બાહુડાને પેરવા રે છ;
જે જે એની પેર્યા તણી ચતુરાઈ-ગરનારીનાં

સૂળીને તો માથે રે બાહુડાના સાથરા રે છ;
જે જે એની પોઢયા તણી ચતુરાઈ-ગરનારીનાં

વેલાને તો ચરણે રે રામો આવો બોલીયા રે છ;
દેજે ! દેજે ! પીરૂંના ચરણમાં વાસ-ગરનારીનાં

ગરનારી ! ગરવો શણગાર રે
જૂના જેગી ! ગરવો શણગાર રે
જૂનાણું જોયાની મારે હામ છે.

મરઘી-કંડ કાઠે ઉભી ભોગણી રે
ખાળુડા ! મરઘી કંડ કાઠે ઉભી ભોગણી રે
ભોગણી કરે લલકાર રે—જૂનાણું૦

ચડવા ઘોડો પીરને હંસલો
ખાળુડા ! ચડવા ઘોડો પીરને હંસલો
ખળકે તીરને કમાન રે—જૂનાણું૦

વેલાનો ચેલો રામ બોલીયા રે
ખાળુડા ! વેલાનો ચેલો રામ બોલીયા રે
આંચા શરણે ઉગાર રે—જૂનાણું૦

આ પ્રભાતીયું નારણ માંડળીઆ નામના કોઇ કણુખીએ
રચ્યું છે :

જગોને ગરવાના રે રાજા !
જગોને ગરનારી રાજા !
તમ જગે પરલાત બચા

દામો રે કંડ ગરૂ ! વાડી તમારી
ટાઢાં રે જળ એ કરિયાં :
દામા કંડમાં નાવાં ઘોવાં
પંડનાં પ્રાછત ફર થીયાં—જગોને૦

ભવનાથજીમાં મેળો બરાણો
કુળ તેત્રીસ દેવ બેવા મળ્યા;
ભવનાથજીમાં રે જાગમ કરતાં
દાખ ચોરાશીના ફેરા દળ્યા—જગોને૦

ઉચું રે દેવળ માતા અંખાનું કહીએ
 નીચા વાઘેશરીના મોલ રે;
 વેદીઆ નર ત્યાં વેદ જ વાંચે
 મુનિવર તાડું ધ્યાન કરે-બગોને૦

તાલ મખાજ વેલા! જંતર વાગે
 અલરીએ ઝલુકાર લગ્યો;
 વેલનાથ ચરણે ગાય નારણ માંડળીઓ
 શરણે આવીને તમારે રાંચો-બગોને૦

મૈયારી ગામના ગરાસીઆ રાણોગ મેર પણ વેલાના દાસ
 બન્યા. એણે લગન આદર્યા :

રાણીગદાસ સરભંગી સાબના ચેલા.
 રાણીગદાસ ગિરનારી સાબના ચેલા.

મેલી મૈયારી ને મેલી રે મમતા
 હુવા ગરાસીઆ ચેલા-રાણીગદાસ૦

ગરવેથી ગેળી જોર બબલે ને
 પાયા પિયાલા લઈ પૂરા-રાણીગદાસ૦

પીયા પિયાલા મગન લયા મન
 છૂટી સેનામાં ગજ ગેલા-રાણીગદાસ૦

શબદે મારે ને શબદે છવાડે ધણી
 શબદ સૂઝને કરે લીલા-રાણીગદાસ૦

વેલનાથ ચરણે બોધ્યા રાણીગદાસ
 માતા મીણું ને પિતા વેલા-રાણીગદાસ૦

બેરવ-જપના શિખરની નજીક સાત વીરજ છે. એ વીરજ વેલા બાવાના કહેવાય છે. દર વર્ષ મહા શિવરાત્રિના મેળા વખતે એક વેલા બાવાના વંશ માહેલો માણસ ને એક સેંજ-ળીઆ કણુખીનો કુટુંબી એ વીરજ પર જાય છે. પાંદડાના કુચો વાળી ચોળી વીરજ સાફ કરે છે. લોખાનનો ધુપ પેટાવે છે. પછી એકતારાના સર સાથે આરાધ ઉપાડે છે કે :

આવો તો આનંદ થાય
નાવો તો પત જાય રે :
ગરવા વાળા નાથ વેલા !
આ રે અવસર આવબો.

અનહુદ વાળા વાગીયાં સ્વામી !
જેઉં તમારી વાટ રે;
હું સુવાગણુ સુંદરી
મારે તમારે વિશવાસ રે-આવો તો.

કાચામાં કાળીંગો બ્યાખ્યો
થોડે થોડે ખાય રે :
ભવસાગરમાં બેડી ખૂડતાં
ખાવે પકડેલ ખાય રે-આવો તો.

સામગ્રામાં નિશાન ધુરે ખણી !
ધાયે પડધાયે જગ રે;
ખડગ ખાંડું હાથ લીધું
ભાગ્યો કાળીંગો ખાય રે-આવો તો.

વેલનાથ તઅસ હાથમાં
ખાજીગરના મિલ રે;
વેલા ચરણે બોલ્યા સમૈયે
ફેર મનખ્યે લાગ્ય રે-આવો.

કહે છે કે પૂર્વે આ ગીત ગવાતું ત્યારે સહુ માણસો દેખે તેમ
પથરોમાંથી પાણીનાં ઝરણુ આવતાં અને વીરડા જળે ભરાનાં.

એ પરથી તો વરસ મપાતું. વીરડા છત્રી નય તો રાગ
આના વરસઃ ને અધુરા રહે તો તે પ્રમાણે.

વરસની એંધાણી જોવા માટે ધણા ધણા કણખીઓ, યા
જતા. નજરે જોનારા આ વાતની સાખ પૂરે છે.

વેલા ખાવાને 'ખાજીડો' 'ગરનારી' ને 'સરભંગી' એવાં બિરદ અપાતાંઃ
સરભંગી એટલે સર્વ પંથનો; કોઇ એકાદ સંપ્રદાયનો નહિ.

રામ ખાવાએ આવાં ત્રણસો ભજનો રચ્યા કહેવાય છે. કેટલાંએકમાં
શબ્દની વિકૃતિ એટલી બધી થઇ ગઇ છે કે અર્થ સૂઝતો નથી.

વેલા ભગતની સમાધી ખાખરીયા સ્ટેશન પાસે ખડખડ ગામમાં છે.
જગ્યા સાદી છે. દેવમંદિર જેવું કશું નથી. બીજી જગ્યા ગિરનારની
તળેટીમાં ભવેશ્વર પાસે છે.

એની ચોથી પાંચમી પેઢીનાં કુટુંબો ખડખડમાં વસે છે. એ લોકો
સૌરાષ્ટ્રના ધણા કોળીઓ પાસેથી કાંઇક લાગો કપડાવીને નત્રે છે.

હવે પછીના સંતો

૧. બીનભજનિક સંતો : પ્રથમ ભાગના જેવા : પીપાણ :
સંત દેવીદાસ (ધૂણાની જગ્યાવાળા) કેલવો ચારણ :
માંડણ ભગત : વણવીર ભગત : જલા ભગત : લાલા
ભગત : તુલસીસ્થામના દ્વધાધારી ભગત વગેરે.
૨. ભજનિક સંતો : પરચા દેનારા : કબીરપંથી ભાણુ-
સાહેબ : બીમસાહેબ : રવિદાસ : મોરારદાસ : દેવાઈત
પંડિત ને દેવલદે : લાલ સાહેબ : સ્વામીનારાયણનું
શિષ્ય મંડળ.
૩. ભજનિક સંતો : પરચા રહિત : મીઠો ઢાઢી : લોભે
ભગત : મસ્તરામણ : મૂળદાસણ વગેરે.
૪. અંત્યજ સંતો : જેને વાડીના સાધુ કહેવામાં આવે છે.
રહીદાસણ : ત્રીકમ સાહેબ : બીમ સાહેબ :
જીવણદાસ : વગેરે ઘણા ઘણા.

આ તમામનાં જીવન-વૃત્તાંતો જેટલાં બની શકશે
તેટલાં ભજનો અને ભજનોની સમજાવટો સહિત પ્રગટ
થશે. પ્રસ્તાવનાઓ પણ ઝીણવટથી લખાશે. બધા મળી
આશરે પાંચ ભાગ થશે. માહિતગારો પોતાની માહિતી
મેકલશે તો આભાર માનીશ.

સંપાદક

શાહજહાં

તમે 'શાહા પ્રતાપ' નાટક વાંચ્યું છે એની એ જ લેખિનીમાથી ડરેલું-
 દિનેશ્વરાલરાયનું લખેલું આ નાટક છે.
 દિનેશ્વરાલરાય પ્રત્યે વધુમાં વધુ વફાદારી
 દિનેન્દ્રે આમાં દાખવી છે: 'ખુશાલા
 દીપક' જેવી જ કંઈક ઘટનાઓ આમાં
 સંભરાયેલી છે. એના ગીતોનાં ભાષા-તર
 પણ મધુર ગુજરાતી પદ્યમાં ઉતારેલ છે.
 કલા સમાજે આ નાટક બજાવે છે.

મુલ્ય દસ આના

હંગેરીનો તારણહાર

આરટીયન સહત-
 નતની લોખંડી એડી

ન.એ ચગદાયેલી પોતાની માનુષ્યમિતે
 એક જ તારણહારે, એક પાણી શાશ્વ
 વાપર્યા વિના, કેવળ મફત અસહકારથી
 કેવી આબાદ રીતે હંગારી સંપૂર્ણ સ્વા-
 થીનતાના સાજ સજ્જ થા, એનો નાનકડો
 ઇતિહાસ આ પુસ્તકમાં અપાયો છે. તે
 આજે ભારતભૂમિના પુત્રોને રાજકા-
 રણી ગીતા સમ થઈ પડે તેવો છે.

મુલ્ય આઠ આના

